

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

**Aplikovaná etika -
Kontext a perspektívy III -
ekogramotnosť a ekokriticizmus**

Ľubov Vladyková (ed.)

Filozofická fakulta

Košice 2019
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta

APLIKOVANÁ ETIKA -
KONTEXT A PERSPEKTÍVY III – EKOGRAMOTNOSŤ,
EKOKRITICIZMUS

Recenzovaný zborník monografických vedeckých štúdií

Editorka

Doc. PhDr. Ľubov Vladyková, PhD.

Košice 2019

Ilustrácie: Monika Vitanyi

Aplikovaná etika – Kontext a perspektívy III – ekogramotnosť a ekokriticizmus

Recenzovaný zborník monografických vedeckých štúdií

Zostavovateľ a vedecký redaktor: doc. PhDr. Ľubov Vladyková, PhD.

Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Recenzenti: Doc. PhDr. Tatiana Machalová, CSc.

Mgr. Martin Škára, PhD.

Výkonný redaktor: Ing. Ivo Kumičák

© 2019 Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Šafárika v Košiciach

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho žiadnu časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv. Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Vydavateľstvo ŠafárikPress

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 12.02.2019

ISBN 978-80-8152-714-2

OBSAH

Lubov Vladyková Predhovor	5
Lubov Vladyková Byť či nebyť – ekogramotný	6
Gizela Brutovská, Daniela Hrehová Ako konštruovať spoločenskovedný výskum eticky	17
Karolina Cynk Etyka środowiskowa w świadomości studentów i nauczycieli akademickich z wybranych państw europy środkowo-wscho	30
Andrea Klimková Smerom k transdisciplinárnemu výskumu udržateľného rozvoja	43
Katarína Komenská Ne-reciprocita ako požiadavka pre súčasnú etiku	57
Martin Pazdera Sociálne dôsledky environmentálnej (ne)zodpovednosti	65
Eva Pechočiaková Svitačová Ekogramotnosť podnikateľských subjektov v súčasnom svete – požiadavka či podmienka?	75
Lukáš Švaňa Je ekoterorizmus hrozba?	87
Lubov Vladyková Ekologická spravodlivosť - vzťah medzi ľuďmi a zvyškom prírodného sveta	96
Marián Bednár Františkov odkaz pre ekogramotnosť v 21. storočí	107

Predhovor

Predkladaný zborník monografických vedeckých štúdií je prezentáciou pokračujúceho zámeru Katedry aplikovanej etiky o vytvorenie intelektuálneho rámca nevyhnutného pre riešenie problémov vo výskume a praxi v celom spektre vedeckých a spoločenských sfér a ich traktovaní v subdisciplínach aplikovanej etiky, ktorý bol úspešne otvorený konferenciou *Aplikovaná etika – kontext a perspektívy I*.

Súbor príspevkov v tomto zborníku naznačuje, že štúdie sú motivované snahou ponúknuť premyslené odpovede na aktuálne praktické otázky v oblasti ekogramotnosti. Sú intelektuálnou reflexiou, vychádzajúcou zo situačného bytia v súčasnej civilizácii, reflektujúcou problémy, hodnoty, diferencie a pojmy, ktoré nesú istú informáciu a ovplyvňujú naše chápanie. Aplikovaná etika je dnes mozaikou spätosti teórií a praxí a predovšetkým je naratívny polom nekončiaceho a spektrálneho diskurzu. Prínosom publikácie je predovšetkým kompetentná diskusia o súčasnom vývoji v traktovanej oblasti ekogramotnosti a ekokriticizmu v aplikovanej etike. Otvorený diskurz zúčastnených aktérov sa vyznačuje schopnosťou priniesť dostatok argumentov k zdôvodneniu uvádzaných názorov. Pozornosť bola sústredená na hľadanie praktických etických riešení interdisciplinárnych, resp. transdisciplinárnych problémov a priblíženie inštitucionálneho prístupu v subdisciplínach aplikovanej etiky s dôrazom na ich aplikačno-praktický status.

Vedecká redaktorka a editorka zborníka: Doc. PhDr. Ľubov Vladyková, PhD.

V Košiciach, 11. 01. 2019

BYŤ ČI NEBYŤ - EKOGRAMOTNÝ

Lubov Vladyková¹

Abstrakt:

Príroda už nemôže byť jednoducho definovaná ako "*esencie nezmenené človekom*", ako kedysi tvrdil Ralph Waldo Emerson. Technológia ako výsledok aplikovanej vedy, priniesla úspechy, ktoré zlepšili kvalitu ľudského života z hľadiska zdravotnej starostlivosti a dopravy. Tieto pokroky však priniesli veľké ekologické náklady, ako je dnes vidieť všade v prírode. Ľudia potrebujú získať ekologickú gramotnosť, vedomosti, aby viedli udržateľný život. To si vyžaduje splnenie súčasných potrieb bez toho, aby sa zabránilo tomu, že budúce generácie a druhy budú robiť to isté. Od čias priemyselnej revolúcie sa zdravie našej planéty znižuje kvôli ľudskej potrebe dominancie. Nadmerné využívanie fosílnych palív a priemyselné poľnohospodárstvo na kŕmenie nihilistickej ľudskej rasy sa pre Gaiu ukázalo ako toxické. Globálne otepľovanie je priamym dôsledkom tejto nezodpovednosti a tieto účinky sa stali viditeľnými rýchlosťou. Zdravie planéty je morálnym imperatívom pre Homo sapiens, keďže sedem miliárd obyvateľov Zeme sa naďalej množí. Naliehavo potrebujeme zmenu, aby sme sa nestali tým, čo David Orr nazýva závodom "zlomenej planéty". Účinnú zmenu možno dosiahnuť iba prostredníctvom komunitného a akademického vzdelávania a získavania ekologickej gramotnosti. Použitím údajov z literatúry a vedeckých zdrojov táto štúdia skúma proces zmeny svetového názoru každého človeka tak, aby zahŕňal životný štýl s nulovým dopadom.

¹ Lubov Vladyková, vedúca Katedry aplikovanej etiky, FF UPJŠ v Košiciach, Moyzesová 9, 041 00 Košice. Slovensko. e-mail: lubov.vladykova@upjs.sk

Abstract:

No longer can nature simply be defined as ‘essences unchanged by man’ as Ralph Waldo Emerson once claimed. Technology, the result of applied science, has produced accomplishments that have made the quality of human life better in terms of health care and transportation. These advancements, however, have come at a great ecological cost as is evident everywhere in nature today. Humans need to acquire Ecological Literacy, the knowledge to lead a sustainable life. This entails meeting current needs without preventing future generations and species from doing the same. Since the Industrial Revolution, the health of our planet has diminished due to the human need for dominance. Overuse of fossil fuels and industrial farming to feed the nihilistic human race has proven toxic to Gaia. Global warming is a direct result of this irresponsibility and these effects have become visible at a sobering rate. Planetary health is a moral imperative for Homo sapiens as the seven billion residents of Earth continue to multiply. We are in dire need of change to become what David Orr calls a ‘planet-broken’ race. Effective change can only be made through both community and academic education and the acquisition of Ecological Literacy. This study looks at the literary, scientific, ethical, and educational aspects that are necessary to evolve sustainably into this century. Through the use of survey data literature and scholarly sources this study examines the process of changing each human beings’ worldview to include a zero impact lifestyle.

‘Všetci sa bojíme zmien, zatiaľ čo tá najväčšia z nich sa odohráva okolo nás a nad našimi hlavami’

Vedúci svetoví odborníci v oblasti klímy varovali, že nám ostáva len asi desať rokov, ak chceme udržať globálne otepľovanie maximálne do 1,5 °C. Zvýšenie teploty o ďalšieho pol stupňa by výrazne zhoršilo nebezpečenstvo sucha, povodní, extrémneho tepla a chudoby pre stovky miliónov ľudí.

Najdôležitejšie objavy 21. storočia nie sú v oblasti vedy, lekárstva alebo technológie, ale skôr v rozširovaní povedomia o hraniciach sveta a o tom, ako tieto obmedzenia ovplyvnia ľudský vývoj. Ľudstvo sa dostalo na križovatku, kde sa stretávajú rôzne ekologické hrozby, čo vyžaduje udržateľný rozvoj. Zatiaľ čo sa veľká pozornosť venovala tomu ako vlády, korporácie, verejné služby, medzinárodné agentúry a súkromní občania môžu urobiť aby

pomohli pri prechode k udržateľnosti, bolo málo uvažované o tom čo môžu školy, vysoké školy a univerzity urobiť v tejto oblasti. Keď sa zdravie planéty naďalej zhoršuje, je dôležité aby sme vzdelávali a vychovávali ekogramotných občanov. Človek, ktorý je šetrný k životnému prostrediu, je niekto, kto "uskutočňuje informované rozhodnutia týkajúce sa životného prostredia; je ochotný zotrvať na týchto rozhodnutiach ... a aktívne sa zúčastňuje občianskeho života" (Hollweg et al., 2011). Ľudia však majú nedostatočné a odborne nepodložené znalosti o etike, ekológii a životnom prostredí. 'Všetko vzdelávanie je ekologické a environmentálne vzdelávanie' konštatuje D. Orr. Zdá sa, že environmentálna a ekologická výchova bez získania ekologickej gramotnosti zlyháva a nebude to inak ani v prípade výchovy k udržateľnému rozvoju. Jednoducho - environmentálne vzdelávanie a výchova musí byť založená na racionálnom základe – teda na ekologickej gramotnosti - ktorý pomáha utvárať pozitívny vzťah k prírode, k živým organizmom a ich zoskupeniam, určujúci udržateľné správanie každého obyvateľa obce, regiónu, krajiny alebo planéty. Ekologická gramotnosť je a musí byť základným východiskom vo výchove žiakov, študentov a absolventov (celoživotné vzdelávanie) pri výchove k udržateľnému rozvoju, ktorého sú časťou.

Ekologická kríza je v každom prípade krízou vzdelávania. Vzdelávacie západné tradície od Platóna k J. Deweyovi definovali dobré vzdelanie nielen ako zvládnutie predmetu ale aj ako kultivovanie hodnôt. Vzdelanie jednoznačne súvisí s nadčasovou otázkou *ako máme žiť* - aký by mal byť spôsob života, o ktorý by sme sa mali usilovať – teda tvorí *kontinuum* s etikou (aplikovanou etikou).

Formulácia problému.

Takmer svojvoľné uplatňovanie pojmu environmentálna gramotnosť vyústilo do rozdielneho vnímania tohto pojmu a rôzne skupiny teoretikov a akademikov v oblasti humanitných, spoločenských a prírodných vied často používajú/li tento termín 'tak teoreticky 'uvoľnene', že sa stráca náznak toho, čo vlastne znamenajú.

Pojmy environmentálna gramotnosť, ekologická gramotnosť sa používajú v mnohých rôznych spôsoboch a/alebo sú tak obsiahle, že majú málo využiteľný didaktický význam v rôzne orientovanej literatúre (napr. Disinger and Roth, 1992; Roth, 1992; Stables and Bishop, 2001; Payne, 2006; O'Brien, 2007; Berkowitz, 1997; Berkowitz et al., 2005; Jordan et al., 2009; Capra 1997, 2002; Cutter-Mackenzie and Smith, 2003; Woollorton, 2006; Powers, 2010; Fedor a Pavličková, 2013; P. Eliáš, 2013; J. Klocoková, 2014). Táto literatúra

(a ďalšie aktuálne texty) môžu slúžiť ako bazálny materiál pre diskurzy o teoretickom precizovaní (specify), vymedzení (define) koncepčného slovníka pre diskusiu o etických aspektoch pojmov environmentálna gramotnosť, ekologická gramotnosť, resp. o environmentálnej gramotnosti a ekologickej gramotnosti ako referenčných bodov etického prírodného diskurzu.

Ako už bolo spomenuté, svojvoľné uplatňovanie pojmu environmentálna gramotnosť vyústilo do rozdielneho vnímania tohto pojmu, a rôzne skupiny teoretikov a akademikov v oblasti humanitných a spoločenských vied často používajú/li tento termín 'tak teoreticky 'uvoľnene', že sa stráca náznak toho, čo vlastne znamenajú. Význam environmentálnej gramotnosti je/bol značne zmätený v dôsledku jeho nerozlišujúceho uplatňovania (Stables a Bishop, 2001). Sú tu aj názory, že pojem environmentálnej gramotnosti je potrebné odmietnuť ako vágny a chaotický. Napríklad P. Payne (2006), ktorý skúma technológiu štruktúry ľudskej skúsenosti a štruktúru environmentálnej a ekologickej gramotnosti pre trvalo udržateľný rozvoj, argumentoval tým, že ide o '*kritickú ekologickú ontológiu*' - tzn. teóriu učebných osnov zameranú na skúsenosť človeka o tom, že *je vo svete*. Vzhľadom na to, že v súčasnosti sa propagujú početné prístupy, ktoré všeobecne a svojvoľne používajú pojmy *environmentálna gramotnosť, ekologická gramotnosť a udržateľnosť*, je pochopiteľné čo viedlo zmienených autorov k ich kritickým hodnoteniam. Naším cieľom (perspektívnym projektovým) je napriek zdanlivo svojvoľnému a niekedy 'diskriminačnému' využívaniu týchto pojmov, vymedziť základné zložky environmentálnej gramotnosti, ekologickej gramotnosti. Precizovať a zakotviť ich charakterizáciu do *prírodne orientovaných etických základov*. Stručne vymedzíme rôznorodosť perspektív týkajúcich sa rozdielov a podobností týchto pojmov a koncepčné zásady, ktoré majú spoločne zdroje na riešenie etických otázok týkajúcich sa environmentálnej gramotnosti a ekologickej gramotnosti. Klasifikácia zložiek a koncepčných zásad pre environmentálnu gramotnosť a ekologickú gramotnosť z etického hľadiska (už čiastočne aplikovaná a rozvinutá vo výskume autarky štúdie – predovšetkým v monografiách *Morally-philosophical Implications of Nontraditional Ecological Sciences in Ecophilosophical Discourse*. (2009) a *Introduction to the philosophy of ecology* (2015) v oblasti ekologickej etiky a filozofie ekológie je súčasťou vymedzenia.

Návrh metód, ktoré umožňujú riešenie problematiky.

Navrhujeme metódy *porovnávania a kontrastu, komparatívnu analýzu a sumarizáciu konkrétnych modelov* (integrácia vedenia a poznatkov do praxe a zároveň systematická analýza poznatkov získaných z praxe a skúseností - tzv. *fluid approaches*). Z perspektívy *kontextualizovanej etiky* a užitočnej perspektívy, ktorá prehodnocuje ponímanie morálnej proprirodnej praxe medzi rôznymi koncepciami etiky (etiky afektívnej angažovanosti, zodpovednosti, povinnosti), možno posudzovať dimenzie ich vplyvu na konštruovanie pojmov environmentálna gramotnosť a ekologická gramotnosť v oblasti aplikovanej etiky, ekológie a humanitných vied, ktoré opisujú aspekty týchto zoskupení a odlišujú ich od ostatných, resp. zdôrazňujú oblasti podobnosti a divergencie. Predstavíme klasifikáciu rámcov pre environmentálnu gramotnosť, ekologickú gramotnosť - porovnáme a kontrastujeme tieto rámce v rôznych dimenziách vplyvu, vedomostí, zručností a správania. Tento prístup uľahčí preskúmanie toho, kde sme boli, kde sme, a kde môžeme byť v súvislosti s riešenou problematikou.

Dvojité vákuum.

V súvislosti s terminologickými systémami a neologizmami, vznikajúcimi nielen pod vplyvom integrácie do európskych štruktúr, narážame na dvojité vákuum – jednak dochádza k útlmu terminologickej činnosti - čo v praxi znamená, že systematická odborná starostlivosť o odbornú terminológiu takmer vymizla, a jednak absentujú štúdie a analýzy, ktoré by reflektovali zmeny v terminológii a konfrontovali ich s odbornými novo/koncipovanými subdisciplinárnymi systémami v *proprirodne orientovaných etických diskurzoch*². Pojmy environmentálna gramotnosť (*environmental literacy*), ekologická gramotnosť (*ecological literacy*) súvisia so špecifickou výskumnou oblasťou etiky, ale aj

² Stratégia *proprirodnosti* (*pronaturalness*), ako originálna strategická báza, predstavuje etické stanovisko príčinnej vzájomnosti 'organizmus-prostredie', ktoré nazývam *proprirodnosť* - kde ide o rozšírenie mikroštruktúry (zodpovednosť, porozumenia, synergická komunikácie v sociálnej a politickej sfére/socio-politické vedomosti) do sfér makroštruktúry (štruktúra komponentov pre *výchovu/vzdelávanie* - zahŕňa: (1) ekologické znalosti, (2) znalosť problematiky životného prostredia (3) kognitívne schopnosti (4), ekologicky šetrné konanie a správanie v prírodnom a kultúrnom svete, ktorý obsahuje viac než iba človeka (*more-than-human world*) – snaha o redefinovanie vyváženejších vzťahov medzi človekom (kultúrou) a prírodným svetom (in. Vladyková 2003, 2009, 2013, 2015).

z širšími interdisciplinárnymi oblasťami vzdelávania a výchovy (napríklad: ekologická etika sa *informatívne* vzťahuje k ekológii a ekologickým vedám; túto informatívnu vzťahnosť chápeme ako impulz, odhaľujúci kľúčové problémy). Vyvinuli sa z takých vedeckých oblastí (disciplín) ako prírodovedné štúdiá, vzdelávanie o ochrane prírody, aplikovanej etiky a ekológie - a rôzne skupiny teoretikov a akademikov v cross-disciplinárnych štúdiách³ často používajú/li tieto termíny 'tak teoreticky uvoľnene', že sa stráca náznak toho, čo vlastne znamenajú, resp. sa ich významy nerozlišujú/splývajú. Napríklad - vzdelanie pre udržateľnosť to naznačuje explicitne – ma holistickú a sociálne inkluzívnu perspektívu – tzn. nevyhnutnú koordináciu a vzájomné prepojenie kompetentných zložiek v procese ustáľovania a štandardizácie termínov. Je jednoznačné, že *teoreticky a didakticky* je takto zameraný výskum a jeho zhmotnený výsledok prínosom a obohatí pojmovú presnosť, referenčné body a/alebo zdroje inšpirácie výchovných a vzdelávacích proprírodných etických stratégií. Vymedzenie pojmov pomáha akademikom a pedagógom pri umiestňovaní a analýze vlastných teoretických a didaktických rozhodnutí a postupov. Mali by viesť k rozvoju vedomostí, zručností pri riešení problémov a objasnenia hodnôt (*proprírodne* orientované axiologické preferencie) v súvislosti s environmentálnou a ekologickou citlivosťou a implementáciou "*eko-abecedy*" do študijných programov etiky, resp. aplikovanej etiky, spektra humanitných vied, a ďalších cross/disciplinárnych oblastí vzdelávania a výchovy. Objasňujú a napomáhajú pri analytických a rozhodovacích procesoch proprírodných etických reflexií a zároveň poskytujú terminologické penzum pre celé spektrum výchovy a vzdelávania. Zameriavajú sa na porovnávanie definičných postupov environmentálnej gramotnosti, ekologickej gramotnosti a ich stratégie. To znamená, že sa sústreďujú na odbornú literatúru, kde teoretici upozorňujú na etické výzvy, ktoré pretrvávajú v rámci ekologického výskumu, kde sa venuje explicitná pozornosť

³ Potrebujeme bohatší prístup k šíreniu ekologickej gramotnosti a environmentálnej gramotnosti (s ich relevantným a odborne podloženým rozlíšením). Nutrálny termín *cross-transdisciplinarity* odkazuje na 'prekríženie' disciplín v spoločenských, humanitných a prírodných vedách (predpokladá rovnaké východiská a podmienky ako interdisciplinárny, multidisciplinárny a medziodborový výskum). Pozri: In. Ecology and the social sciences. Philip Lowe, Geoff Whitman and Jeremy Phillipson. Article first published online: 3 MAR 2009, DOI: 10.1111/j.1365-2664.2009. Od systémov myslenia, ktoré vychádzajú iba z jednej alebo dvoch sústav ideí sa dokážeme najjednoduchšie oslobodiť zavedením *multidisciplinárnych* a *transdisciplinárnych* jednotiek a študijných odborov, ktoré dávajú priestor mnohosústavovému-cross uvažovaniu. Ako príklad takéhoto odboru môžeme uviesť humánnu ekológiu, resp. aplikovanú ekológiu, ktorá vychádza z poznatkov z rôznych prírodných vied, ale aj z etiky, filozofie, politiky a medzinárodného práva. Ak dokážeme vyprodukovať dostatok absolventov, pre ktorých bude tento spôsob myslenia prirodzený, potom máme šancu, že títo absolventi prídu so širšou škálou riešení pre naše ekologické a environmentálne problémy.

etickým, ktoré explicitne používajú/li jeden z týchto výrazov bez spresnenia rámca na ich opis spätý s ich koncepčným vymedzením.

Definícia predstavuje opis ako "... vyjadrenie presného významu slova ..." alebo "... charakteru, rozsahu alebo významu niečoho ...", resp. pripisovanie termínu všeobecne chápaný precízny význam (*Oxford Dictionaries*, 2013). Takýto prístup charakterizuje fenomén ako zoskupujúci súhrn kľúčových atribútov definovaných *a priori*. Sústreďme sa na literatúru a príspevky, ktoré tento prístup zohľadnili (opätovne) definovali ekologickú alebo environmentálnu formu gramotnosti. Naše zameranie sa na terminologické precizovanie, resp. definície a rámce, slúži na to, aby sme stanovili „terminologické obmedzenia rozsahu“ pojmov a pristupovali k problematike *koncepčne*. Napriek spoločnému záujmu o 'ekologické zdravie' planéty, životného prostredia a uznaniu ústrednej úlohy vzdelávania/gramotnosti pri zlepšovaní vzťahov medzi ľuďmi, životným prostredím a ekosférou, výskumníci aplikujú veľmi rozdielne (difúzne) formy o tom, čo znamenajú pre človeka aby bol environmentálne gramotný, ekologicky gramotný z hľadiska prírodnej etickej ukotvenosti. Otvárajú sa teoretické a praktické perspektívy rozvinutím klasifikácie etického ekogramotného rozhovoru. Zahŕňa to posudzovanie analogických prístupov v rôznych oblastiach (tzn. oblastí eticko-ekologického vzdelávania, ekológie a humanitných vied), ktoré opisujú každé z týchto zoskupení a odlišujú ich od ostatných, resp. zdôrazňujú oblasti podobnosti a divergencie. Na rozdiel od definičného prístupu, *koncepčný prístup* (spätý s konceptuálnou analýzou) považuje pojmy za abstraktné myšlienky, ktorých atribúty vychádzajú z konkrétneho a identifikovateľného teoretického rámca týkajúceho sa faktorov, ktoré organizujú ľudské vzťahy a ovplyvňujú ľudskú kondíciu. Základné koncepčné nástroje súvisia s vymedzením základných zásad a hodnôt, ktoré dokážu poskytnúť koncepčný slovník pre etické aspekty pojmov environmentálna gramotnosť, ekologická gramotnosť. Primerané množstvo základných zásad musí byť schopné odrážať vplyv ekologického výskumu na ľudské subjekty (ako sú miestne spoločenstvá a ich členovia, ekologicko-etické výskumy, manažment ochrany prírody a spoločnosti) a mimoludské subjekty (ako napríklad druhy alebo iné taxonomické skupiny, populácie, komunity, ekosystémy a biosféra). Koncepčný slovník pre diskusiu o etických aspektoch ekologického výskumu (Crozier G. eds. 2014, Capra 2004) poskytuje zásady: ktoré sú prispôbené na vyjadrenie záujmu o ľudské subjekty a zásady vhodné pre mimoludské subjekty. Tieto zásady (etické aspekty a zásady a biologické poznanie, ktoré sa prejavujú rôznymi výchovnými a vzdelávacími senzitivitami sú *sui generis*; poskytujú *raison d'être* celého systému na

riešenie precizácie environmentálnej gramotnosti a ekologickej gramotnosti. Prvé štyri zásady/etické – zodpovednosť, sloboda, spravodlivosť a blaho - rešpektovanie autonómie (z ktorej odvodzujeme zodpovednosť a slobodu), rešpektovanie spravodlivosti (z ktorej odvodzujeme zodpovednosť, povinnosť a ekospravodlivosť) a rešpektovanie blahobytu a prosperovania (z ktorej odvodíme blahobyť a rozvoj). Druhá skupina zásad/ekologická informovanosť⁴ - vzájomná závislosť/systémové myslenie, nelineárnosť, cyklická povaha ekologických procesov, kooperácia a partnerstvo, autopoiesitický charakter ekosystémov - predstavuje analýzu etických dôsledkov vo vzťahu k biologickým subjektom, ktoré sú *mimoľudské* - jednotlivé organizmy, druhy (alebo iné taxonomické skupiny), populácie, komunity, ekosystémy a biosféra. Ide o zásady možného koncepčného rámca, ktorý je potrebné precízne preskúmať, a nasýtiť relevantným obsahom pojmy environmentálna gramotnosť a ekologická gramotnosť.

Predbežné vymedzenie kľúčových aspektov ekologickej gramotnosti.

Čo znamená v roku 2019 byť ekologicky gramotný/á? Preskúmanie populárnej a odbornej literatúry odhaľuje početné súvisiace vymedzenia z rôznych akademických disciplín a menej formálnych zdrojov. Vymedzenia/definície, ktoré sa navzájom prekrývajú, dopĺňajú alebo si dokonca protirečia. Zatiaľ čo pluralizmus má svoje výhody, táto rôznorodosť definícií spôsobuje, že pre vedeckých pracovníkov, pedagógov a tvorcov politík je problematické komunikovať jasne. Okrem toho - mnohé definície sú rozhodne nepraktické z hľadiska vzdelávania, najmä vo svete, ktorý sa naďalej usiluje o výučbu založenú na štandardoch. A nakoniec, problém je komplikovaný zásadnými nezhodami o samotnom účele vzdelávania.

Táto štúdia je načrtom *koncepčného prístupu* k ekologickej gramotnosti, ktorý by bol dostatočne pružný na to, aby bol užitočný v rôznych kontextoch, ale zahŕňa aj komponenty,

⁴ Alternatívny súbor základných hodnôt bol navrhnutý ASTEC (1998) v kontexte výskumu vo vysoko rizikových ekosystémoch. ASTEC odporúča, aby etický *preventívny princíp* obmedzoval celý ekologický výskum a v rámci týchto obmedzení by environmentálni a ekologickí experti mali navrhnuť experimenty podľa štyroch maxím: *uprednostňovanie* umiestnenia experimentov mimo citlivých ekosystémov; *minimalizácia*, ktorá odkazuje na uprednostňovanie experimentov s menším počtom pozorovaní, kde sa môže zachovať štatistická významnosť; *úprava*, ktorá odkazuje na uprednostňovanie pokusov, ktoré boli prispôbené v súvislosti s minimalizáciou vplyvu na ekosystémy; a *maximalizácia* - sa týka preferencie pokusov, pri ktorých je vedecký výstup najvýznamnejší.

ktoré by boli dostatočne koherentné a jasné, aby mohli byť užitočné. Aby sme prekonalí problémy, ktoré vyplývajú z konceptov založených na štandardoch, nový konštrukt bol navrhnutý z nasledujúcich prvkov:

1. Základný cieľ: udržanie kvality života.
2. Transdisciplinárne vzdelávanie - nie je obmedzené disciplínarne.
3. Moderná kognitívna veda zaoberajúca sa afektívnymi prvkami.
4. Flexibilita zostáva užitočná v rôznych kultúrach, časoch a bioregónoch.
5. Revízia literatúry o podmienkach súvisiacich s ekologickou a environmentálnou gramotnosťou odhalila širokú škálu názorov z akademického prostredia aj mimo neho. Z praktických dôvodov bola väčšina definícií nedostatočne rozvinutá a príliš vágna alebo ezoterická na to, aby bola priamo užitočná.

Bryan H. Nichols 2010 vo svojej štúdií v *Basic Environmental Literacy - or "Earthly Knowledge": defining and validating a pragmatic learning construct based on the quality of life*“ (*The Journal of Sustainability Education (JSE)*) - využíva koncepčnú analýzu na definovanie a validáciu základného vymedzenia ekologickej gramotnosti. Tento proces sa začal rozsiahlym, transdisciplinárnym vyhľadávaním literatúry obsahujúcej popisy ekologickej, environmentálnej gramotnosti a súvisiacich pojmov. Tabuľka 1⁵ obsahuje výber

1. ⁵ Tabuľka 1

Pojmy/termíny	Odkazy
zručnosti 21. storočia	Hilton, 2010
vedomie vzájomnej závislosti	Daloz, 2004
kontextové vzdelávanie o udržateľnosti	Verhagen, 2004
kritická pedagogika miesta	Furman & Gruenewald, 2004
hlbokej ekológie	Devall & Sessions, 1985
ekologické zloženie	Grant, 2009
eko-etické vedomie	Martusewicz a Edmundson, 2005
ekospravodlivosť	Centrum pre vzdelávanie v ekonómii, 2008
Ekologická gramotnosť	Centrum pre ekogramotnosť, 2008
ekologické občianstvo	Dobson, 2004
ekologické vedomie	O Sullivan & Taylor, 2004
ekologické vzdelávanie	Hautecoeur, 2002
ekologickej ekonómie	Røpke, 2005
ekologickej gramotnosti	Orr, 1992; Jordan a kol., 2009
ekologický naturalizmus	Kod, 2006
ekologické myslenie	Berkowitz, 2000
eko-etické vedomie	Martusewicz & Edmundson, 2005
vzdelávanie pre udržateľnosť	The Cloud Institute, 2009

a súvisiace odkazy. Ako ukazuje tabuľka 1, analýza zahŕňa aj vzdelávacie rámce (napr. vzdelávacie úrovne, domény, taxonomie), vládne a mimovládne dokumenty (napr. Tbilisi, Brundtland, Rio, Charta Zeme) a Projekt 2061 Science, NCSS sociálne štúdie, NAAEE, pozemská gramotnosť a i.

V štúdiu *Smart by Nature: Smart by Nature: Schooling for Sustainability* (2010) sa zobrazujú školy, ktoré realizujú vzdelávanie *Smart by Nature* na základe týchto kľúčových aspektov ekologickej gramotnosti:

- Príroda je náš učiteľ.
- Udržateľnosť je komunitná prax.
- Skutočný svet je optimálne vzdelávacie prostredie.
- Udržateľnosť má korene v hlbokej znalosti miesta

Ekologická gramotnosť podporuje perspektívu nevyhnutnú pre *dlhodobo* udržateľný život: kde sú ľudské potreby a úspechy podporované a obmedzené prírodným svetom. Organizovanie výučby okolo základných ekologických konceptov, ako sú vnorené systémy, cykly, vzájomná závislosť a rôznorodosť; návrat k týmto konceptom pri čoraz komplexnejších prístupoch,

vzdelávanie pre spoločnosť	Bowers, 2006
vzdelávania pre udržateľný rozvoj	UNCD 1992
vzdelávanie pre pluralitný život	Mueller & Bentley, 2007
environmentálne občianstvo	Berkowitz, Ford, & Brewer, 2005
environmentálne vzdelávanie	Scott & Gough, 2003
environmentálna gramotnosť	Roth, 1992
environmentálne jazyky	Lencastre & Leal, 2007
globálne občianstvo	Oxfam, 2006
návyky mysle	Costa & Kallick, 2009
historická ekológia	Crumley, 2007
integrované mierové vzdelávanie	Brenes-Castro, 2004
princípy permakultúry	Holmgren, 2002
Lokálne vzdelávanie	Sobel, 2004
politická ekológia	Stonich a Mandell, 2007
sociálno-ekologické perspektívy	Wenden, 2004
socioekologická spravodlivosť	Furman & Gruenewald, 2004
udržateľné vzdelávanie	Iniciatíva Charty Zeme, 2000
udržateľnosť	Stibbe, 2010
udržateľnosť gramotnosť	USPESD, 2009
veda udržateľnosti	Kates a kol., 2001
udržateľného rozvoja	UNSD, 1993
prechodový pohyb	Hopkins, 2008

pomáha integrovat' 'ekogramotnú' výučbu medzi rôznymi disciplínami a na rôznych stupňoch vzdelávania.

Literatúra

BRYAN H. NICHOLS. 2010 Basic Environmental Literacy - or "Earthly Knowledge": defining and validating a pragmatic learning construct based on the quality of life“. In. The Journal of Sustainability Education (JSE).

CAPRA, F. 2004. Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty. Academia.

F. CAPRA, F., STONE M. K. 2010. Smart by Nature: Schooling for Sustainability. In. The Journal of Sustainability Education (JSE).

CROZIER G, SCHULTE-HOSTEDDE A. 2014. Towards Improving the Ethics of Ecological Research. Science and Engineering Ethics: Published online 2014 Jun 6. doi: 10.1007/s11948-014-9558-4.

HOLLWEG, K. S., TAYLOR, J. R., BYBEE, R. W., MARCINKOWSKI, T. J., McBETH, W. C., & ZOIDO, P. (2011). Developing a framework for assessing environmental literacy. Washington, DC: NAAEE. Retrieved from <http://www.naaee.net/sites/default/files/framework/DevFramewkAssessEnvLitOnlineEd.pdf>

PAYNE A. 2006. Handbook of CRM. 1st, Butterworth Heinemann, Oxford.

VLADYKOVÁ, L. 2009. Morálno-filozofické implikácie netradičných ekologických vied v ekofilozofickom diskurze. ActaFacultatis - Univerzita P. J. Šafárika. Košice.

VLADYKOVÁ, L. 2015. Úvod do filozofie ekológie. 1. vyd. ActaFacultatis - Univerzita P. J. Šafárika. Košice.

AKO KONŠTRUVAŤ SPOLOČENSKOVEDNÝ VÝSKUM ETICKY

Gizela Brutovská⁶ Daniela Hrehová⁷

Abstrakt:

Rastúci počet spoločenských vedcov (vrátane študentov, odborníkov z univerzitného prostredia, ľudí z praxe) navrhuje a realizuje empirický terénny a internetový výskum v rôznych oblastiach spoločenskej reality. Cieľom príspevku je diskutovať o etických otázkach – t.j. etických dilemách a etických problémoch, s ktorými sa výskumník môže stretnúť pri skúmaní sociálnych javov prebiehajúcich v spoločnosti. Rieši etické otázky spojené s realizáciou výskumu, akými sú výber a odmeňovanie účastníkov, ale tiež informovaný súhlas. Zaoberá sa etickými princípmi a štandardmi spoločenskovedného výskumu, ktoré doposiaľ v komunite spoločenských vedcov a výskumníkov absentujú. Ponúka možnosti ako prezentovať a šíriť výsledky výskumu v súlade s etickým kódexom.

Abstract:

A growing number of social scientists (including students, experts from the university environment, practitioners) designs and implements an Empirical field and online research in various areas of the social reality. The aim of this Paper is to discuss ethical issues - i.e. the Ethical Dilemmas and the Ethical Issues, which the researcher may encounter while researching the social phenomena taking place in society. It addresses the Ethical Issues related to the implementation of the research, such as selecting and rewarding of the Participants, but also informed consent. It deals with the Ethical Principles and with the Standards of the social science research that are absent in the community of the social scientists so far. It offers opportunities to present and spread the research results in accordance with the Code of Ethics.

⁶ Gizela Brutovská, Technická univerzita v Košiciach, Katedra spoločenských vied, Vysokoškolská 4, 042 00 Košice. Slovensko. Telefón: 055/602 4306. Email: gizela.brutovska@tuke.sk

⁷ Daniela Hrehová, Technická univerzita v Košiciach, Katedra spoločenských vied, Vysokoškolská 4, 042 00 Košice. Slovensko. Telefón: 055/602 4306. Email: daniela.hrehova@tuke.sk

Úvod

Etika je záležitostí zásadnej citlivosti k právam ostatných. Byť etický, môže obmedziť skúmanie pri hľadaní pravdy, zvlášť v spoločenskovednom výskume. Etika hovorí, že poznať celú pravdu je dobré, ale rešpektovanie ľudskej dôstojnosti je lepšie, aj keď v extrémnom prípade, rešpektovanie ľudskej dôstojnosti ignoruje ľudskú prirodzenosť. Takéto etické úvahy zasahujú do celého vedeckého výskumu, ale výrazne pôsobia hlavne v oblasti spoločenských vied, kde sú ľuďmi študovaní iní ľudia.

Empirický spoločenskovedný výskum (terénny a internetový) má veľký význam nielen pre rozvoj spoločnosti, ale aj pre prax, keďže jeho výsledky môžu zlepšiť a zefektívniť fungovanie javov a procesov prebiehajúcich v spoločnosti, vrátane riešenia spoločenských problémov. Jeho výsledky výrazne ovplyvňujú ľudí žijúcich v spoločnosti a vzťahy medzi nimi, ďalej tiež prostredie, v ktorom spoločenské problémy prebiehajú. Je preto nevyhnutné, aby sa vykonával spôsobom, ktorý je etický, v súlade s teóriou a realizovanou metodológiou nevynímajúc výskumné metódy a techniky, následnú analýzu a interpretáciu výskumných zistení vrátane ich prezentácie.

Etické aspekty má teda celý výskumný proces počínajúc motiváciou a hodnotami samotného výskumníka zrealizovať výskum. Je nepochybné, že osobná zvedavosť výskumníka po príčinách a dôsledkoch sociálnych javov, po pochopení ich fungovania, snaha identifikovať nové poznatky a súvislosti je ideálnym stavom. Nebezpečným sa však môže stať situácia, kedy zanietenosť výskumníka prerastie v emocionalitu alebo až posadnutosť „za každú cenu“ objaviť niečo nové alebo neúmyselne vyberá a zveličuje tie javy, ktoré sú v súlade s jeho teóriou a vynecháva tie, ktoré sú v rozpore. Každý výskum je tiež do určitej miery kontaminovaný vlastnými hodnotami výskumníka. Základné hodnoty, univerzálne a odvodené normy, spoločne vytvárajú názor výskumníka na výskumný problém. Sú základom pre postoje a predsudky, ktoré určujú aké bude jeho rozhodnutie a konanie v rámci výskumu. Iba na základe týchto hodnôt je možné výskumné problémy identifikovať, analyzovať a skúmať určitým spôsobom (Krajčová, Pasternáková, 2009). Morálnemu usudzovaniu a rozhodovaniu pred, počas a po realizácii výskumu sa nedá vyhnúť. Pokiaľ výber vhodnej teórie súvisí s prirodzenými aspektmi, ako sú jasnosť či súdržnosť teórie, dodatočný zreteľ je potrebné zvážiť v oblasti etiky. Jedná sa o tieto dodatočné kritéria: primeranosť etickej teórie vzhľadom k cieľom výskumu, vhodnosť teórie na účely a návrh etického výskumného projektu a vzájomný vzťah medzi zvolenou etickou teóriou a teoretickým zázemím výskumu.

Systematický a odôvodnený prístup k výberu etickej teórie vo výskume by mal mať prednosť pred náhodným alebo implicitným spôsobom výberu normatívneho rámca pre vlastný výskum.

Celkový dizajn etického výskumu je mnohostranné úsilie, ktoré je výsledkom vyváženosti teoretického a pragmatického rozhodovania výskumníka, buď na základe etického rozhodovania (uvedomelé prijímanie rozhodnutí na základe etických princípov a štandardov) alebo etickej reflexie (sebareflexie) založenej na kritickej analýze konania výskumníka vedeckou obcou alebo ním samým. Punch (2008) tvrdí, že výskumník by mal byť sám sebe moralistom. Klockars (1975) oproti tomu zdôrazňuje, že morálna citlivosť a zrelosť sa objavuje len prostredníctvom rozhovoru, dialógu a reflexie v rámci vedeckej obce. Otázka teda znie, či je vhodné posudzovať etickú hodnotu výskumu prostredníctvom vlastných kritérií výskumníka, keďže otázka nastavenia kritérií je otázka sociálne – štruktúrna, nie osobná, alebo poskytnúť svoju výskumnú prácu k etickému posúdeniu a diskusii v rámci vedeckej obce. Etika výskumu sa tak v takomto prípade stáva nielen záležitosťou výskumníka a jeho schopnosti kritického myslenia (Kosturková, 2016), ale aj akademickej a verejnej diskusie.

1. Spoločenskovedný výskum

Vedecky skúmať predpokladá mať jednak metodologické znalosti, napríklad, ako vymedziť výskumný problém, akú metódu zvoliť, ako vybrať vhodnú vzorku participientov, kedy a ako zberať údaje, a jednak praktické zručnosti, napríklad, ako klásť otázky, ako získať prístup k informačným zdrojom, ako si získať spoluprácu participientov na výskume. Je to preto, že výskum je na jednej strane zmesou, ktorá sa dotýka tak spoločenskovedných teórií, rovnako ako aj reálneho praktického života. Prostredníctvom výskumu sa hromadia znalosti, ktoré pomáhajú pri tvorbe teórií, a umožňujú efektívne riešiť otázky spoločenských problémov. V spoločenských vedách má výskum často za cieľ návrh opatrení, intervencií alebo programov, ktoré zlepšujú sociálnu realitu.

Samotný spoločenskovedný výskum začína formulovaním výskumného problému, ktorý so sebou prináša voľbu predmetu a objektu skúmania. Predmet výskumu zvyčajne obsahuje ústrednú otázku problému spojenú s predpokladom možnosti odhaliť zákonitosť alebo hlavnú tendenciu skúmaného protirečenia. Objektom výskumu sú tie vlastnosti a stránky predmetu, ktoré najzreteľnejšie vyjadrujú určité protirečenia.

Spoločenskovedný výskum môžeme rozdeliť na základe viacerých znakov. Podľa vzťahu k realite a stupňa všeobecnosti rozlišujeme: základný, teoretický, empirický a aplikovaný výskum. Každý z nich vyžaduje inú zameranosť na jeho etickú stránku.

1.1 Empirický spoločenskovedný výskum

Podstatným znakom empirického výskumu je, že smeruje ku konkrétnym zisteniam, k jasne formulovaným poznatkom, ktoré je možné využiť v praxi, napr. výskum kompetencií edukátora dospelých vo vzťahu k realizácii profesijného vzdelávania alebo využívanie rôznych štýlov výučby dospelých s pomocou informačno-komunikačných technológií. K empirickému výskumu zaraďujeme výskum akčný, evaluačný, kritický a participatívny (Brutovská, 2015). Akčný výskum sa usiluje o zmenu stavu. Nie je hodnotovo neutrálny, môže mať politické pozadie. Má bezprostredné využitie v praxi, a teda jeho cieľom je zmena, ktorá môže byť ideologicky motivovaná. Evaluačný výskum je široko používaným typom výskumu. Ide v ňom o hodnotové posúdenie intervencií a programov na základe empirickej evidencie, teda ohodnotenie programu alebo intervencie pomocou empirických údajov a z nich odvodených tvrdení. V tomto type výskumu sa často uplatňujú politické a etické aspekty. Pre výskum, ktorého hlavným cieľom je kritika a zároveň vyvolanie impulzov pre zmenu, sa niekedy používa označenie kritický výskum. Špecifickým typom výskumu je participatívny výskum (typický pre kvalitatívne orientované výskumné stratégie), ktorý odmieta výskumnú situáciu, v ktorej nadradený subjekt skúma objekt. Naopak sa snaží transformovať túto situáciu do polohy partnerského vzťahu plurality poznávacích subjektov. Poznávací proces chápe ako dialóg všetkých strán zainteresovaných na riešení spoločenských problémov, ktoré boli v tomto dialógu definované. Poznávací proces pochopený ako dialóg pracuje na princípe dosahovania kumulatívneho poznávacieho efektu formou kontinuálnej spätnej väzby poznatkov medzi participantami.

V empirickom spoločenskovednom výskume dochádza k získavaniu poznatkov systematickou analýzou dát, či už priamo na fyzickom mieste kde výskum prebieha (terén) alebo prostredníctvom internetu. Súčasný nárast používateľov sociálnych sietí, výroba a spotreba on-line digitálnych médií, prax používania vzdialených serverov, na ktorých sú uskladnené spracované dáta, a využívanie mobilných aplikácií, robia internet vzrušujúcim a pútavým prostredím pre formálnu a neformálnu edukáciu a hravú interakciu (Jacobsen, 2010). Internet v podstate odkazuje na globálne dátové siete pre komunikáciu v zdieľaní informácií. V širšom zmysle slova internet môže odkazovať na: technologické systémy a jednotky (veci), odlišné spôsoby použitia a aplikácie (nástroje), alebo miesto výkonu činnosti a interakcie (sociálne priestory). Ponukou rôznych prístupov kladie rôzne teoretické a metodologické otázky, ktoré otvárajú nové otázky etiky výskumu. Internetový výskum podľa *The Norwegian National Research Ethics Committees* (2014) teda zahŕňa:

- výskum na internete ako fenomén v jeho vlastnej realite (skutočnosti), jeho štruktúra a technológie (výrobný systém, technický dizajn, programy, kódy, atď.),
- využitie internetu ako výskumného nástroja (zber údajov a informácií pomocou informátorov, priestory, archívy, zámery, algoritmy a pod.)
- výskum v oblasti výroby, komunikácie a interakcie s využitím internetu (e-mail, sociálne médiá, blogy, diskusné fóra, diskusné stránky, komentáre, použitie počítačových hier, vyhľadávanie), webové stránky, on-line kurzy, on-line vzdelávanie, on-line poradenstvo a pod.,

Digitálne sociálne technológie majú tendenciu meniť spôsoby, akými sa ľudia rôznych vekových kategórií učia, spolupracujú, hrajú, socializujú, prístupujú k zdrojom a službám (Warrell, Jacobsen, 2014). Práve to sú oblasti, ktoré sú v súčasnosti základom pre realizáciu empirického spoločenskovedného výskumu. Od výskumníkov sa vyžaduje, aby využívali nové on-line výskumné metódy na štúdium požívania internetu a digitálnych médií, ktoré skúmajú vzťahy, komunikáciu, edukáciu vo formálnom a neformálnom prostredí. Výskum sa tak rozširuje, a od bežných a dobre vyvinutých metód zberu dát vo fyzickom prostredí „teréne“ (hlbkové rozhovory, focusové skupiny, telefónne prieskumy, poštové dotazníky a pod.), začína pracovať s vizuálnym pozorovaním, on-line výskumom a zberom dát v priestoroch akú sú blogy, webové stránky, chaty, sociálne siete atď. Posun smerom k e-learningu a blended learningu spolu s využitím nových metód na výskum on-line správania a interakcií vyvoláva nové otázky týkajúce sa etiky on-line zberu dát. Výskumníci musia zvážiť, ako navrhnuť a zrealizovať výskum eticky v internetovom prostredí. Je potrebné riešiť viaceré etické otázky.

2. Etické otázky v empirickom spoločenskovednom výskume (terénnom a internetovom)

Pod etickými otázkami rozumieme (Brutovská, 2016) tak etické dilemy ako aj etické problémy. Etické dilemy vznikajú vtedy, ak sa má výskumník rozhodnúť medzi dvoma rovnako ne/vhodnými možnosťami v rámci výskumu, ktoré predstavujú konflikt morálnych hodnôt, pričom nie je jasné, ktorá možnosť bude správna. Etická dilema má teda viacrozmernú podobu voľby – buď/alebo. Etické problémy vznikajú v situácii, keď je zrejmé, ako by sa mal výskumník rozhodnúť, ale toto rozhodnutie sa mu osobne javí ako morálne nesprávne. Etický problém má teda výsledné rozhodnutie v jednoznačnej podobe – áno/nie.

Existujú dva filozofické prístupy k etickým otázkam výskumu: utilitárny a deontologický. V utilitárnom prístupe sú dôsledky, ktoré môže výskum spôsobiť, prvoradé.

Negatívne dôsledky výskumu sa nedajú ospravedlniť naplnením vznešených cieľov výskumu alebo vytvorením novej koncepcie. (Aguinis, Handelsman 1997) Zvažovať dôsledky svojho výskumu, predovšetkým uverejnenými závermi, patrí k základným povinnostiam každého výskumníka, ktorý skúma človeka a jeho pôsobenie. Utilitárna perspektíva považuje výskum za etický, ak je pravdepodobné, že zahŕňa viac výhod pre subjekty výskumu akoby spôsobil škody. Závery poskytujú „dobro“ pre čo najväčší počet jedincov. Utilitarizmus tak často vykonáva analýzu nákladov a výnosov, keď čelí etickým otázkam. Deontologický prístup kladie dôraz na prísne dodržiavanie medzinárodne dohodnutých etických princípov, bez ohľadu na dôsledky výskumu. (Schlenker, Forsyth 1977) Etické princípy, ako sú: „neklamáť“ a „vždy dodržiavať sľuby“ musia byť dodržané po celú dobu výskumu bez ohľadu na dôsledky. Výskum, zahŕňajúci podvod (klamstvo) alebo zadržávajúci informácie, je podľa tohto prístupu neetický aj v prípade, že výhody takého to výskumu výrazne prevyšujú potenciálne náklady subjektov výskumu. Okrem týchto dvoch filozofických prístupov je možné sa vo výskume opierať aj o normatívne etické teórie, ktoré majú širší záber, ako napr. kauzistická etika (usiluje sa o stanovenie platnej normy pre jednotlivý, konkrétny prípad v korelácii s normou všeobecnou), etika zodpovednosti (zohľadňuje pri skúmaní normatívne dôsledky konania a rozhodovania), etiku zmýšľania (posudzuje dobro a správnosť z hľadiska vnútornej motivácie zmýšľania), etiku cnosti (spája morálku s konkrétnym ľudským dobrom), situačnú etiku (odvodzujúcu normatívne hľadisko z danej situácie, v ktorej sa výskumník nachádza, vyplývajúcu z aktu samotného rozhodnutia), etiku diskurzu (zdôrazňovanie noriem, ktoré by umožnili racionálne a všeobecne akceptovateľné riešenie problémov vo výskume) a pod.

Realizácia spoločenskovedného výskumu so sebou prináša viaceré etické otázky. Už výber a odmeňovanie účastníkov výskumu si zaslúži pozornosť. Využitie dobrovoľníkov je vedeckou obcou obhajované, lebo len tak sa môže zabrániť nátlaku v účasti. Donútenie tu ale aj tak môže stále existovať v dôsledku ponúkaných stimulov (Kimmel, 1996). Aj keď ponúkané stimuly, napr. peniaze zvyšujú mieru participácie, etické otázky sú vznesené, keď účastníci majú pocit, že si nemôžu nechať dovoliť stimuly ujsť. Odmeňovanie skúmaných osôb, hlavne jeho forma a výška, je veľmi citlivou záležitosťou. Základným etickým aspektom spojeným s realizáciou kvalitatívneho výskumu je potreba získať poučený (informovaný súhlas) od účastníkov výskumu. To znamená, že osoba sa zúčastní výskumu len vtedy, pokiaľ s tým súhlasí. Pred vyjadrením súhlasu (písomný súhlas nie je vždy vyžadovaný, vyžaduje sa však vždy súhlas, napr. ústny nahratý na diktafón) musí byť účastník úplne informovaný o priebehu a okolnostiach výskumu. Informovaný súhlas má teda dve roviny. Prvá rovina

znamená, že skúmané osoby dobrovoľne súhlasia so svojím začlenením do výskumu. Bolo by neetické skúmať niekoho bez jeho súhlasu alebo dokonca bez jeho vedomia. Druhá rovina je úplnosť informovania účastníkov o zámeroch a cieľoch výskumu. Zahŕňa v sebe (Sieber, 1992):

- vysvetlenie, kto realizuje výskum a jeho ciele – teda opis výskumu okrem zverejnenia hypotéz, aby sa tým neovplyvnili výsledky výskumu,
- informovanie o charaktere plánovaného výskumu,
- uistenie, že získané údaje budú slúžiť výhradne pre potreby výskumu, teda zaručenie dôverylosti a anonymity,
- popísanie, s čo najväčšou trpezlivosťou, spôsobov získavania (vrátane nahrávania zvukového alebo obrazového záznamu, s ktorým musia skúmané osoby súhlasiť), spracovania a prezentácie získaných údajov a tak umožniť skúmanej osobe zvážiť potenciálne riziká (ako stres, čas a pod.) a zisky (výhody) účasti; poskytnúť skúmanému čas a súkromie, ktoré mu umožní plnšie zvážiť participáciu,
- čo najpresnejšie vysvetlenie čo sa od neho očakáva, vrátane riešenia jeho „obáv“,
- zaistenie, aby si skúmaný uvedomoval, že môže odmietnuť účasť, a že aj neskôr môže stiahnuť svoj súhlas bez akýchkoľvek pokút, či penále.

Tieto skutočnosti, však môžu obmedziť alebo skresliť výsledky výskumu. Aj napriek tomu výskumník, vždy keď je to možné, použije postup, ktorý nevyžaduje zatajenie rôznych okolností výskumu skúmaným. V prípade, že osoba súhlas dať nemôže (neplnoleté osoby, osoby zbavené svojprávnosti) je nutný súhlas ich zákonného zástupcu alebo za nich zodpovedných osôb (Reichel, 2009).

Výskumníci môžu voľne využívať materiál z otvorených fór na internete bez získania súhlasu zo strany, na ktoré sa informácie vzťahujú. Toto správanie musí ale vždy byť s požiadavkou na rešpektovania súkromia. Môže byť ale ťažké rozlíšiť, čo je verejný a čo súkromný priestor vo vzťahu k informáciám, ktoré sú šírené a uložené na internete. Výskumník si preto musí uvedomiť, že existuje rozdiel medzi tým, čo ľudia považujú za súkromnú sféru a čo je technicky dostupná informácia, ktorá vzniká pri komunikácii a interakcii medzi ľuďmi. Výskumník tak nesie zodpovednosť za ochranu integrity takto skúmaných osôb.

Výskumná obec má zodpovednosť nielen napĺňať ideály objektívnej pravdy a hľadania vedeckého poznania, ale má zodpovednosť aj k subjektom skúmania. Výskumník vždy musí zohľadniť dôsledky svojich činov voči subjektom skúmania a konať tak, aby boli zachované

ich práva a integrita ako ľudských bytostí. Len také správanie je etické správanie. Pri realizácii spoločenskovedného výskumu je možné riadiť sa určitými etickými princípmi a štandardami.

3. Etické princípy a štandardy spoločenskovedného výskumu

Pred uskutočnením samotného výskumu by mal výskumník vyhodnotiť svoje kompetencie zrealizovať výskum eticky. Základom je poznanie etických princípov a štandardov výskumu. Etické princípy predstavujú všeobecné zásady vedeckej etiky, sú určitou normou správania, ktorú by mal výskumník rešpektovať pri svojej výskumnej práci. Nemôžu však nahradiť etické štandardy výskumu, t.j. odborné pokyny, ktoré majú slúžiť nielen vedeckej obci ale aj záujmom jednotlivcov a inštitúcií, ktoré nie sú sami vedeckými a podieľajú sa na výskume. Mali by byť zaznamenané v etickom kódexe. Etický kódex je pomerne podrobný a zahŕňa všetky stránky výskumnej práce počnúc etapou, ktorá predchádza výskumu, a končiac etapou po výskume. Porušenie týchto zásad by malo byť sankcionované vedeckou komunitou, napr. zrušením členstva.

Na Slovensku nie sú ani etické princípy, ani etické štandardy spoločenskovedného výskumu explicitne formulované a legislatívne ukotvené. Existuje síce Agentúra na podporu vedy a techniky, ktorá však sleduje problematiku etiky vedeckého výskumu ako takého a vydáva odporúčania pre správnu vedeckú prax, nie však priamo pre oblasť terénneho a internetového výskumu. Na každom výskumníkovi tak zostáva starostlivo si zvážiť každú jednu etickú otázku vlastného výskumu. Podľa Šveca (2010, s. 21) sa „nepísané mravné zásady vedcov viac - menej prenášajú interkultúrne z generácie na generáciu prostredníctvom tzv. neviditeľných kolégií, vedno-profesnej socializácie a informálnej edukácie adeptov vedy“.

Pri realizácii spoločenskovedného výskumu je tak možné riadiť sa etickými princípmi, ktoré definuje *Nórsky národný výbor pre etiku vo výskume* (2014). Sú to:

- pátranie po pravde. Výskumná činnosť je hľadanie nových znalostí, s kritickým a systematickým overovaním a peer review. Čestnosť, otvorenosť, systematickosť a dokumentácia sú základnými predpokladmi pre dosiahnutie tohto cieľa.
- akademická sloboda. Výskumné inštitúcie budú napomáhať pri zabezpečovaní slobody výskumných pracovníkov - pri voľbe témy a metodiky, realizácii výskumu a zverejňovaní výsledkov. Agentúra má právo definovať tému, výskumné otázky a rozsah úlohy výskumu v spolupráci s osobou alebo inštitúciou vykonávajúcou výskum. Agentúra by sa nemala usilovať o neoprávnené ovplyvňovanie voľby metodiky, implementácie alebo zverejnenia.

- kvalita. Výskum by mal mať vysokú akademickú kvalitu. Výskumník a inštitúcie musia mať potrebnú odbornú spôsobilosť, relevantné výskumné otázky, vykonávať vhodnú voľbu metodiky a zabezpečiť riadnu a primeranú realizáciu projektu z hľadiska zberu údajov, spracovanie dát a bezpečného uloženia / skladovania výskumného materiálu.
- dobrovoľný informovaný súhlas. Súhlas je hlavným pravidlom vo výskume na úrovni jednotlivcov alebo na informácie a materiály, ktoré môžu byť spojené s jednotlivcami. Tento súhlas by mal byť informovaný, explicitný, dobrovoľný a dokladovateľný. Súhlas predpokladá schopnosť dať súhlas. Aby bolo zaistená skutočné dobrovoľnosť, musí byť pozornosť vykonávaná v prípadoch, keď je účastník vo vzťahu závislosti na výskumníkovi alebo v situácii obmedzenia slobody.
- dôvernosť. Princíp platí u tých, ktorí majú nárok na to, aby ich osobné údaje boli považované za dôverné. Výskumník musí zabrániť používaniu a oznamovaniu informácií, ktoré by mohli spôsobiť škodu jednotlivcom, ktorí sú predmetom výskumu. Bez ohľadu na povinnosti mlčanlivosti, výskumníci majú zákonnú povinnosť, aby sa zabránilo páchaniu trestných činov. Výskumník musí rozhodnúť, kedy a akým spôsobom by mal byť účastník informovaný o obmedzeniach mlčanlivosti.
- nestrannosť. Nestrannosť znamená vyhnutie sa zámene rolí a takým vzťahom, ktoré môžu viesť k rozumnej pochybnosti týkajúcej sa konfliktu záujmov. Otvorenosť sa týka príslušnej úlohy a vzťahov, ktoré výskumný pracovník udržiava s kolegami, účastníkmi výskumu, finančnými zdrojmi a ďalšími zainteresovanými stranami.
- integrita. Výskumník je zodpovedný za dôveryhodnosť svojho vlastného výskumu. Výroba, falšovanie, plagiátorstvo a podobné závažné porušenia dobrej akademickej praxe sú nesúmeriteľné s takouto dôveryhodnosťou.
- dobré referencie praxe. Výskumní pracovníci musia dodržiavať dobré referencie postupov, ktoré splňajú požiadavky pre overiteľnosť a tvoria základ pre ďalší výskum.
- kolegiálnosť. Výskumní pracovníci si musia preukázať navzájom rešpekt. Musia sa dohodnúť na vlastníctve dát a ich zdieľaní, autorstve, publikovaní a spolupráci vo všeobecnosti.
- inštitucionálna zodpovednosť. Zodpovednosť za etické správanie spočíva nielen na individuálnom výskumníkovi, ale aj výskumnej inštitúcii. Inštitúcia je zodpovedná za zabezpečenie dodržiavanie akademickej praxe a za zavedenie mechanizmov, ktoré môžu riešiť prípady podozrenia na porušovanie etických noriem výskumu.

- dostupnosť výsledkov. Hlavným pravidlom je, že výsledky výskumu musia byť k dispozícii. Otvorenosť ohľadom výsledkov výskumu má zásadný význam pre zabezpečenie kontrolovateľnosti, pre vrátenie nejakého prínosu pre účastníkov výskumu a spoločnosti vo všeobecnosti, a pre zaistenie dialógu s verejnosťou. Takáto komunikácia je tiež funkciou demokracie.
- sociálna zodpovednosť. Výskumníci majú samostatnú zodpovednosť, aby zabezpečili, že ich výskum bude prínosom pre účastníkov výskumu, príslušnú skupinu alebo spoločnosť všeobecne, a pre prevenciu škody. Rozhodnutie realizovať výskum musí brať do úvahy, že rozvoj výskumného priestoru môže mať za následok eticky neprijateľné dôsledky pre jednotlivcov, zvieratá, spoločnosť a životné prostredie. Je absolútne nevyhnutné, aby pri účasti vo verejnej debate, výskumník jasne rozlišoval medzi profesionálnymi pripomienkami jeho schopností ako odborníka na jednej strane, a vykazovaním osobného názoru na strane druhej, a nezneužíval svoju autoritu.
- globálna zodpovednosť. Výskumné inštitúcie a výskumní pracovníci majú povinnosť oznamovať relevantné zistenia, týkajúce sa regiónov, ktoré sú inak z dôvodov ekonomického znevýhodnenia vylúčené. Výskum by mal pomôcť proti globálnej nespravodlivosti a zachovanie biodiverzity.
- zákony a predpisy. V oblasti výskumu, existujú národné zákony a predpisy, ako aj príslušné medzinárodné dohovory a dohody, a výskumní pracovníci a výskumné inštitúcie sa musia nimi riadiť.

Najznámejšie a najprepracovanejšie sú etické štandardy výskumníkov (vedcov) analyzované v Európskej charte štandardov výskumných pracovníkov (2006). Tá zahŕňa tieto atribúty: sloboda výskumu, etické pravidlá, profesionálna zodpovednosť, profesionálny postoj, zmluvné a právne povinnosti, adresná zodpovednosť za využívanie peňazí (daňových poplatníkov), správny postup vo výskume, šírenie a využívanie výsledkov, zaangažovanie verejnosti (na lepšie pochopenie potrieb a programov vedy), profesijný vzťah výskumníka k vedúcemu projektu, povinnosti spojené s kontrolou a riadením, nepretržitý profesijný rozvoj. K tejto charte bolo uverejnené akceptačné „Vyhlásenie o záväzku niektorých rektorov slovenských vysokých škôl o prijatí jej princípov“ 10. novembra 2005, čím sa v podstate slovenskí výskumníci prihlásili k ich rešpektovaniu a dodržiavaniu. Inšpiratívnym zdrojom pri riešení etických otázok výskumu pre oblasť štandardov výskumníkov z praxe môžu byť štandardy etiky, ktoré vypracovala American Educational Research Association (2006 a 2009). Podľa nej, etické úvahy majú byť obsiahnuté v zbere, rozbere a prezentovaní údajov.

Podávanie správy o výskume a výsledky by sa mali prezentovať spôsobom, ktorý si ctí súhlasnú dohodu s účastníkmi a akúkoľvek dohodu so zreteľom na získanie prístupu k účastníkom výskumu alebo údajom. Výskumná správa by mala zahrnúť opis akéhokoľvek potenciálneho konfliktu záujmu alebo predsudku výskumníka, ktorý by mohol ovplyvniť výskum. Správa z výskumu by mala presne konštatovať, že neboli vynechané alebo zahrnuté informácie, ktoré by mohli skresliť, sfaľovať alebo nesprávne interpretovať dáta a postupy. Údaje alebo empirické materiály, ktoré sú relevantné pre závery, by mali viesť k dôvere v kvalifikovanosť výskumníka. V poznámke publikácie má byť uvedené, v prípade donorstva, poďakovanie za finančnú podporu poskytovateľa.

Záver

Výskumníci (študenti, vedci a praktici) by sa mali usilovať o vytvorenie pokynov, ktoré popisujú ako sa vyrovnáť s etickými otázkami vznikajúcimi počas jednotlivých fáz výskumu, tak aby výskumné zistenia a riešenia boli nie len odborné ale hlavne etické. Okrem sebareflexie, vedeckých diskusií a využitia medzinárodných etických kódexov, ktoré by mali slúžiť len ako inšpirácia (čisté prevzatie bez kontextu by bolo len formálnou záležitosťou), by mohlo ísť o vytvorenie spolupráce v rámci epistemickej komunity, ktorá by hľadala možné koherentné prístupy k vytvoreniu a rozvoju jasného súboru zásad etiky v empirickom výskume, tak terénom ako aj internetovom. K tomu by jej mohla napomôcť analýza a popis prípadov jednotlivých etických problémov, s ktorými sa už výskumníci stretli.

Literatúra:

- AMERICAN EDUCATIONAL RESEARCH ASSOCIATION. 2006. Standards for reporting on empirical social science reseach in AERA publications. In *Educational Researcher*, Roč. 35, č. 6, 2006, s. 33-40. Dostupné na: http://www.aera.net/Portals/38/docs/12ERv35n6_Standard4Report%20.pdf
- AMERICAN EDUCATIONAL RESEARCH ASSOCIATION. 2009. Standards for reporting on humanities -otriented reseach in AERA publications. In *Educational Researcher*, Roč. 39, č. 6, 2009. s. 481-486. Dostupné na: http://www.aera.net/Portals/38/docs/481-486_09EDR09.pdf
- AGUINIS, H., HANDELSMAN, M.M. 1997. Ethical Issues in th Useof the Bogus Pipeline. In *Journal of Applied Social Psychology*. Roč. 27, č. 7, 1997. ISSN 1559-1816, s. 557 – 573.

- BRUTOVSKÁ, G. 2015. *Základy empirického výskumu pre andragógov*. Prešov: PUv Prešove FHPV, 2015. 100 s. ISBN 978-80-555-1359-1.
- BRUTOVSKÁ, G. 2016. Etické otázky sociálneho výskumníka pri príprave, realizácii a interpretácii kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu. In BALOGOVÁ, B. – BARTKOVÁ, L. (eds.) *Sociálny výskum – nekonečná hra ideí a dôkazov?* Zborník príspevkov zo VI. doktorandskej konferencie konanej 3. novembra 2015 v Prešove. Prešov: PU v Prešove, 2016. ISBN 978-80-555-1642-4, s. 12-20.
- Európska charta výskumných pracovníkov*, 2006. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities. ISBN 92-894-9328-3. [online]. [cit. 10. mája 2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/brochure_rights/kina21620b9c_sk.pdf
- JACOBSEN, D.M. 2010. Teaching in a participatory digital world. In *Education Canada*. Roč. 50, č. 3, 2010. s. 13–17. Dostupné na: <http://www.cea-ace.ca/education-canada/article/teaching-participatory-digital-world>
- KIMMEL, J. A. 1996. *Ethical Issues in Behavioral Research: A Survey*. London: Wiley, 1996. 428 s. ISBN 978-1-55786-395-9.
- KLOCKARS, B. C. 1975. *The Professional Fence*. London and New York: Tavistock Publications, 1975. 242 s. ISBN 978-04-2274-940-4.
- KOSTURKOVÁ, M. 2016. *Kritické myslenie v edukačnej praxi na Slovensku*. Prešov: Rokus, 2016. 176 s. ISBN 978-80-555-1563-2.
- KRAJČOVÁ, N., PASTERÁKOVÁ, L. 2009. *Štýly výchovy v rodine v kontexte s hodnotovou orientáciou detí*. Prešov: PU v Prešove, 2009. 174 s. ISBN 978-80-555-0003-4.
- PUNCH, F. K. 2008. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál, 2008. 230 s. ISBN 978-80-7367-468-7.
- REICHEL, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: GRADA, 2009. 184 s. ISBN: 978-80-247-3006-6.
- SCHLENKER, R. B., FORSYTH, R.D. 1977. On the Ethics of Psychological Research. In *Journal of Experimental Social Psychology*. Roč. 5, č. 13, 1977. ISSN 0022-1031, s. 369 – 396.
- SIEBER, E. J. 1992. *Planning Ethically Responsible Research: A Guide for Students and Internal Review Boards*. New York: Sage Publications, 1992. 264 s. ISBN 978-08-03939-64-6.

- ŠVEC, Š. 2010. Subkultúra andragogických a pedagogických vied. In *Pedagogika SK*. Roč. 1, č. 1, 2010. ISSN 1338-0982, s. 7-30. Dostupné na: <http://www.casopispedagogika.sk/rocnik-1/cislo-1/Subkultura%20pedagogickych%20a%20andragogickych%20vied.pdf>
- The Norwegian National Research Ethics Committees. 2014. *Ethical Guidelines for Internet Research*. Dostupné na: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/english-publications/ethical-guidelines-for-internet-research.pdf>
- WARREL, J.G., JACOBSEN, M. 2014. Internet research ethics and the policy gap for ethical practice in online research settings. In *Canadian Journal of Higher Education*. Roč. 44, č. 1, 2014. ISSN 0316-1218, s. 22-37.

ETYKA ŚRODOWISKOWA W ŚWIADOMOŚCI STUDENTÓW I NAUCZYCIELI AKADEMICKICH Z WYBRANYCH PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO- WSCHODNIEJ

Karolina Cynk⁸

Abstract:

Environmental ethics is the discipline in philosophy that studies the moral relationship of human beings to, and also the value and moral status of, the environment and its non-human contents. An important concept is the moral status. The moral status is understood as the value or importance of a specific element in autotelic terms, not instrumental, and which because of this deserves respect from humans (DeGrazia 2002). I realized the research in 2015 (among students) and in 2017 (among academic teachers). The topic of research was: awareness of environmental values of the students and academic teachers of social sciences and natural sciences from Central and Eastern Europe. The main purpose of this article is to compare of ethical views on nature among university students and academic teachers from selected countries of Central and Eastern Europe. Data analysis shows that the students in EU countries exhibited higher the level awareness of environmental ethics than their fellows from Ukraine, a non-EU country. There were also no significant differences in the views on species egalitarianism between students of natural sciences and students of social sciences. The level of awareness environmental ethics among respondents doesn't depend on scientific specialisation. State of environmental ethics depends on national culture.

Karolina Cynk, Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, Polska.

Abstrakt:

Environmentálna etika je jednou z filozofických disciplín. Skúma morálne postoje človeka k prírodnému prostrediu a hodnotám a morálnemu stavu prvkov tohto prostredia. Krajiny strednej a východnej Európy. Pojem morálny stav sa vzťahuje na konkrétnu bytosť s vnútornou, morálnou platnosťou, čo znamená, že nie je vnímaná v kontexte výhod, ktoré prináša človeku (DeGrazia 2002). Sociologický projekt medzi študentmi bol realizovaný v roku 2015, zatiaľ čo medzi akademickými učiteľmi v roku 2017. Predmetom výskumu bolo: hodnoty životného prostredia vedomi studentov, akademikov so špecializáciou humaitné a prorodné vedy vo vybraných krajinách Strednej Európy. Cieľom článku je porovnať názory respondentov z Poľska, Slovenska, Českej republiky a Ukrajiny na etickú dimenziu jednotlivých prvkov prírodného prostredia. Analýza ukázala, že názory všetkých respondentov týkajúce sa morálneho rozmeru prírody nezávisia od sociálneho postavenia, úrovne vzdelania alebo vedeckej / odbornej špecializácie. Na druhej strane boli čiastočne závislé od členstva štátu v Európskej únii, ale predovšetkým z národnej kultúry platnej v danej krajine.

Wprowadzenie

Stan środowiska przyrodniczego konsekwentnie się na świecie pogarsza. Największe problemy środowiskowe nie mają jedynie charakteru ekologicznego, ale również społeczny i należą do nich: zanieczyszczenia powietrza, wody, gleby, wzrastająca ilość śmieci, hałas czy zmiany klimatyczne. W związku z tym, konieczne jest podejmowanie działań mających na celu ograniczanie i zapobieganie niekorzystnym zmianom, jakie dokonują się w środowisku za sprawą ludzkiej działalności. To, co człowiek zepsuł, powinien on także naprawić. Sama rezygnacja istoty ludzkiej z działań zanieczyszczających środowisko jest niewystarczająca, należy podejmować wszechstronne praktyki w różnych obszarach ludzkiej działalności, by poprawić stan środowiska; poczynając od codziennych nawyków mieszkańców Ziemi, a na politycznych decyzjach, zapadających na arenie międzynarodowej – kończąc. (<https://www.theguardian.com/environment/2012/may/15/earth-environment-wwf-rio20>, dostęp 6.10.2018).

Wyzwania środowiskowe stanowią kluczową kwestię nie tylko dla obszaru nauk przyrodniczych, ale także dla nauk społecznych i humanistycznych, np. dla socjologii środowiska czy etyki środowiskowej. Ta druga, jest jedną z dyscyplin filozoficznych, której początki sięgają lat 60. i 70. XX wieku. Bada ona moralne postawy człowieka względem środowiska przyrodniczego oraz wartości i status moralny elementów tego środowiska. Skupia się ona na następujących szczegółowych zagadnieniach:

1. wyzwaniach etyki środowiskowej wobec antropocentryzmu;
2. związkach między “głęboką ekologią”, feministyczną etyką środowiska, animizmem, ekologią społeczną i polityką;
3. zastosowaniu klasycznych teorii etycznych takich jak: utylitaryzm czy deontologia do rozwiązywania współczesnych problemów środowiskowych;
4. ochronie różnorodności biologicznej jako celu etycznego;
5. związkach zagrożeń środowiskowych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym;
6. etyce zrównoważonego rozwoju i zmianach klimatycznych;
7. perspektywach rozwoju dyscypliny (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>, dostęp 04.10.2018).

Wyzwania społeczne i etyczne, przed jakimi stoi etyka środowiskowa stanowiły motywację do podjęcia badań socjologicznych dotyczących: wartości środowiskowych w świadomości studentów i nauczycieli akademickich nauk przyrodniczych i społecznych z wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej. W badaniu zostały również podjęte zagadnienia z obszaru etyki środowiskowej. Analiza tych zagadnień posłużyła do określenia celu niniejszego artykułu, którym jest porównanie poglądów respondentów z Polski, Słowacji, Czech i Ukrainy na temat etycznego wymiaru poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego.

Metodologia

Projekt socjologiczny wśród studentów został zrealizowany w 2015 roku, natomiast – wśród nauczycieli akademickich w 2017 roku. W badaniach udział wzięło: 520 studentów i 48 nauczycieli akademickich z Polski, Słowacji, Czech i Ukrainy. (Próbę badawczą dokładnie charakteryzowano w tabeli 1.) Projekt badawczy wykonany został w Uniwersytecie Rzeszowskim (Polska), Uniwersytecie Preszowskim (Słowacja), w Uniwersytecie Ostrawskim (Czechy) i Państwowym Uniwersytecie Humanistycznym w Równem (Ukraina). Wszystkie

kraje położone są w bliskim sąsiedztwie, natomiast uczelnie dobrano w ten sposób, by posiadały charakter regionalny. Badania zostały zrealizowane przez czteroosobowy międzynarodowy zespół badawczy. Każdy z członków zespołu był zatrudniony na jednej z wymienionych uczelni, kierownik projektu pochodził z Polski.

W przypadku pierwszego badania, zrealizowanego w 2015 roku, zastosowaną metodą badawczą była ankieta audytoryjna, którą studenci wypełniali w wersji papierowej. W drugim badaniu w 2017, zastosowaną metodą była: ankieta ekspercka, wypełniana przez nauczycieli akademickich drogą elektroniczną. W obu przypadkach narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety. Zawierał on odpowiednio 18 i 19 pytań, na które składały się tzw. pytania zamknięte z proponowaną liczbą odpowiedzi oraz pytania otwarte, w których respondenci sami mogli wpisać odpowiedź.

Problemy badawcze zostały sformułowane w następujący sposób:

1. Czy respondenci z krajów Unii Europejskiej w wyższym stopniu popierają egalitaryzm gatunkowy, niż ich koledzy z państwa nienależącego do UE?
2. Czy respondenci zajmujący się naukami przyrodniczymi chętniej prezentują poglądy moralne względem środowiska, niż studenci i nauczyciele nauk społecznych?
3. Czy nauczyciele akademicy wykazują większą gotowość do postrzegania przyrody w kategoriach moralnych niż studenci?

Powyzszym problemom odpowiadają następujące hipotezy badawcze:

1. Respondenci zamieszkujący kraje Unii Europejskiej chętniej opowiadają się za egalitaryzmem gatunkowym niż mieszkańcy Ukrainy.
2. Respondenci studiujący oraz wykładający nauki przyrodnicze, chętniej deklarują moralne poglądy na temat przyrody niż studenci i nauczyciele nauk społecznych.
3. Wykładowcy akademicy są bardziej skłonni do postrzegania elementów przyrody ożywionej w kategoriach moralnych niż studenci.

Tabela 1. Charakterystyka próby badawczej (dane w %).

Cecha	Polska	Słowacja	Czechy	Ukraina
studenci ⁹				
płeć				
kobieta	83,1	76,9	64,6	73,8

⁹ W badaniu uczestniczyli studenci studiów licencjackich i magisterskich, pobierający naukę w trybie stacjonarnym.

mężczyzna	16,9	23,1	35,4	26,2
nauczyciele akademicy ¹⁰				
płeć				
kobieta	58,3	58,3	50	50
mężczyzna	41,6	41,6	50	50

Źródło: badania własne.

W dalszej części artykułu dokonano analizy opisowej zebranych danych. W przypadku gdy warunki dotyczące liczebności zostały spełnione, wykorzystano program statystyczny IBM SPSS i przeprowadzono test chi-kwadrat, przyjętym poziomem istotności był $p=0,05$.

Analiza danych

W tej części artykułu przedstawione zostały dane, zebrane jako odpowiedzi na pytanie dotyczące skłonności respondentów do przypisania statusu moralnego wybranym elementom przyrody. Użyty w pytaniu termin „status moralny” odnosi się do określonej istoty posiadającej wewnętrzną, moralną wartość, co oznacza, że nie jest ona postrzegana w kontekście korzyści, jakie przynosi człowiekowi. Wartość ta wynika w tym przypadku z faktu bycia żywą istotą, która poprzez swoje życie, poprzez jego trwanie – realizuje się; w ten sposób stanowi ona cel sam w sobie. Pokonując bariery środowiskowe, żywy organizm przechodzi przez kolejne stadia rozwoju życiowego, co pozwala określić go jako swego rodzaju samostereowalny system dążący do pewnych celów (Piątek 2008). Poważne traktowanie interesów żywych istot i zapewnienie im dobrostanu stanowi zatem ludzki obowiązek. (DeGrazia 2014). Spełnienie tych moralnych powinności jest jednoznaczne z okazywaniem szacunku innym organizmom (Singer 2004).

Tabela 2. Skłonność studentów do przyznania człowiekowi i zwierzętom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Twoim zdaniem status moralny?				
	Polska	Słowacja	Czechy	Ukraina

¹⁰ W badaniu wzięli udział nauczyciele akademicy posiadający co najmniej stopień doktora.

człowiekowi				
Zdecydowanie tak	73,2	62,0	66,1	65,9
Raczej tak	23,8	31,0	24,4	27,8
Trudno powiedzieć	0	0	0	0,8
Raczej nie	1,5	7,0	7,9	4,8
Zdecydowanie nie	1,5	0	1,6	0,8
zwierzętom				
Zdecydowanie tak	45,0	46,4	53,2	26,0
Raczej tak	38,0	35,2	31,0	52,8
Trudno powiedzieć	1,6	3,2	2,4	3,1
Raczej nie	10,9	12,0	10,3	15,0
Zdecydowanie nie	4,7	3,2	3,2	3,1

Zródło: badania własne.

Rozkład danych zawarty w tabeli 2. wskazuje, że zdecydowana większość respondentów deklarowała, iż człowiekowi należy się status moralny, szczególnie pod tym względem wyróżnili się polscy studenci. Pewne różnice pojawiły się natomiast w przypadku ewentualnego nadania takiego statusu zwierzętom. Studenci z krajów UE byli bardziej zdecydowani taki status zwierzętom przyznać, niż ukraińscy studenci.

Tabela 3. Skłonność studentów do przyznania roślinom i mikroorganizmom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Twoim zdaniem status moralny?				
	Polska	Słowacja	Czechy	Ukraina
roślinom				
Zdecydowanie tak	20,2	36,5	38,9	22,1
Raczej tak	46,5	37,4	37,3	50,0
Trudno powiedzieć	3,9	5,6	4,0	4,1
Raczej nie	22,5	15,1	15,9	21,3
Zdecydowanie nie	7,0	5,6	4,0	2,5
mikroorganizmom				

Zdecydowanie tak	13,3	19,5	20,6	3,4
Raczej tak	36,7	35,0	35,7	25,2
Trudno powiedzieć	8,6	6,5	6,3	14,3
Raczej nie	29,7	31,7	31,0	44,5
Zdecydowanie nie	11,7	7,3	6,3	12,6

Źródło: badania własne.

Analiza danych z tabeli 3. wskazuje że Słowacy i Czesi chętniej przypisywali status moralny roślinom niż polscy i ukraińscy respondenci. W tym przypadku spełniony został warunek dotyczący liczebności, pozwalający przeprowadzić dokładniejszą analizę statystyczną, a mianowicie test chi-kwadrat. Uzyskana na jego podstawie wartość wyniosła $\chi_2(12)=22,048$; $p=0,037$ i jest ona niższa od zakładanej $p=0,05$, co oznacza, że skłonność do nadania roślinom statusu moralnego zależała od kraju, w którym studiowali respondenci. Wartość współczynnika kontyngencji Pearsona wyniosła z kolei $C=0,205$, czyli siła związku między opinią i krajem studiów jest średnia. W przypadku mikroorganizmów różnice w deklaracjach respondentów są jeszcze wyraźniejsze. Większość słowackich, czeskich i polskich studentów była gotowa nadać mikrokom status moralny. Natomiast większość ukraińskich studentów odmawiała im takiego statusu. Wartość testu chi-kwadrat wyniosła w tym przypadku $\chi_2(12)=33,568$; $p=0,001$, tym samym opinie respondentów na temat statusu moralnego mikroorganizmów zależały od kraju, w którym oni studiowali. Współczynnik kontyngencji przyjął wartość $C=0,252$, co pozwala określić siłę związku między zmiennymi jako średnią.

Tabela 4. Skłonność studentów do przyznania człowiekowi i zwierzętom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Twoim zdaniem status moralny?		
	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne
człowiekowi		
Zdecydowanie tak	63,9	69,6
Raczej tak	27,3	26,2
Trudno powiedzieć	0,4	0
Raczej nie	7,2	3,4
Zdecydowanie nie	1,2	0,8

zwierzętom		
Zdecydowanie tak	38,6	46,5
Raczej tak	43,4	35,2
Trudno powiedzieć	1,6	3,5
Raczej nie	13,5	10,5
Zdecydowanie nie	2,8	4,3

Źródło: badania własne.

To samo pytanie zestawiono również ze zmienną: specjalizacja naukowa. Analiza wykazała, że respondenci nauk społecznych byli trochę bardziej skłonni nadać człowiekowi status moralny niż studenci przyrodoznawstwa. W przypadku zwierząt większość studentów, bez względu na specjalizację naukową również skłaniała się do przyznania im takiego statusu. Wartość przeprowadzonego testu chi-kwadrat wyniosła $\chi_2(4)=7,621$; $p=0,106$, co oznacza, że otrzymany poziom istotności jest wyższy od zakładanego, tym samym opinie respondentów na temat przyznania zwierzętom statusu moralnego, nie zależały od specjalizacji naukowej studentów.

Tabela 5. Skłonność studentów do przyznania roślinom i mikroorganizmom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Twoim zdaniem status moralny?		
	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne
roślinom		
Zdecydowanie tak	28,0	30,7
Raczej tak	44,7	40,9
Trudno powiedzieć	2,4	6,2
Raczej nie	20,7	16,7
Zdecydowanie nie	4,1	5,4
mikroorganizmom		
Zdecydowanie tak	14,8	13,8
Raczej tak	33,3	33,2
Trudno powiedzieć	6,6	11,1
Raczej nie	36,6	31,6

Zdecydowanie nie	8,6	10,3
------------------	-----	------

Źródło: badania własne.

Rozkład odpowiedzi przedstawiony w tabeli 5. świadczy o tym, iż większość respondentów skłaniała się do przyznania statusu moralnego roślinom, różnice między studentami obu specjalizacji nie były jednak znaczne. Na podstawie przeprowadzonego testu chi-kwadrat uzyskano następującą wartość $\chi_2(4)=6,447$; $p=0,168$, oznacza to, że chęć do nadania statusu moralnego roślinom, nie zależała od specjalizacji naukowej respondentów. Niespełna połowa badanych była również gotowa przyznać status moralny mikroorganizmom. Wartość testu chi-kwadrat wyniosła w tym przypadku $\chi_2(4)=4,153$; $p=0,386$, tym samym opinie studentów nie zależały od ich specjalizacji naukowej.

Tabela 6. Skłonność nauczycieli akademickich do przyznania człowiekowi i zwierzętom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Pana/i zdaniem status moralny?				
	Polska	Słowacja	Czechy	Ukraina
człowiekowi				
Zdecydowanie tak	91,6	50,0	90,9	80
Raczej tak	8,3	33,3	0	20
Trudno powiedzieć	0	16,6	0	0
Raczej nie	0	0	0	0
Zdecydowanie nie	0	0	9,1	0
zwierzętom				
Zdecydowanie tak	50,0	25,0	54,5	0
Raczej tak	41,6	33,3	18,2	42,9
Trudno powiedzieć	0	33,3	9,1	28,6
Raczej nie	8,3	8,3	9,1	14,3
Zdecydowanie nie	0	0	9,1	14,3

Źródło: badania własne.

To samo pytanie zadano również nauczycielom akademickim. Uzyskane dane przedstawia tabela 6. Respondenci z Polski, Czech i Ukrainy w sposób zdecydowany

opowiedzieli się za przyznaniem człowiekowi statusu moralnego, nieco mniejszą skłonność wykazali w tej kwestii jedynie Słowacy. Polacy powszechnie deklarowali również chęć nadania statusu moralnego zwierzętom. Ponadto do tej opinii przychyliła się także ponad połowa Czechów i Słowaków i mniej niż połowa Ukraińców.

Tabela 7. Skłonność nauczycieli akademickich do przyznania roślinom i mikroorganizmom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Pana/i zdaniem status moralny?				
	Polska	Słowacja	Czechy	Ukraina
roślinom				
Zdecydowanie tak	25,0	16,6	40,0	14,3
Raczej tak	33,3	33,3	20,0	14,3
Trudno powiedzieć	33,3	33,3	10,0	28,6
Raczej nie	8,3	16,6	20,0	14,3
Zdecydowanie nie	0	0	10,0	28,6
mikroorganizmom				
Zdecydowanie tak	16,6	16,6	40,0	0
Raczej tak	16,6	33,3	20,0	28,6
Trudno powiedzieć	41,7	33,3	0	28,6
Raczej nie	8,3	16,6	10,0	28,6
Zdecydowanie nie	16,6	0	30,0	14,3

Źródło: badania własne.

Dane z tabeli 7. świadczą o tym, iż głównie czescy a w mniejszym stopniu także polscy i słowaccy nauczyciele byli skłonni nadać roślinom status moralny, z kolei większość ukraińskich respondentów była niechętna przyznaniu im takiego statusu. W przypadku mikroorganizmów, akceptacja dla nadania statusu moralnego była jeszcze mniejsza. Jedynie większość Czechów i połowa Słowaków opowiedziało się za przyznaniem im takiego statusu.

Tabela 8. Skłonność nauczycieli akademickich do przyznania człowiekowi i zwierzętom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Pana/i zdaniem status moralny?		
	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne
człowiekowi		
Zdecydowanie tak	68,8	86,4
Raczej tak	25,0	13,6
Trudno powiedzieć	0	0
Raczej nie	0	0
Zdecydowanie nie	6,3	0
zwierzętom		
Zdecydowanie tak	25,0	47,6
Raczej tak	45,0	19,0
Trudno powiedzieć	15,0	19,0
Raczej nie	10,0	9,5
Zdecydowanie nie	5,0	4,8

Źródło: badania własne.

Uwzględniając specjalizację zawodową nauczycieli akademickich można stwierdzić, że respondenci nauk społecznych byli bardziej zdecydowani nadać człowiekowi status moralny, niż nauczyciele przyrodoznawstwa, wskazują na to dane z tabeli 8. Natomiast ponad połowa respondentów bez względu na specjalizację, opowiedziała się za nadaniem takiego statusu zwierzętom.

Tabela 9. Skłonność nauczycieli akademickich do przyznania roślinom i mikroorganizmom statusu moralnego (dane w %).

Którym z wymienionych elementów ekosystemu przysługuje Pana/i zdaniem status moralny?		
	Nauki przyrodnicze	Nauki społeczne
roślinom		
Zdecydowanie tak	20,0	28,6
Raczej tak	25,0	28,6
Trudno powiedzieć	35,0	19,0

Raczej nie	15,0	14,3
Zdecydowanie nie	5,0	9,5
mikroorganizmom		
Zdecydowanie tak	14,3	23,8
Raczej tak	28,6	23,8
Trudno powiedzieć	28,6	23,8
Raczej nie	9,5	19,0
Zdecydowanie nie	19,0	9,5

Źródło: badania własne.

Rozkład danych przedstawiony w tabeli 9. wskazuje, że ponad połowa nauczycieli specjalizujących się w naukach społecznych oraz mniej niż połowa przyrodników deklaruwała chęć nadania roślinom statusu moralnego. Z kolei mniej niż połowa wykładowców nauk społecznych była skłonna nadać taki status mikroorganizmom, takiej gotowości nie wykazywała natomiast większość przyrodników. Różnice w deklaracjach respondentów specjalizujących się odmiennych obszarach nauki nie były jednak znaczne.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonej analizy cząstkowej można przystąpić do weryfikacji zaproponowanych w artykule hipotez badawczych. Polscy, Słowaccy i Czescy respondenci wyrażali większą skłonność do nadania statusu moralnego zwierzętom i roślinom, a nawet mikroorganizmom, niż ich ukraińscy koledzy. Należy ponadto zauważyć że także wśród samych mieszkańców krajów unijnych występują pewne różnice w opiniach, np. Polacy bardziej niż Czesi i Słowacy uważali, że status moralny przysługuje człowiekowi. Zwierzętom, roślinom i mikroorganizmom najchętniej przypisywali go natomiast czescy respondenci. W związku z tym można przyjąć pierwszą z przedstawionych hipotez, zgodnie z którą mieszkańcy Unii Europejskiej w wyższym stopniu opowiadają się za egalitaryzmem gatunkowym niż respondenci z Ukrainy.

W przypadku drugiej hipotezy opinie respondentów zestawiono z ich specjalizacją naukową/zawodową. Badani zajmujący się naukami społecznymi nieznacznie częściej, niż przyrodnicy uważali, że status moralny należy się człowiekowi. W przypadku pozostałych elementów przyrody, różnice w opiniach były znikome. Jedynie nieznacznie częściej

nauczyciele nauk społecznych opowiadali się za przyznaniem statusu moralnego roślinom i mikroorganizmom. Należy zatem odrzucić drugą z zaproponowanych hipotez, zgodnie z którą respondenci nauk przyrodniczych wyrażali bardziej moralne poglądy na temat poszczególnych elementów ekosystemu, niż respondenci nauk społecznych.

Z kolei dokonując weryfikacji trzeciej hipotezy można zaobserwować podobieństwa w opiniach między studentami a wykładowcami zamieszkujących te same państwa. Polscy respondenci ogółem, najczęściej opowiadali się za statusem moralnym dla człowieka, Czesi i Słowacy natomiast dla pozostałych elementów ekosystemu. Ukraińscy respondenci natomiast, zarówno studenci jak i nauczyciele akademicy wykazywali najniższą – w porównaniu z ich kolegami z pozostałych państw – akceptację dla założeń egalitaryzmu gatunkowego. Wnioski te skłaniają zatem do odrzucenia także tej ostatniej hipotezy zakładającej, iż wykładowcy są bardziej skłonni do postrzegania elementów przyrody ożywionej w kategoriach moralnych niż studenci.

Konkludując, należy stwierdzić, że opinie ogółu respondentów dotyczące moralnego wymiaru przyrody nie zależały od: pozycji społecznej, poziomu wykształcenia czy specjalizacji naukowej/zawodowej. Częściowo zależały one natomiast od przynależności państwa do Unii Europejskiej, ale przede wszystkim od kultury narodowej obowiązującej w danym państwie.

Bibliografia

DEGRAZIA D., 2014. *Prawa zwierząt*, przeł. P. Polak, Kraków Nomos.

PIĄTEK Z., 2008. *Ekofilozofia*, Kraków Wydawnictwo UJ.

SINGER P., 2004. *Wyzwolenie zwierząt*, przeł. A. Alichniewicz, A. Szczęsna, Warszawa Państwowy Instytut Wydawniczy.

STANFORD ENCYKLOPEDIA OF PHILOSOPHY. <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>, dostęp 04.10.2018.

THE GUARDIAN. *Earth's environment getting worse, not better, says WWF ahead of Rio+20*, <https://www.theguardian.com/environment/2012/may/15/earth-environment-wwf-rio20>, dostęp 6.10.2018.

SMEROM K TRANSDISCIPLINÁRNEMU VÝSKUMU UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA¹¹

Andrea Klimková¹²

Abstrakt:

Žijeme v ére udržateľnosti, čo znamená, že usilujeme nielen o dobrú spravodlivú spoločnosť, ale aj spoločnosť udržateľnú. Novým záväzkom vedy (Cetto, 2000) je riešiť zložité a prepojené, komplexné problémy súčasnej doby, čo artikuluje vo výskume a výskumných a vzdelávacích inštitúciách kľúčovú rolu – prekonávať nesúlad medzi tvorbou a vedením znalostí v akademickej sfére a vo vede a riešení konkrétnych problémov v konkrétnej a skutočnej praxi. Vo výskumoch, projektoch a programoch udržateľného rozvoja (života) sa ukazuje akú dôležitú rolu má spolupráca medzi vedcami a participácia teoretikov a výskumníkov z rôznych disciplinárnych sfér v transdisciplinárnych tímoch. Nová požiadavka transdisciplinariny od konkrétnych disciplín vyžaduje, aby obhájili svoje teoretické a metodologické východiská v konfrontácii so zložitou empirickou a morálnou praxou. Nová výskumná agenda – svojou povahou transdisciplinárna môže byť efektívna a funkčná len za určitých predpokladov. Cieľom príspevku je analyzovať a formulovať východiská, limity a bariéry transdisciplinárneho výskumu, ak má byť dobrou vedou alebo dobrou praxou.

Abstract:

We live in an era of sustainability, which means that we aspire not only for a good just society but also for a sustainable society. The new commitment of science (Cetto, 2000) is to resolve the complex and interconnected, complex problems of the present time, articulating a key role in research and research and education institutions - overcoming the mismatch between the creation and management of knowledge in academia and science, and solving specific

¹¹ Príspevok vznikol ako grantová úloha a výstup projektu KEGA 001UPJŠ-4/2017: *Vysokoškolské vzdelávanie pre udržateľnosť (hodnotové rámce, kompetencie a nástroje pre implementáciu udržateľnosti v edukačnej praxi)*

¹² Andrea Klimková, Katedra etiky a aplikovanej etiky FF UMB v Banskej Bystrici. Slovensko. Telefón: 048/446 5630, Email: andrea.klimkova@umb.sk

problems in concrete and real practice. Sustainable development (life) research, projects and programs show how important collaboration between scientists and the participation of theoreticians and researchers from various disciplinary spheres in transdisciplinary teams is.

Úvod

Všetky druhy redukcionizmu vo výskume a vedeckých disciplínach sú pre vedu o udržateľnosti a pre výskum udržateľného rozvoja bariérou či limitom. Výskum udržateľného rozvoja a udržateľnosti (nielen) z pohľadu aplikovaných etík¹³ chápeme ako zložitý a komplexný interdisciplinárny a transdisciplinárny výskum v rôznorodom a pluralitnom systéme hodnôt formulovaných a prepojených v *triple bottom line (pilieroch udržateľného rozvoja)*. Súčasná spoločnosť sa musí vysporiadať s výzvami udržateľnosti a udržateľnej spoločnosti (UE4SD, 2015). Je to úloha, ktorá sa týka prírodovedcov, ekonómov, technikov, rovnako ako zástupcov humanitných a spoločenskovedných disciplín (Vladyková, 2013; Klimková, 2018). Výskum a výskumné projekty či programy v udržateľnom rozvoji dizajnované ako transdisciplinárny výskum sú v mnohých ohľadoch významné vzhľadom na to, že predstavujú pre výskumníkov vedeckú, metodologickú a etickú, no a pre tvorcov politik politickú, organizačnú, logistickú aj morálnu výzvu. Pomáhajú prijať oveľa širší a tým aj kempetentnejší a užitočnejší pohľad na komplexné a zložité problémy a ich riešenia. Aplikatívny, reflexívny, participatívny, angažovaný a performatívny rozmer, charakterizujúci a definujúci transdisciplinárny výskum je prítomný v konkrétnych projektoch a programoch udržateľného rozvoja, ktoré sa implementujú na konkrétnych miestach, v konkrétnych sídlach a regiónoch. V konkrétnych projektoch a programoch udržateľnosti sa ukazuje, aké dôležitú rolu má spolupráca ekológov, sociológov, technikov či ekonómov a aplikovaných etikov, ich spoločná účasť v transdisciplinárnych tímoch. Zároveň sa ukazuje, aké významné je hodnotenie zložitých sociálno-ekologických procesov a sociálno-ekologických hodnôt v konkrétnej spoločenskej praxis či vo svete praxí. Implementácia etiky do konkrétnych politik (napr. Horizont 2020; Interreg 2018, atď.) do programov, projektov a celého spektra výskumných aktivít je v čase a ére udržateľnosti vyjadrením požiadaviek spoločnosti, aby bol

¹³ Ak hovoríme o aplikovanej etike ako špecifickom teoreticko-aplikačnom etickom prístupe, potom vlastne hovoríme o aplikovaných etikách, ktoré sa ako jej subdisciplíny vedecky, metodologicky etablovali a procesuálne rôzne inštitucionalizovali vo vede, vo vysokoškolskej príprave aj vo svete spoločenskej praxi

výskum udržateľnosti nielen cestou k zachovaniu a udržaniu, ale súčasne aj dobrou vedou, dobrou praxou. Pochopenie kumulatívneho charakteru poznania a dynamiky svetovej politiky, ktorá má vplyv na udržateľný rozvoj, ešte viac ako kedykoľvek predtým zdôrazňuje význam epistemických komunit a transdisciplinárneho výskumu udržateľnosti, v ktorom má aplikovaná etika svoje neodmysliteľné miesto a rolu. Sociálna zmena (aj environmentálna) môže nakoniec vzniknúť zo súhry medzi akademickými a politickými komunitami (Haas, 2015). Ako ukazujú európske epistemické komunity (napríklad EpKom), pôsobením v spoločných strategických alianciách a v danej oblasti sa nielen rozšírili poznatky, ale na základe spoločných cieľov si jednotliví členovia tejto komunity osvojili aj spoločné postupy (Klimková, 2018). Zlyhania či neudržateľné ľudské stratégie v rôznych oblastiach konania a rôznych sférach spoločnosti sú tiež späté s tým, že sme sa nedokázali prispôbiť meniacim sa okolnostiam, ktoré by viedli tvorcov politik a tvorcov rozhodnutí k zodpovedným rozhodnutiam pre spravodlivú a udržateľnú spoločnosť. To je situácia všetkých demokratických spoločností, vrátane Európskej únie. Až posledné štyri dekády ukazujú, že sa agenda udržateľného rozvoja stáva kľúčovou pre spoločnosť. Rastúca potreba interdisciplinárneho a transdisciplinárneho výskumu udržateľného rozvoja a udržateľnosti ako paradigmy (rozumej zachovania, udržania, prosperity) hovorí, že pri vzniku vedy o udržateľnosti

V predloženom texte načrtávame teoretické východiská a predstavujeme teoretické rámce transdisciplinárneho výskumu projektov udržateľného rozvoja, vychádzajúc zo sociálno-ekologickej situácie spoločnosti. Transdisciplinárny výskum chápeme ako cestu na porozumenie komplexným a zložitým problémom, ako podporu dosiahnutia udržateľnej spoločnosti prostredníctvom rôznych disciplinárnych perspektív a rôznych metodík transformovaných novým poriadkom spolupráce. V tomto kontexte sa vyvíja samostatná metodológia, ktorá je spojením niekoľkých fundamentálnych východísk a stratégií:

1. ide o nový typ riadenia výskumu - je riadený programom (Hirsch Hadorn et al., 2008); zameriava sa nielen na integráciu poznatkov z rôznych disciplín, ale tiež predpokladá, že teoretická a metodologická transformácia každej disciplíny sa uskutoční procesom výskumu (Bergmann et al., 2005 , Wickson et al., 2006); a napokon, zahŕňa vo svojich programoch, procesoch, výskumných tímoch či strategických alianciách aj neakademických účastníkov výskumu s významným podielom na výskumnom probléme a procese, kde praktici figurujú a participujú, či už priamo ako výskumní pracovníci alebo nepriamo (Bergmann et al., 2005; Wickson et al. , 2006) napríklad ako informátori, odborníci či znalci z praxe;

2. autori skúmajúci a reflektujúci TDR, reagujú na požiadavky spoločnosti a verejného záujmu, či prežitia, keď sa zhodujú v tom, že potenciálom transdisciplinárneho výskumu je výzva, požiadavka a schopnosť riešiť komplexné problémy reálneho sveta, ktoré sú jedinečné, zložité a kontextuálne (tzn. vo väzbe s časom a priestorom). Projekty a programy transdisciplinárneho výskumu nie sú založené na testovaní hypotéz, ani nevytvárajú teóriu, ktorá sa môže testovať pomocou replikácie pokusov, či v experimentoch. Výsledky TDR sú platné pre špecifický kontext, ktorý bol/je súčasťou výskumu;
3. projekty TDR nie sú replikovateľné a preto chýbajú disciplinárne výhody a hodnotiace postupy, napríklad aj v tom, že hodnotenie projektov sa vykonáva najmä s ohľadom na proces a formálne charakteristiky, než na obsah a výsledky (Wickson a kol., 2006).

Udržateľný rozvoj a veda o udržateľnosti: cesta k udržateľnej spoločnosti

Teória aj prax udržateľného rozvoja je charakterizovaná triádou cieľov v *triple bottom line* (ekonomický, sociálny a environmentálny pilier)¹⁴. Dôvody, prečo tu máme ohrozenie a krízu spätú s problémom neudržateľnosti sveta a kultúry zjavne súvisia s deklarovými intenciami stať sa sebestačnými na celé stáročia a tisícročia, pričom sme sa príliš nestarali o dlhodobú udržateľnosť.

Diskurz o udržateľnosti v kontexte ekologickej etiky sa vyvinul okolo konceptu udržateľného rozvoja a environmentálnej/ekologickej udržateľnosti (jeden z pilierov *triple bottom line*). Interpretácia konceptov a pilierov udržateľnosti je rôznorodá a značne sporná v závislosti od toho, čo sa má rozvíjať a čo chcem udržať. Otázka, kto alebo čo sa má rozvíjať a udržať je tiež značne problematizovaná. Môžeme vychádzať z definície, že udržateľný rozvoj je dynamický proces zmeny, v ktorom využívanie zdrojov, smer investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny sú sústredené na súčasné a budúce potreby (Rogers - Jalal - Boyd, 2012, s. 55). Rozsiahla literatúra o udržateľnom rozvoji obsahuje stovky definícií, pojmov, niekoľko desiatok hodnôt, zásad a princípov, množstvo kritérií a ukazovateľov, aj tisícku odkazov. Kvalitatívna zmena nastala v tom, že sa jeho tri komponenty či dimenzie chápu integrovane, synergicky. Oddelené a izolované prístupy sú pre komunity

¹⁴ Bližšie pozri a porovnaj: KLIMKOVÁ, A. 2018. Pluralita hodnôt udržateľného rozvoja (v teórii, etike, politike a praxi). Banská Bystrica: Belianum, 2018, s. 210. Vedecká monografia vznikla ako grantová úloha a výstup projektu KEGA 001UPJŠ-4/2017: Vysokoškolské vzdelávanie pre udržateľnosť (hodnotové rámce, kompetencie a nástroje pre implementáciu udržateľnosti v edukačnej praxi)

nepraktické, preto hlavnou stratégiou udržateľnosti je fúzia a zmierovanie, približovanie, integrácia cieľov ako permanentný proces. Ako sme už konštatovali na inom mieste (Klimková, 2018), pre profesionálov v etike a teoretikov v špecifických subdisciplínach aplikovanej etiky to znamená, vnímať rôznorodé oblasti v perspektívach hodnôt života a zachovania života, obývateľnosti, blaha, spravodlivosti, rovnosti, zodpovednosti, angažovanosti, bezpečia.

Sustainability Science ako veda o udržateľnosti sleduje interakcie medzi globálnymi, sociálnymi a ľudskými systémami, komplexnými mechanizmami, ktoré vedú k degradácii týchto systémov a sprievodným rizikám pre ľudské blaho. Dnes už mnoho časopisov a webových portálov poskytuje platformu pre budovanie vedy o udržateľnosti ako vyvíjajúci sa teoretický a akademický diskurz, respektíve ako platforma, ktorá môže smerovať k udržateľnej globálnej spoločnosti tým, že čelí výzvam, ktoré súčasné disciplíny neriešia. Patria sem snahy o simultánne pochopenie fenoménu a riešenie problémov, neistotu a uplatňovanie princípu prevencie, spoločného vývoja poznatkov a rozpoznávania problémov a kompromisy medzi riešením globálnych a lokálnych problémov. Napriek tomu, že v tomto diskurzívnom a teoreticko-praktickom priestore jestvujú snahy o metodologickú syntézu, stále sa stretávame s disciplinárnymi bariérami.

Veda o udržateľnosti integruje celý rad rôznych, vzájomne prepojených inter/transdisciplinárnych projektov, prístupov, výskumov. Výskumné stratégie sa prelínajú, ale v zásade v nich rozoznávame dva základné prístupy: top down a bottom-up. Výskum „zhora nadol“ (top down), teda výskum založený na systémových komponentoch je bežný a platí pre väčšinu vedeckých výskumov v rôznych disciplínach. Koncepty riadenia ekosystémových služieb sa stávajú súčasťou politik, riadenia biosféry a prenikli aj do spoločenských a humanitných vied. Prístupy „zdola nahor“ (bottom-up) sú uplatňovaním prístupu z praxe, z úrovne organizácie ako morálneho aktéra, tzn. od jednotlivého a konkrétneho k všeobecnému, ktoré je založené na tvrdení, že pri riešení partikulárnych problémov spoločenskej praxe, nestačí teória a princípy, ktoré ju normujú. Paradigma je dôležitá, ale pri riešení konkrétnych prípadov, konkrétnych projektov udržateľnosti je dôležité venovať pozornosť okolnostiam, detailom, situácii, samotnému problému. Oba prístupy – top down aj bottom up – sú vo výskume aj projektoch udržateľného rozvoja kombinované, uplatňujú komplexný systémový pohľad, ale súčasne berú do úvahy kultúrno-hodnotový kontext. Integrované prístupy sú založené na skutočne existujúcich udržateľnostiach, na „skúsenosti so skutočnými miestami a

skutočnými ľuďmi, čo vnímam ako miestne zakotvenú perspektívu (placed-based perspective)“ (Klimková, 2017, s. 109). Takou je napríklad lokálna agenda – Agenda 21.

Od deväťdesiatych je udržateľný rozvoj nielen praktickým úsilím, ale aj vedeckým konceptom a dokonca sa viac či menej explicitne hovorí o novej integrovanej vede, o novej disciplíne prežitia.

Výzvy transdisciplinárneho výskumu udržateľného rozvoja

Výskumný projekt, ktorý je charakterizovaný ako transdisciplinárny si vyžaduje nielen rozvoj a integráciu a synergiu akademických a neakademických odborných vedomostí, ale aj spoluprácu verejnosti a angažovanosť týchto spoločných výskumných konzorcií, ktoré umožnia diskusiu a činnosť v oblasti inštitucionálnych, sociálno-kultúrnych, organizačných a technologických zmien, v udržateľnom rozvoji naliehavo potrebných. Cieľom transdisciplinárneho výskumu je, aby aktéri z oblastí akademickej, politickej a/alebo spoločenskej praxe spoločne rozvíjali a utvárali integrované a synergicky chápané sociálno-ekologické poznanie a sociálno-ekologické otázky, zosúlادili vlastné rôznorodé perspektívy a spoluvytvárali primerané vedomosti, aby slúžili spoločnému cieľu (Hirsch Hadorn a kol., 2010). Transdisciplinárny výskum (TDR) je čoraz viac akceptovaný ako vhodný prístup ku komplexným a sociálne relevantným problémom, najmä pokiaľ ide o prechod na udržateľnú, spravodlivú, starostlivú a dobrú spoločnosť. Prechod a transformácia spoločnosti na udržateľnú, spravodlivú, starostlivú a dobrú naznačuje, že pri riešení problematiky udržateľného rozvoja a udržateľnosti zaznievajú axiologické otázky a problémy týkajúce sa etických hodnôt a etického hodnotenia.

Transdisciplinarita ako nový spôsob myslenia a nový spôsob organizovania výskumu sa prejavuje aj v nových procesoch - organizačných a inštitucionálnych. Predstavuje nový typ spolupráce vedeckých pracovníkov aj organizácií (regionálnych aj medzinárodných) v rôznych odboroch a prináša nový typ výskumu. To všetko nám ilustruje, že spoločné plochy ekológie, etiky a iných odborov sa zväzňujú, navzájom sa prestupujú, a stierajú sa hranice medzi nimi. Transdisciplinárny výskum usiluje o riešenia v konkrétnej reálnej praxi, s dôrazom na kontext a angažovanosť, uskutočniteľnosť. To znamená, že rozvoj vedy postupne generoval nové etické otázky, na ktoré je nutné hľadať odpovede. Podľa autorov Belcher - Rasmussen a kol. (2016), je potrebné si opovedať na otázku: aké sú vhodné zásady a kritériá na definovanie a hodnotenie kvality transdisciplinárneho výskumu? V literatúre sa podľa nich vyskytujú sa štyri hlavné zásady transdisciplinárneho výskumu na vytvorenie rámca hodnotenia jeho kvality: relevantnosť, vrátane sociálneho významu a uplatniteľnosti; dôveryhodnosť, vrátane kritérií

integrácie a reflexivity; legitímnosť, vrátane inklúzie a spravodlivého zastúpenia záujmov zainteresovaných strán; účinnosť (Belcher - Rasmussen a kol., 2016). Veda o udržateľnosti je dôkazom, že riešiť naliehavé a skutočné, komplexné, zložité, multidimenzionálne problémy je potrebné tak, aby sme brali do úvahy "kontext a spoločenskú angažovanosť" (Kates, 2006). Okrem prekračovania hraníc medzi akademickými disciplínami môže transdisciplinárny výskum udržateľného rozvoja prispieť k integrácii environmentálnych cieľov do iných oblastí politiky zmenšením "tvrdých okrajov" medzi politickými oblasťami a disciplínami, ktoré k nim prispievajú (Tress et al., 2001; Pohl, 2008). Funtowicz a Ravetz (1993, s. 744) konštatujú, že v oblasti životného prostredia "fakty sú neisté, hodnoty v konflikte, vysoké stavy a rozhodnutia sú naliehavé". V takomto prostredí sú tvorcovia politik (policy-makers) a manažéri pod tlakom robiť komplexné rozhodnutia v obmedzených časových intervaloch a s obmedzenými informáciami. Transdisciplinárny výskum, ak sa uskutočňuje participatívnym spôsobom so zainteresovanými stranami (tj transdisciplinárny a participatívny výskum), môže informačne saturovať verejné rozhodovanie a ponúknuť nový prístup k pochopeniu zložitých problémov (Lang a kol., 2012).

Ako sme naznačili, projekty TDR nie sú replikovateľné a preto chýbajú disciplinárne výhody a hodnotiace postupy, napríklad aj v tom, že hodnotenie projektov sa vykonáva najmä s ohľadom na proces a formálne charakteristiky, než na obsah a výsledky (Wickson a kol., 2006). Zdá sa, že napriek tomu, že existujú mechanizmy a kritériá na hodnotenie transdisciplinárneho výskumu (Bergmann a kol., 2005) transdisciplinárne výskumné tímy sú stále marginalizované a akademické inštitúcie nemajú tendenciu hodnotiť tieto projekty takýmto spôsobom. Akademická literatúra poskytuje cenné informácie o navrhovaní, uľahčovaní, vedení a hodnotení transdisciplinárnych projektov. Zatiaľ čo značná časť literatúry skúma výzvy spojené s transdisciplinárnym výskumom, existuje nedostatok prípadových štúdií, ktoré skúmajú výzvy, ktorým čelia počas rôznych fáz realizácie projektu.

Výzvy v grantových agentúrach nie sú nastavené tak, aby podporovali takýto typ projektov v akademickom prostredí, čo vytvára medzery v inštitucionálnych akademických výzvach. Okrem inherentných a inštitucionálnych výziev existujú aj praktické, operačné a logistické výzvy na projekty transdisciplinárneho výskumu (napríklad Interreg) (Klimková, 2018). Nesprávne vedenie a riadenie projektov môžu marginalizovať a znevýhodňovať výskumníkov pracujúcich v transdisciplinárnom prostredí a potláčať pokrok (Tress et al., 2006). Problémom môže byť nedostatočné rámcovanie projektov, ťažkosti s precizovaním rolí a organizačnej štruktúry (Polk, 2014), ide o nový typ riadenia výskumu a ťažkosti so schvaľovaním projektov

a tiež komunikácia vo výskumných tímoch, do ktorej si zástupcovia jednotlivých disciplinárnych oblastí prinášajú svoje disciplinárne predpoklady a svoju metodologickú kultúru.

Z rôznych typov integračného výskumu sa predpokladá, že transdisciplinárne prístupy majú najväčší potenciál reagovať na požiadavky a imperatívy 21. storočia. Napriek rastúcemu teoretickému poznaniu transdisciplinárneho výskumu a jeho výhodám sa táto forma výskumu ťažko realizuje (Russell et al., 2008). Niektoré transdisciplinárne prístupy, ktoré sú zvyčajne zamerané na problémy (Angelstam a kol., 2003), zostali vo veľkej miere oddelené od participatívnych metód, ktoré sa čiastočne prejavili v budovaní vedomostnej základne, na ktorej môžu sociálne skupiny, ktoré boli zbavené moci, dosiahnuť špecifické sociálne transformácie. Okrem prekračovania hraníc medzi akademickými disciplínami môže transdisciplinárny výskum prispieť k integrácii environmentálnych cieľov do iných oblastí politiky zmenšením "tvrdých okrajov" medzi politickými oblasťami a disciplínami, ktoré k nim prispievajú (Tress et al., 2006). Pred viac ako 20 rokmi Funtowicz a Ravetz (1992) poznamenali, že v oblasti životného prostredia - fakty sú neisté, hodnoty v spore, vysoké stavy a rozhodnutia sú naliehavé. V takomto prostredí sú tvorcovia politik a manažéri pod tlakom robiť komplexné rozhodnutia v obmedzených časových intervaloch a s obmedzenými informáciami. Transdisciplinárny výskum, ak sa uskutočňuje participatívnym spôsobom so zainteresovanými stranami (tj transdisciplinárny a participatívny výskum), môže informovať verejné rozhodovanie a ponúknuť nový prístup k pochopeniu zložitých problémov.

Vedecký diskurz v agende „udržateľného rozvoja“ má svoje zvláštnosti, dané špecifickým, zložito štruktúrovaným predmetom skúmania, ktorý môžeme chápať istým spôsobom ako matrix, s vertikálnou rovinou, horizontálnou rovinou, ako multidisciplinárny a multiplikačný priestor. Udržateľnosť, široko propagovaná v rôznych sférach, vyžaduje myslenie o zachovaní prírodných zdrojov a spoločnosti z hľadiska triády cieľov: ekonomická prosperita, sociálny blahobyť/sociálna spravodlivosť a kvalita environmentu. S rastúcou praktickou orientáciou skúmania udržateľnosti súvisí aj rast transdisciplinárnych projektov, v ktorých už nejde len o vyjasňovanie si postupov, nielen o presahy disciplín a spoločné ciele, ale najmä o ich aplikáciu a spoločenskú angažovanosť.

Efektívne kritériá kvality výskumu, ako dobrej praxe, dobrej vedy majú v súčasnosti ešte výraznejšiu súvislosť s problematikou zodpovednosti a konania a v súčasnom svete techniky a technológií vyznievajú ešte platickejšie. Mnohí teoretici zdôrazňujú potrebu paralelného vývoja princípov a kritérií hodnotenia kvality výskumu v kontexte transdisciplinárneho

výskumu. Súčasne však cítia tlak zvyšujúcich očakávaní a hľadajú poradenstvo. V tomto diskurze je žiaduca účasť aplikovaných etikov, keďže potrebujeme zásady, štandardy, usmernenia, kritériá, nielen na usmerňovanie financovania výskumu, ale tiež riadenia, priebežného vývoja a rozvoja metód a metodík, projektov a programov. Podľa Bergmanna a kol. (2005) nedostatok kvalitatívnych kritérií na usmerňovanie a posudzovanie návrhov a výkonnosti výskumu sa považuje za prekážku rozvoja transdisciplinárneho výskumu (Bergmann a kol., 2005), ktorého primárnym cieľom je na jednej strane vedecká excelentnosť aj vedecký význam, ale ktorý súčasne saturuje špecifický kontext, je orientovaný problémovo a zahŕňa aj nevedeckých morálnych aktérov. Doposiaľ neexistuje žiadna príručka, ani postup, ako robiť transdisciplinárny výskum, náročný na hodnotenie. Je to pochopiteľné, keďže epistemologická a metodologická variabilita a rozsah zapojenia zainteresovaných strán do výskumu sa líši od projektu k projektu. Jednou z hlavných výziev hodnotenia však vždy budú etické riziká a etické štandardy, čo predznamenáva opodstatnenosť etiky vedy, sociálnej etiky, environmentálnej a ekologickej etiky, ale aj iných subdisciplín aplikovanej etiky ako teoreticko-praktických diskurzov. Ako konštatujú E. Svitačová a E. Kováčiková (2016, s 162) globalizácia mení smer vysokoškolského vzdelávania a ovplyvňuje štrukturálne zmeny v obsahu učebných osnov, a tým aj vzdelávanie k udržateľnému rozvoju a udržateľnosti.

Etika udržateľného rozvoja a(lebo) štvrtý pilier UR

Idea zmeny spoločnosti na etickú spoločnosť v nás evokuje predstavy, že sme schopní dlhodobo udržať život, len vtedy, ak skĺbime naše partikulárne ekonomické záujmy a technologické možnosti so sociálnou spravodlivosťou, kvalitou života a ekologickou, environmentálnou a ekoetickou perspektívou. Nemožno poznať človeka a svet, skúmať globálny svet a svetovú ekonomiku, globálne trhy, kvalitu života človeka, výskumy na zvieratách, aj ľudí bez humanitného prístupu. Aj technické a prírodné vedy potrebujú humanitné vedy. Bez nich by sme nemohli hodnotiť svet, nachádzať v ňom hodnoty, zaujať nejaké stanovisko, svetonázor, hľadať spravodlivosť, dobro, uznanie, dôveru, zodpovednosť. Diskusie v koncepcii udržateľného rozvoja vyprovokovali v ostatnom desaťročí otázky o etike udržateľného rozvoja. Je etika udržateľného rozvoja ako autonómna oblasť skúmania možná a opodstatnená? Môže v tak široko, multidisciplinárnom poli jestvovať ako samostatná disciplína? Formuje sa teda nový špecifický diskurz udržateľného rozvoja ako subdisciplína aplikovanej etiky?

„Aplikovaná etika je dnes mozaikou spätosti teórií a praxí a predovšetkým je naratívny polom nekončiaceho a spektrálneho

diskurzu... je sústredená na hľadanie praktických etických riešení interdisciplinárnych, resp. transdisciplinárnych problémov a priblíženie inštitucionálneho prístupu v subdisciplínach aplikovanej etiky s dôrazom na ich aplikačno-praktický status“ (Vladyková, 2015, s. 6).

Etika ako morálna teória má vždy explicitne normatívny charakter. Normativita spočívajúca v systéme hodnôt, princípov a noriem regulujúcich konkrétny svet praxí udržateľnosti cez jej tri dimenzie – ekonomickú, sociálnu a environmentálnu sa formuje a konštituuje v konkrétnych historických a sociokultúrnych podmienkach, v interakcii s konkrétnym sociokultúrnym, ako aj prírodným (biologicko-fyzikálnym) prostredím. Má teda svoje špecifiká podmienené partikularitou kontextuálnych podmienok. Avšak v zásade vieme identifikovať, či konkrétna starostlivosť prispieva k blahu, zdraviu, zdaru, k tomu, čo chápeme pod pojmom dobrý život alebo naopak neprispieva. Hodnoty a princípy na ktorých je udržateľnosť postavená sa objavujú v rôznych pozíciách: sú založené na jednej strane v kultúre a ukotvené v univerzálnych etických hodnotách (napr. úcta k životu, sloboda, rovnosť a spravodlivosť, tolerancia, starostlivosť), na strane druhej sú zdieľanou ľudskou skúsenosťou, čo znamená, že normatívne jadro etických reflexií udržateľného rozvoja vyrastá zo skúsenosti s udržateľnosťou a v tomto ohľade sú etické prístupy ku konceptu udržateľného rozvoja empirickou etikou, ktorej predmetom skúmania sú vzťahy, procesy, hodnoty a prax udržateľnosti v jej empirickej rovine. Ak chápeme hodnoty cez ich komunikačnú rolu, potom to znamená, že "hodnoty potrebujú určité ukotvenie v normách, kvôli tomu, aby boli komunikovateľné, respektíve aby sme pomocou merateľných hodnôt dokázali použiť ako obsahy našej komunikácie“ (Kondrla, 2010, s. 16). Aby sme teda mohli zaujať explanačné stanovisko k hodnotám a ich pochopeniu (máme na mysli hodnoty udržateľného rozvoja, hodnoty prítomné v triple bottom line), "musíme v prvom rade stanoviť miesto pozorovateľa" (Kondrla, 2010, s. 18). Jednak sa môžeme ocitnúť v rôznych sporoch súčasného diskurzu: disciplinárnych, metodologických, metodických. V našom prípade môže byť tým miestom pozorovateľa aplikovaná etika, respektíve prístup a optika aplikovanej etiky, čo umožňuje pristupovať k udržateľnému rozvoju bez toho, aby sme konfrontovali rozdielne špecifické diskurzy. Je teda zrejmé, že aby sme mohli byť "normotvorní", potrebujeme nielen interdisciplinárny prístup, ale potrebujeme ho prekročiť smerom k transdisciplinarite. Ekológovia budú obhajovať svoje, ekonómovia svoje, politici svoje. Etické reflexie udržateľného rozvoja v kontextoch rôznych subdisciplín aplikovanej etiky ako špecifický

teoreticko-aplikačný diskurz o zachovaní a udržateľnosti života a spoločnosti sa môžu stať nástrojom kritickej reflexie, aj etickej profylaxie a prevencie, a tým umožňuje nielen hodnotenie reálnej konkrétnej praxe udržateľnosti, ale aj formulovanie hodnôt, vytváranie nových hodnotových postojov, môže byť prostriedkom vyjednávania a mediácie, môže byť nástrojom advokácie hodnôt a princípov udržateľnosti.

Záver

Aplikovaná etika v diskurze udržateľného rozvoja môže byť tvorom kompromisu a dohôd v pluralitnom svete, ktorý v sebe absorbuje množstvo hodnotových poriadkov. Vo svete triple bottom line môžu byť jednotlivé hodnoty vyjadrené rôznymi jazykmi a rôznymi hodnotami a do hodnotiaceho a rozhodovacieho procesu vstupuje množstvo determinánt. V tomto zmysle sa nachádzame na organizačnej, systémovej, alebo globálnej úrovni. Aj na individuálnej úrovni – na úrovni morálneho aktéra môže byť etická intervencia uskutočňovaná profesijnými etikami v kontextoch udržateľného rozvoja, ktoré už istým spôsobom profilujú hodnoty udržateľnosti, nasycujú nové výzvy a sú kreatívne v hodnotovej oblasti udržateľného rozvoja (napr. ekologická zodpovednosť a rozhodovanie individuálneho aktéra). Človek ako morálny aktér je v živote a v komunikatívnom spoločenstve, teda v komunikácii situovaný v troch základných pozíciách, ako hovorí P. Kondrla (2010): „v trojuholníku objektivity sveta vedy, normativity sociálneho sveta a subjektivity životného sveta“ (Kondrla, 2010, s. 71) pokúša sa teda harmonizovať cesty medzi týmito tromi svetmi v cieľovo-orientovanom konaní. Ak uvážime, že sa etika profilovala vo vzťahu k hodnotovému, potom Rortyho postfundacionálna koncepcia morálnej imaginácie, poskytuje nástroje na rozvíjanie morálnej perspektívy.

Pokiaľ budeme uvažovať o aplikovanej etike ako o funkčnej, užitočnej a v praxi pôsobiacej špecifickej disciplíne, interdisciplinárnej a transdisciplinárnej oblasti vedeckého poznania, tzn. ako o špecifickom teoreticko-aplikačnom diskurze, potom sa musíme sústrediť na porozumenie trendom a výzvam, ktorým čelíme v priestore globálnych vzťahov, v priemyselnej revolúcii 4.0 a organizačnej spoločnosti. Prieniky aplikovanej etiky (organizačnej etiky, zamestnaneckej etiky, rôznych subdisciplín aplikovanej etiky a profesijných etík) a manažérstva kvality v praxi udržateľného rozvoja sú dnes nepopierateľné a skutočne sa ukazujú a potvrdzujú vzrastajúce sa nároky na etiku v organizačnom prostredí, inštitucionálnom prostredí. Pod uvedené sa podpisujú aj procesy relokácie politiky, a teda aj politiky udržateľného rozvoja.

Na záver môžeme konštatovať, etika udržateľného rozvoja je široký a zložitý teoreticko-praktický diskurz. Šírka a zložitosť problému a predmetu znamená tak rozsiahly diskurz, že nie je možné konštituovať istý teoretický model vedeckej disciplíny s určením predmetu, metodológie/metodológií. Nie je to prekvapujúce, skôr je možné povedať, že vo vede o udržateľnosti sa v každej oblasti formulujú otázky morálnych hodnôt a etického hodnotenia a realizuje sa etický výskum. Ide o vedecký, teoreticko-praktický, komunikačný, interaktívny, interdisciplinárny diskurzívny priestor do ktorého sa zapájajú teoretici rôznych špecifických teoreticko-aplikačných diskurzov aplikovanej etiky. Preto môžeme konštatovať, že je širokým špecifickým teoreticko-aplikačným diskurzom o zachovaní a udržateľnosti života a spoločnosti. Ako taký sa môže stať nástrojom kritickej reflexie, aj etickej profylaxie a prevencie, a tým umožňuje nielen hodnotenie reálnej konkrétnej praxe udržateľnosti, ale aj tvorbu štandardov a meradiel konkrétnej praxe prostredníctvom hodnôt.

Literatúra

ANGELSTAM, P., ANDERSSON, K., ANNERSTEDT, m., AXELSSON, R., et al. 2013. Solving Problems in Social–Ecological Systems: Definition, Practice and Barriers of Transdisciplinary Research, 2013, In. *AMBIO* vol. 42, pp.254–265. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13280-012-0372-4#Sec2>

BELCHER, B.M., RASMUSSEN, K.E., KEMSHAW, M.R., ZORNES, D.A. 2016. Defining and assessing research quality in a transdisciplinary context, In. *Res Eval*, 2016, č. 25, s.1–17.

BOSTROM, M. 2012. A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue, [In:] *Sustainability: Science, Practice & Policy*, 8, issue 12, pp. 3-14.

FUNTOWICS, S.O., and J.R. RAVETZ. 1992. Three types of risk assessment and the emergence of post-normal science. In *Theories of risk*, ed. S. Krimsky, and D. Golding, 251–273. Westport: Praeger Publishers.

HIRSCH HADORN, G., HOFFMANN H., BIBER, R.S., GROSSENBACHER, W. et al. 2008. *Handbook of Transdisciplinary research*. Springer Science, 2008.

- KLEIN, J.T. 2008. Hodnotenie interdisciplinárneho a transdisciplinárneho výskumu: prehľad literatúry 2008, In. *American Journal of Preventive Medicine*, vol.35, Issue 2, pp. 116 - 123.
- KLIMKOVÁ, A. 2015. Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika. UPJŠ, Košice, 2015.
- KLIMKOVÁ, A. 2017. Deconstruction and evaluation of agenda 2030 and local agenda 21 in the context of applied ethics, In. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie, Politechnika Śląska*, 2017, vol. 110, pp. 81 - 90.
- KLIMKOVÁ, A. 2018. Pluralita hodnôt udržateľného rozvoja. Banská Bystrica, Belianum.
- KOPNINA, H., BLEWITT, J. 2018. *Sustainable Business: Key Issues (Key Issues in Environment and Sustainability)*, Routledge, 2nd Edition, Kindle Edition, 2018.
- KONDRLA, P. 2010 *Hodnoty a postmoderna*. Bratislava: IRIS, 2010, s. 122.
- LANG, D. J. - WIEK, A. - BERGMANN, M. - STAUFFACHER, M. - MARTENS, P. - MOLL, P. - SWILLING, M. - THOMAS, CH. J. 2012. Transdisciplinary research in sustainability science: Practice, principles, and challenges. In. *Sustainability science*. Vo. 7, pp. 25 - 43.
- ROUX, DJ., NEL, JL., CUNDILL G., O'FARRELL P., FABRICIUS C. 2017. Transdisciplinary research for systemic change: who to learn with, what to learn about and how to learn. *Sustain Sci*. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11625-017-0446-0>
- RUSSEL, A.W. - WICKSON, F. - CAREW, A.L. 2008. Transdisciplinarity: Context, contradictions and capacity, In: *FUTURES*. zv. 40, č. 5, s. 460 - 472.
- SVITAČOVÁ, E, KOVÁČIKOVÁ, E. 2016. Implementation of developmental topics into university education. In. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*, Volume 5, Issue 1, 2016.
- TRESS, B., G. TRESS a G. FRY. 2006. Defining concepts and the process of knowledge production in integrative research. In *From landscape research to landscape planning*, ed. B. Tress, G. Tress, G. Fry, and P. Opdam, 13–26. Dordrecht: Springer.
- WENGER, E. - TRAYNER, B. - DE LAAT, M. 2011. Promoting and assessing value creation in communities and networks: a conceptual framework. Netherland: Ruud de Moor Centrum.
- TRISTE, L., DEBRUYNE, L., VANDENABEELE, J., MARCHAND, F., LAUWERS, L. 2018. Communities of practice for knowledge co-creation on sustainable dairy farming:

features for value creation for farmers. In. *Sustainability Science*, 2018, No. 13, pp. 1427–1442.

VLADYKOVÁ, L. 2015. *Filozofia ekológie*. Košice: FF UPJŠ, 2015.

VLADYKOVÁ, L. 2013. *Etika o vzťahu človeka a Zeme*. Košice: FF UPJŠ.

NE-RECIPROCITA AKO POŽIADAVKA PRE SÚČASNÚ ETIKU¹⁵

Katarína Komenská¹⁶

Abstrakt:

Etika bola vždy považovaná za disciplínu, ktorá nemôže byť len teoretickou, ale musí mať aj svoj praktický rozmer. Jej praktickosť a funkčnosť sa v súčasnosti vyžaduje aj z dôvodu rozšírenia problémových okruhov etiky na otázky globálneho charakteru. Z toho dôvodu sa v etickom diskurze musíme vysporiadať so zaužívaným chápaním mnohých konceptov. Jedným z príkladom je chápanie morálneho záväzku ako recipročného vzťahu, resp. ako symetrického vzťahu medzi slobodnými a rovnocennými partnermi morálneho diskurzu. Kritiku požiadavky reciprocitu v etike formulujú viacerí autori. Medzi klasických patrí aj Hans Jonas, ktorý situuje problém do diskusie o zodpovednosti. Ne-reciprocitu na základe toho vymedzuje ako zodpovednosť za niečo (v zmysle stewardship – opatrovnictva) s praktickým dôsledkom formulovania morálneho záväzku ako zodpovednosti za budúce generácie.

Kľúčové slová: ne-reciprocita, globálne problémy, príroda, Hans Jonas, zodpovednosť

Abstract:

Ethics has always been a discipline with more than just a theoretical dimension. It enters into the real world, what creates a requirement on ethical frameworks to be applicable and functioning in such contexts. Nowadays, the global character of moral issues increases the need for ethics to be practical even more. To achieve this goal, ethics must reevaluate traditional moral concepts. One of such cases is the definition of moral obligation as a reciprocal relationship, respectively, as a symmetrical relationship between free and equal partners of moral discourse. The criticism of reciprocal understanding of moral obligation is formulated by several authors. One of the pioneer of this approach is Hans Jonas who built his argument upon the ethical principle of responsibility. Non-reciprocity is then defined as a responsibility

¹⁵ Príspevok je výstupom riešenia projektu VEGA č. 1/0629/15 Etika sociálnych dôsledkov v kontexte súčasných etických teórií.

¹⁶ Katarína Komenská, Inštitút etiky a bioetiky FF PU v Prešove, Katedra bioetiky UNESCO
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov. Slovakia. Email: katarina.komenska@unipo.sk

for something with practical implication of forming a moral commitment and responsibility for future (not yet existing) generations.

Key words: non-reciprocity, global issues, nature, Hans Jonas, responsibility.

Úvod

Cieľom predkladanej štúdie je predstavenie ne-reciprocity ako nevyhnutnej požiadavky pre súčasnú etiku, a to primárne vo vzťahu k chápaniu morálnych vzťahov a k chápaniu morálnych záväzkov v rámci morálnej komunity. Za týmto účelom príspevok predstaví reciprocitu ako charakteristické kritérium pre vymedzenie morálneho záväzku v tradičných etických teóriách. Poukáže zároveň na jej limity, ktoré vyplývajú zo značnej praktickej neudržateľnosti týchto východísk. Následne predstavím v príspevku odpoveď jedného z prvých autorov, ktorý komplexne reaguje na túto problematiku, Hansa Jonasa. Vymedzenie takejto ne-recipročnosti je primárne postavené na formulovaní morálneho záväzku, resp. zodpovednosti voči budúcim generáciám. To značí, že Jonas chápe nie len deontologickú povinnosť voči budúcej podobe existencie ľudstva, ale aj širšiu konzekvencialistickú rovinu našich súčasných morálnych rozhodnutí a konaní.

Reciprocita v etike a morálke

Tradične sa formulovanie morálnych noriem a záväzkov chápe ako výsledok napĺňania recipročného morálneho vzťahu medzi členmi morálnej komunity. Za tých tak môžu byť považované len tie objekty morálky, ktoré si sú takéhoto morálne vzťahu vedomé, resp. dokážu ho vedomo uchopiť a na základe neho zaň prevziať zodpovednosť.¹⁷ Takéto chápanie morálky vychádza z toho, že morálny záväzok je symetrickým vzťahom medzi slobodnými a rovnocennými partnermi morálneho diskurzu.¹⁸ Na základe toho potom nie je nevyhnutné zohľadňovať záujmy či hodnotu iných objektov morálky, ktoré tieto kritéria nespĺňajú. S touto

¹⁷ Význam diskurzu o reciprocite medzi členmi morálnej komunity možno sledovať aj v dielach autorov ako E. Levinas (1997) či S. de Beauvoir (1967). V kontinentálnej filozofii mala dokonca reciprocita ešte hlbšie zdôvodnenie, kde len vďaka nej si človek dokázal uvedomiť svoje vlastné, autentické bytie. Reciprocita by tak nemala len morálne záväzný charakter, ale pre človeka hlbší, ontologický rozmer pre pochopenie vlastného bytia. Podľa toho možno tvrdiť, že konkrétne etické situácie, v ktorých si vytvárame vzťah k druhým, prispievajú k nášmu kritickému pochopeniu vlastného bytia. Práve reciprocita vzťahov tak umožňuje etike stať sa metafyzikou, resp. transcenciou, tak ako to tvrdí Pavol Suchárek (2012, s. 84).

¹⁸ Hranice morálnej komunity sú tak určené cez objekty morálky, ktoré sú schopného vedomého, slobodného rozhodovania a konania voči ostatným objektom morálky, a ktoré sú schopné za tieto rozhodnutia niesť zodpovednosť (mravné subjekty).

požiadavkou na recipročnosť morálnych záväzkov sa v súčasnej etike stretávame najmä v etických teóriách kontraktualizmu, pragmatizmu, či u viacerých predstaviteľov myšlienok racionálneho egoizmu (Dombrowski, 1997, s. 6).¹⁹

Problém reciprocity (ako kritéria pre určenie morálneho záväzku) však možno pozorovať v jeho neudržateľnosti v perspektívach súčasného etického a morálneho diskurzu. Etika neustále otvára nové otázky, ktoré prekračujú hranice nie len občianskej, ale aj druhovo (v tomto ponímaní ľuďmi) ohraničenej komunity.²⁰ Nevyhnutne zvýšenú pozornosť venuje vzťahom na globálnej úrovni, zohľadňujúc morálne relevantné záujmy širšieho spektra objektov morálneho uvažovania mravných subjektov. V každodennom živote ovplyvňujú tieto rozhodnutia životy ľudí na opačnej strane sveta; napr. naša konzumácia potravín, spôsob prepravy, využívanie energetických zdrojov, atď., ovplyvňujú priemyselnú produkciu či škálu poskytovaných služieb. Už len v tomto ohľade môžeme sledovať, že naše bežné rozhodnutia majú priamy dopad na životné prostredie, život a welfare zvierat, sociálno-ekonomické, ako aj ľudsko-právne kontexty života ľudí zapojených do týchto procesov, a iné.²¹

Mnohé tradičné prístupy v etike ani v súčasnosti nezohľadňujú tieto objekty morálky a ich záujmy. Ich chápanie morálnej komunity (ako komunity určujúcej hranice priamych morálnych záväzkov) korešponduje s vymedzením spoločenskej komunity subjektov, ktorí sú právne a mravne spôsobilí. Pre týchto autorov tak ostávajú (čoraz častejšie) príklady vyžadujúce si morálne zohľadnenie záujmov iných objektov morálky len „faktom „občasného“ hraničného prípadu“, ktorý je skrátka irelevantný pre zmenu ich primárneho postoja (Dombrowski, 1997, s. 6). Musíme si preto klásť otázku, ako uvažovať o morálnych záväzkoch: ako o dvojstrannom, vedomom „kontrakte“, či o jednostrannom uvedomení si záväzku voči tým, na ktorých má naše morálne rozhodovanie a konanie dopad. Veľa pritom vyplýva z toho, ako uvažujeme o morálnom záväzku, jeho vzniku, odôvodnení, či podstate.²²

¹⁹ S podobnými tézami sa tak môžeme stretnúť v prácach autorov ako H.J. McCloskey, Jan Narveson, John Rawls, Richard Watson, T. Machan, a iní, ktorí na základe toho cez rôzne spôsoby argumentácie tvrdia, že len tie objekty morálky, ktoré spĺňajú kritéria recipročného vzťahu v rámci morálnej komunity, ktoré sú slobodné a racionálne bytosti, si môžu nárokovať a majú im byť pripísané práva (Dombrowski, 1997, s. 6; Gluchman, 2008, s. 88-122).

²⁰ Významný vplyv na otvorenie týchto tém otvorili autori ako Tom Regan, Peter Singer, či Mary Midgley.

²¹ Veľký význam pri kritike reciprocity morálnych záväzkov zohralo aj historické zlyhanie súdobej morálky ľudstva v období 2. svetovej vojny, ktorá práve cez vytlačenie záujmov marginálnych skupín obyvateľstva (cez rôznorodé kritéria rasy, pôvodu, mentálnych kompetencií) umožnila nehumánne systémové kroky voči týmto skupinám obyvateľstva. Práve to vyvolalo širokú diskusiu o potrebe formulácie ľudských práv, ktoré by pripisovali základné morálne práva aj tým ľuďom, ktorí si ich nevedia nárokovať (t.j. nie sú mravnými subjektami).

²² Mojim metodologickým východiskám vo vzťahu k chápaniu morálneho záväzku som sa venovala viac v článku *Moral Community, its Relationships and Responsibility as a Methodological Basis for Disaster Ethics* (2017).

Aj z toho dôvodu predstavím v nasledujúcej časti predkladanej štúdie jednu z klasických kritik reciprocitu morálnych záväzkov formulovanú Hansom Jonasom.

Hans Jonas - kritik reciprocitu v morálke

Dielo Hansa Jonasa vo veľkej miere prispelo k rozvoju súčasnej filozofickej etiky, a to najmä cez jeho metafyzické, ontologické, ako aj normatívne úvahy. Cez takéto širšie, filozofické reflexie morálky sa mu podarilo sformulovať modernú etickú teóriu, *etiku zodpovednosti*, ktorá dokáže kriticky prehodnocovať tradičnú etiku, jej chápanie morálneho záväzku, zodpovednosti a vyvedených morálnych noriem. Výsledkom jeho činnosti je komplexná etická teória obohatená originálnymi myšlienkami a provokujúcim názormi, ktoré majú čo ponúknuť aj v súčasných diskusiách.

Aktuálnosť a funkčnosť *etiky zodpovednosti* pramení aj z Jonasovej snahy vytvoriť teóriu, ktorá by dokázala reflektovať nie len súčasné morálne dilemy ľudstva, ale aj tie hypotetické (s ich ďalekosiahlymi dôsledkami). Svoje východiská postavil na dvoch základných tézach: a) potreba sformulovania novej ontológie prírodného sveta a človeka; b) kritika tradičnej etiky. Aj keď obe myšlienky sú dôležité pre pochopenie odkazu jeho etiky, veľa autorov sa primárne sústreďuje na kritické reflektovanie a analýzu jeho ontologických východísk novej etiky. V tomto príspevku sa však pokúsím priblížiť jeho kritiku tradičnej etiky, ktorej hlavný problém vidí Hans Jonas v recipročnom charaktere vymedzenia morálnych vzťahov a morálnych záväzkov. Morálne záväzky Jonas formuluje primárne cez princíp zodpovednosti, ktorého bližšia analýza nám môže ukázať miesto ne-reciprocitu v súčasnej etike.

Po prvé, podľa Jonasa, tradičné, recipročné chápanie zodpovednosti nie je schopné reflektovať nové morálne problémy, ktoré vznikajú v perspektívach nového (ako aj budúceho) vedeckého a technologického pokroku.²³ Už v súčasnosti môžeme pozorovať pre nás zatiaľ neznáme a možno zatiaľ až hypotetické problémy nášho vzťahu k novým technológiám (otázky transhumanizmu, klonovania, genetických modifikácií). To všetko sú technológie, ktoré človek vynašiel (resp. je na ceste k ich vedeckému objasneniu), no stále nedokáže predpovedať, aké následky to bude mať pre neho, pre svet, pre životné prostredie. Tradičná etika podľa neho doteraz nemusela reflektovať takéto širšie chápanie dôsledkov ľudského

²³ Recipročnosť v tomto smere chápe ako zodpovednosť mravných subjektov voči konaniu, ktoré má vplyv na existujúcich členov morálnej komunity a reflektuje tak konanie s jeho už existujúcimi dôsledkami a uchopiteľnými následkami.

konania, resp. nemusela nevyhnutne hľadať spôsoby zachovania stability medzi svetom kultúrnym (ľudským) a svetom prírodným, ktorá je čoraz viac naštrbená novými zásahmi do prirodzenosti sveta (Pazdera, 2017).²⁴ V minulosti nedokázalo ľudské konanie do prírodného sveta tak implicitne zasahovať, keďže nemalo k dispozícii už spomínané nové technológie. Zodpovednosť sa preto v tradičnej etike spájala s retrospektívnou zodpovednosťou a garančnou dimenziou zodpovednosti, čiže s tým, čo sa už stalo a čo už je možné pomenovať ako konkrétny dôsledok ľudského konania. To, čo *môže* konanie ľudí priniesť pri zabezpečovaní morálne relevantných záujmov v budúcnosti, bolo značne ignorované (Jonas, 1997, s. 142-143).

Po druhé, ne-reciprocitu chápe Hans Jonas ako nevyhnutnú požiadavku pre praktickú etiku, ktorá ako taká bude schopná reagovať na súčasné potreby človeka a spoločnosti. Etika v jeho ponímaní nemôže byť len teoretickou, ale aj praktickou disciplínou. Problémom je, že morálne skutočnosti a problémy sú komplikované a musia zohľadňovať viaceré aspekty a komplexnosť procesu morálneho rozhodovania a konania (Stern, 2012), čo znamená, že aj rôznorodosť morálnych záväzkov. Súčasná reflexie však ukazujú, že prepojenosť vzťahov medzi objektami morálky je komplexnejšia, ako sa v minulosti vnímalo, stierajú sa hranice spoločenskej komunity, štátnych inštitúcií, resp. iných podôb ľudských (recipročných) vzťahov. Stretávame sa s novými globálnymi výzvami, ktoré si vyžadujú interdisciplinárne posudzovanie, a preto aj nový spôsob ich prehodnocovania a rozpoznania morálnych záväzkov.

Ako tak môžeme pozorovať Jonasove východiská pre kritiku tradičnej etiky a jej chápania recipročnosti morálnych záväzkov, nejde v nich primárne o radikálnu zmenu etiky, no radšej o upriamenie pozornosti na jej limity a o hľadanie možností rozšírenia jej referenčného rámca cez perspektívu času a priestoru (čo je do určitej miery expandovanie konzekvencialistického rozmeru jeho etiky ako hľadania perspektívnych, (ne?)predvídateľných dôsledkov konania ľudského spoločenstva). Jonas sa dokonca ani nesnaží bezpodmienečne odkloniť od antropocentrického vymedzenia etiky. Radšej požaduje jej usmernenie v dobe technického a technologického pokroku, ktorý musí sledovať dlhodobé záujmy ľudstva. „Prvou povinnosťou ľudského kolektívneho konania vo veku technickej

²⁴ Ako príklad nám poslúži práve aktuálny (úspešný?) pokus čínskeho vedca Che Ťien-kchuej, ktorý geneticky zasiahol do genómu embryí, z ktorých sa následne narodili dvojčičky Lulu a Nana (Uhlíř, 2018). Práve na nezodpovednosť takéhoto výskumu poukazujú viacerí odborníci z oblasti bioetiky a biomedicínskeho práva, keďže zásahy do genómu majú dedičný charakter a ľudstvo ešte nemá jasné informácie o tom, čo takýto zásah môže spôsobiť z hľadiska ďalekosiahlych dôsledkov (Horák - Sýkora, 2018).

civilizácie, ktoré sa stalo *modo negativo* „všemocné“, je zachovanie budúcnosti ľudstva“ (Jonas, 1997, s. 203). Zachovanie ostatného, nie-ľudského sveta (svet prírody, biosféry) sa tak stáva metafyzickou zodpovednosťou o sebe a pre seba, t.j. pre ľudstvo (Jonas, 1997, s. 203).

Formulácia ne-reciprocity morálneho záväzku v diele Hansa Jonasa

V čom teda spočíva ne-reciprocita morálneho záväzku v *etike zodpovednosti* Hansa Jonasa? Ako vidíme, Jonas axiologicky neprekračuje antropocentricky orientované etické teórie a viaže naše prvotné morálne záväzky k ľudstvu a k jeho prežitiu. No rozpoznáva „nové dimenzie zodpovednosti“, ktoré musia zodpovedať viacerým požiadavkám. V prvom rade, príroda má svoje hranice. Zodpovednosťou musíme na nich reagovať a uvedomovať si, že znehodnotením prírodného sveta zabraňujeme napĺňaniu záujmov ľudstva. Tento fakt zároveň požaduje formuláciu nových morálnych práv a povinností viažucich sa k prežitiu ľudstva. Príroda má tak z axiologického hľadiska úlohu nevyhnutnej (až metafyzickej) podmienky na prežitie ľudstva (aj do budúca). Podľa toho je základným, morálne relevantným záujmom záujem ľudstva o jeho vlastné prežitie. Príroda sa stáva objektom nášho morálneho záujmu a vznikajú nám voči nej nové povinnosti ochrany v podobe *stewardship* – opatrovnictva.

Rozpoznanie týchto morálne relevantných záujmov smeruje k morálnej povinnosti ochraňovať prírodu pre budúce generácie ľudí. Hlavné dobro a smerovanie našich snažení v morálnych rozhodnutiach a konaniach smeruje k budúcim, ešte neexistujúcim generáciám. Je jednosmerná, resp. nezaväzuje budúce generácie konať zodpovedne voči nám, existujúcim členom morálnej komunity. Vznikajú nám cez-generačné záväzky, ktoré majú rozmer až kategorického imperatívu vyplývajúcej z metafyzickej nevyhnutnosti, a tak ani nie sú recipročné (Jonas, 1997, s. 142, 146). Vymedzenie nových morálnych záväzkov reflektuje na globálne kontexty problémov životného prostredia, spoločenských a ľudských výziev a časovo do budúca orientovaných potrieb ľudstva (a prírody).

Záver

Možno zhrnúť, že Jonas jasne odmieta chápanie princípu zodpovednosti ako recipročného morálneho záväzku. Naše primárne morálne povinnosti sa viažu k prežitiu ľudstva a v tomto zmysle k prežitiu budúcich generácií. Od našich potomkov (ako ich spomína Jonas vo svojej knihe) nemôžeme očakávať spätné napĺňanie ich zodpovednosti voči nám, súčasným generáciám. Taktiež sa ne-reciprocita morálneho záväzku ukazuje aj v tom, že budúce generácie si nenárokujú naplnenie ich morálnych záujmov (či už záujem netrpieť, existovať,

mat' zabezpečenú kvalitu životných podmienok) a je vlastne absurdné, aby ich vedeli a mohli vôbec sformulovať. Aj napriek tomu však súčasný človek má povinnosť uvažovať a snažiť sa uchopiť základnú predstavu o ďalekosiahlych dôsledkoch svojho konania na podmienky prežitia ľudstva. Takýmto spôsobom sa mu tieto „hypotetické“ morálne záujmy stávajú kategorickým imperatívom.

Táto snaha prekročiť limity recipročného, kauzálneho vzťahu medzi členmi morálnej komunity však neostáva bez ďalších otázok. Ako upevniť uvedomovanie si morálneho záväzku voči ešte neexistujúcim objektom morálneho konania? Objektom, ktorým nemožno pripísať hodnotu, keďže ešte ani neexistujú (a je otázne, či a v akej podobe budú existovať)? Ako ospravedlniť vyššiu mieru morálneho záväzku voči neexistujúcim objektom morálneho konania oproti tým, ktorí si ich vedome/nevedome nárokuje už dnes (priznanie morálnych práv pre zvieratá, uvažovanie o intrinziekej hodnote prírodného sveta)? Je preto na mieste sa pýtať na potrebu inej podoby ne-reciprocity morálneho záväzku. Z pohľadu súčasných problémov vo vzťahu k životnému prostrediu, nie-ľudských objektom morálneho konania, či k ďalším otázkam globalizovaného sveta, nemala by ne-reciprocita morálneho záväzku v súčasnej etike a morálke v prvom rade klásť dôraz na záväzok voči existujúcim a nie potenciálnym objektom morálky.

Použitá literatúra:

DE BEAUVOIR, S. (1967): *Druhé pohlavie (zväzok I)*. Bratislava: Obzor.

DOMBROWSKI, D. A. (1997): *Babies and Beasts: The argument from marginal cases*. Chicago: University of Illinois Press.

GLUCHMAN, V. (2008): *Etika a reflexie morálky*. Prešov: FF PU.

JONAS, H. (1997): *Princip odpovědnosti*. Praha: OIKOYMENH.

KOMENSKÁ, K. (2017): Moral Community, its Relationships and Responsibility as a Methodological Basis for Disaster Ethics. In: Gluchman, V. (ed.): *Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETPP 2016/16): etika súčasnosti. Konferenčný zborník 16. medzinárodnej konferencie. Ethical thinking – past & present (ETPP 2016/26): Contemporary ethics. Conference proceedings 16th international conference*. Prešov: FF PU, s. 135-144.

LEVINAS, E. (1997): *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH.

PAZDERA, M. (2017): O vzťahu kultúry, morálky a prírodného sveta optikou etiky sociálnych dôsledkov. In: Gluchman, V. (ed.): *Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETPP 2016/16)*:

etika súčasnosti. Konferenčný zborník 16. medzinárodná konferencia. Ethical thinking – past & present (ETPP 2016/26): Contemporary ethics. Conference proceedings 16th international conference. Prešov: FF PU, s. 144-159.

STERN, R. (2012): *Understanding moral obligations: Kant, Hegel, Kierkegaard.* Cambridge: Cambridge University Press.

SUCHÁREK, P. (2012): *Súčasná filozofia. Instantné dejiny kontinentálnej filozofie 20. storočia.* Prešov: FF PU.

Online zdroje:

HORÁK, O. – SÝKORA, P. (2018): Bioetik Sýkora o editovaní ľudskej DNA: Čelíme aj riziku vzniku novej genetickej aristokracie. In: *Denník N*, 2. december 2018. [https://dennikn.sk/1308913/bioetik-sykora-dedicne-editovanie-ludskej-dna-je-milnik-ako-ked-clovek-vystupil-na-mesiac/?fbclid=IwAR1GxMI_fW-](https://dennikn.sk/1308913/bioetik-sykora-dedicne-editovanie-ludskej-dna-je-milnik-ako-ked-clovek-vystupil-na-mesiac/?fbclid=IwAR1GxMI_fW-a_VGoXeYeCkF5hKCRqZEMc6eG6y-2ZZxQM7cQXpTJwGZ9ZLk)

[a_VGoXeYeCkF5hKCRqZEMc6eG6y-2ZZxQM7cQXpTJwGZ9ZLk](https://dennikn.sk/1308913/bioetik-sykora-dedicne-editovanie-ludskej-dna-je-milnik-ako-ked-clovek-vystupil-na-mesiac/?fbclid=IwAR1GxMI_fW-a_VGoXeYeCkF5hKCRqZEMc6eG6y-2ZZxQM7cQXpTJwGZ9ZLk)

UHLÍŘ, M. (2018): Kontroverzní pokus století: V Číne se zřejmě narodily první GM děti. In: *Respekt*, 26. november 2018. [https://www.respekt.cz/spolecnost/kontroverzni-pokus-stoleti-v-cine-se-zrejme-narodily-prvni-gm-deti?fbclid=IwAR2WvcVy6HUP3VRfwR3z5CdApo246zx2cHLyNWnMmB0IxrEXPfSs-](https://www.respekt.cz/spolecnost/kontroverzni-pokus-stoleti-v-cine-se-zrejme-narodily-prvni-gm-deti?fbclid=IwAR2WvcVy6HUP3VRfwR3z5CdApo246zx2cHLyNWnMmB0IxrEXPfSs-drfQg)
[drfQg](https://www.respekt.cz/spolecnost/kontroverzni-pokus-stoleti-v-cine-se-zrejme-narodily-prvni-gm-deti?fbclid=IwAR2WvcVy6HUP3VRfwR3z5CdApo246zx2cHLyNWnMmB0IxrEXPfSs-drfQg)

SOCIÁLNE DÔSLEDKY ENVIRONMENTÁLNEJ (NE)ZODPOVEDNOSTI

Martin Pazdera²⁵

Abstrakt:

Predkladaný príspevok skúma vzťah medzi environmentálnymi a sociálnymi problémami. Dôsledky environmentálnej nezodpovednosti negatívne ovplyvňujú nielen prírodné prostredie, ale aj rôzne mechanizmy a štruktúry ľudskej spoločnosti. Mnohokrát reflektovaná environmentálna kríza preto v súčasnosti zasahuje široké spektrum oblastí ľudskej činnosti. Podmieňuje či už sociálnu, hospodársku, politickú alebo aj kultúrnu sféru. Cieľom je ukázať, že téma sociálnych dôsledkov environmentálnej nezodpovednosti/zodpovednosti patrí medzi primárne témy environmentálneho myslenia a environmentálnej etiky.

Abstract:

The paper examines the relationship between environmental and social problems. The consequences of environmental irresponsibility adversely affect not only the natural environment but also the various mechanisms and structures of human society. The environmental crisis therefore currently affects a wide range of areas of human activity. It condenses the social, economic, political or cultural spheres. The aim is to show that the issue of social consequences of environmental irresponsibility is one of the main themes of environmental thinking and environmental ethics.

²⁵ Martin Pazdera, Inštitút etiky a bioetiky, FF PU v Prešove, U. 17. novembra 1., 080 01 Prešov. Slovensko
Email: martin.pazdera@smail.unipo.sk

Úvod

Súvis environmentálnych problémov s tými sociálnymi je v súčasnosti čoraz zjavnejší a neustále nabera na dôležitosť či naliehavosť.

Často skloňovaná a reflektovaná environmentálna kríza je dnes mnohými eko-filozofmi interpretovaná ako kríza vzťahu kultúry a prírodného sveta, čo so sebou nepochybne prináša aj množstvo sociálnych problémov, akými sú napríklad chudoba v rozvojových krajinách, nedostatok potravy či pitnej vody, ktoré vyvoláva nespravodlivá distribúcia neobnoviteľných prírodných zdrojov. Tieto sociálne problémy v mnohých prípadoch ústia do sociálnych konfliktov, pričom sú príčinou prudkého nárastu environmentálnych utečencov, ktorí z obavy o svoje zdravie, či dokonca život, sú nútení opustiť svoje domovy, a hľadať miesto pre svoj život ďaleko za hranicami nielen štátov, ale aj kontinentov. Environmentálne problémy je preto potrebné chápať v omnoho širších kontextoch než doposiaľ. Je tomu tak aj z dôvodu široko reflektovanej globalizácie kultúry ako procesu, ktorý prepojil doteraz vzájomne izolované kultúrne štruktúry a modely.

Dvadsaťe storočie by sa dalo v mnohom charakterizovať ako obdobie prudkého rozvoja ľudského potenciálu, prudkého rastu ľudskej populácie, dynamickej urbanizácie či vzrastu životnej úrovne ľudí celkovo. Tieto procesy prirodzene ukazovali aj svoju odvrátenú stranu, ktorá prinášala mnoho masového vraždenia a vykorisťovania a prirodzene aj rastúcu mieru devastácie životného prostredia. V druhej polovici dvadsiateho storočia sa tieto procesy ukazovali ako niečo, čo už nie je možné ignorovať, pretože začali ohrozovať predpoklady života jednotlivcov, či spoločnosti vo všeobecnosti. Koncom dvadsiateho storočia, globalizácia kultúry všetky tieto procesy ešte urýchlila a tak znásobila ich dopady nielen na životné prostredie, ale aj na prostredie sociálne. Zjavnou a značne reflektovanou sa stala nielen neudržateľnosť takéhoto doterajšieho vývoja ale aj prepojenosť a vzájomná podmienenosť sociálnej a environmentálnej devastácie. V súčasnosti sme svedkami prehĺbovania týchto vývojových trendov, pričom synchronne pokračuje aj snaha o ich teoretickú reflexiu (Suša, 2016, s. 7).

Súčasné environmentálne problémy sú častokrát aj pre popisované súvislosti chápané ako niečo, čo ohrozuje nielen ďalšie živé tvory či naše budúce generácie ale aj tie súčasné, pričom toto ohrozenie sa v mnohých rozvinutých častiach sveta nemusia zdať až tak zjavné. Procesy globalizácie prepájajú a tým dostávajú do interakcie globálne a lokálne priestory, medzi nimi dochádza k obojstranným dôsledkom. S narastajúcou globalizáciou narastá aj kríza sociálnej nerovnosti tzv. sociálnej polarizácie, ktorá obsahuje mnoho dimenzií tj. ekonomickú, sociálnu,

politickú i ekologickú. Nerovnosť v kvalite života priamo súvisí s nerovnosťou distribúcie prírodných zdrojov. Rozvinuté štáty globálneho jadra šetria na vlastných surovinách, dôsledkom čoho výhodne získavajú zdroje z rozvojových krajín (St'ahel, 2016, s. 74-75). Dôsledky súčasného spôsobu života rozvinutých krajín sa pre tieto vzťahové súvislosti dotýkajú rovnako napríklad nehumánneho zaobchádzania so zvieratami na veľkofarmách, ako aj nehumánneho, často samotnú hodnotu života popierajúceho zaobchádzania s ľuďmi vo veľkých fabrikách v rozvojových krajinách. Ako sme uviedli, čoraz viac sa poukazuje na popisované procesy a súvislosti resp. súvis environmentálnych problémov s tými sociálnymi ako je chudoba, civilizačné choroby, problém spravodlivej distribúcie potravín a podobne.²⁶

Bioetika už dávno nereflektuje len problémy medicínskej praxe, biomedicínskeho výskumu a podobne, ale čoraz častejšie reflektuje vyššie popisované vzťahy. Otázka života, ktorá je hlavnou predmetnou oblasťou bioetiky veľmi výrazne súvisí aj s týmito procesmi, pričom je v nich často prítomná téma zhoršenia kvality života spolu s reflexiou jeho príčin. Jej záujem o tieto problémové oblasti, možno hodnotiť pozitívne.

Trvalá udržateľnosť ako pozitívny sociálny dôsledok

Otázka, ktorá pre nás z týchto vzťahov vyplýva, hľadá odpoveď na to, ako dostať do ľudského povedomia presvedčenie, že environmentálna zodpovednosť priamo súvisí so sociálnymi dôsledkami. Sociálne dôsledky vznikajú ako výsledok nášho konania vo vzťahu nielen k objektom nášho morálneho konania, ale aj vo vzťahu k prostrediu, v ktorom žijeme.²⁷ Prostredie, v ktorom žijeme, teda naše životné prostredie je na jednej strane prostredie, ktoré sme si pre náš život umelo vytvorili (mestá, budovy, domy, komunikácie a pod.), na druhej strane je to prírodné prostredie, ktoré neustále umelo pretvárame v závislosti od našich potrieb a túžob. Dôsledky, ktoré sa týkajú umelého životného prostredia preto priamo súvisia s dôsledkami našej činnosti na prírodné prostredie. Táto vzájomná závislosť ukazuje, že každý sociálny dôsledok má nejaký environmentálny aspekt, a naopak, že každý environmentálny problém prináša množstvo sociálnych dôsledkov. Tak ako je nemožné od seba oddeľovať

²⁶ Fenomén globalizácie priamo súvisí s prudkým rozvojom vedy a techniky resp. jej nárast by bez nej nebol možný. Slovom Hansa Jonasa, dynamická expanzia vedy a techniky ako jedna zo súčasných kultúrnych mechanizmov v mnohom život človeka „vylepšuje“ či zjednodušuje. No zároveň istým spôsobom človeka zotročuje, pretože to, čo mu malo život uľahčovať sa mu častokrát vymyká z pod kontroly (Jonas, 1997, s. 48-66).

²⁷ Napríklad etika sociálnych dôsledkov, ako forma umierneného neutilitaristického konzekvencializmu takto vymedzuje vzťah človeka, ako mravného subjektu k prostrediu (Gluchman 1996, s. 11).

sociálne dôsledky a environmentálne problémy, z toho istého dôvodu je priam nemožné oddeľovať humánne a environmentálne hodnoty, aj napriek ich neustálemu konfliktu.

Dôvody pre zmierňovanie konfliktu medzi humánnymi a environmentálnymi hodnotami možno nájsť v koncepte trvalej udržateľnosti, ktorý je postavený na predpoklade, že trvalú udržateľnosť rozvoja ľudských schopností (teda aj trvalú udržateľnosť humánnych hodnôt) je možné dosiahnuť ochranou prírodného bytia, preto túto ochranu nemožno od rozvoja humánneho potenciálu oddeľovať a hodnotiť ju samostatne (Rolston III, s. 249). Okrem toho, mnohokrát skloňovaný a problematizovaný koncept trvalej udržateľnosti stavia na ďalšom predpoklade, ktorý možno vymedziť aj negatívne: ak ľudské aktivity budú narúšať a poškodzovať prirodzené systémy a ľudia budú kolektívne žiť a napĺňať svoje potreby ako doteraz, znižujú svoje príležitosti žiť aj v budúcnosti. Myšlienka trvalej udržateľnosti vychádza z obavy prílišnej záťaže našej súčasnej spotreby vzhľadom na prírodné zdroje a koncept, ktorý z nej vychádza možno definovať ako uspokojovanie potrieb v súčasnosti bez ohrozenia schopnosti budúcich generácií uspokojovať ich potreby (Banerjee; Shastri, 2010, s. 166). Koncept trvalej udržateľnosti je v tomto zmysle akousi snahou riešiť konflikt environmentálnych a humánnych hodnôt pričom stavia práve na uvedomení si vzájomných vzťahov medzi environmentálnymi a sociálnymi problémami, aj keď je v mnohých krajinách prijatý len formálne. (Kolářský, 2011, s. 44).

Súčasná environmentálne problémy a ich sociálne dôsledky

Ak chceme pokračovať vo svojich reflexiách o sociálnych dôsledkoch environmentálnej nezodpovednosti, je potrebné, aby sme konkrétne pomenovali jednotlivé environmentálne problémy, pričom popísali ich súvisť s sociálnym prostredím a jeho problémom. Jednotlivé environmentálne problémy, ktorými sa okrem iných oblastí zaoberá aj environmentálna etika by sme mohli rozčleniť do nasledujúcich okruhov. *1. Nedostatok vodných zdrojov.* Nakoľko je voda základnou zložkou všetkých organizmov, viac než 1 miliarda ľudí na celom svete trpí nedostatkom pitnej vody. Na dostatok pitnej vody je do značnej miery viazaná aj likvidácia odpadov tzn. nedostatok pitnej vody, a nevhodný spôsob odvodu splaškov spôsobuje 2 až 5 miliónov úmrtí ročne prevažne v rozvojových krajinách. *2. Problém dostatku ornej pôdy a produkcie potravín.* So stúpajúcimi nárokmi človeka na uspokojovanie potrieb a so stúpajúcim počtom obyvateľov Zeme sa zvyšujú i nároky na dostatok kvalitnej ornej pôdy. Ľudská výživa v súčasnosti sa od tej pôvodnej (lovecko-zberačskej) podstatne líši. Človek si v súčasnosti vyberá potravu podľa chuti a zvyku, výber

potraviny je mnohokrát daný rodinnými a sociálno-kultúrnymi návykmi, potravu pred konzumáciou upravujeme varením, pečením, koreníme si ju, prijímame ju v určitých časových intervaloch. Okrem domácich potravín konzumujeme aj potraviny cudzie, potraviny môžu byť dokonca umelé. Človek potravu nielen zbiera a loví, ale ja produkuje, konzervuje a skladuje na veľké vzdialenosti. Všetky tieto charakteristiky kladú veľké nároky na pracovné kapacity, organizáciu, technológie a samozrejme okrem ďalších vecí aj na prostredie. Produkcia potravín je z týchto dôvodov veľmi komplikovaný proces, v ktorých hrá pôda vrátane iných zdrojov zásadnú rolu. 3. *Problém dostatku surovín a energetických zdrojov.* S rastúcou schopnosťou efektívnejšieho využívania prírodných zdrojov k uspokojovaniu životných potrieb súvisia aj rozšírené možnosti využívať rôzne druhy energie. S súčasnosťou spotrebuje jeden človek v rozvinutej krajine 3-krát až 14-krát viac energie než človek v rozvojovej krajine. Fakt, že počet obyvateľov rozvojových krajín je trojnásobkom rozvinutých, industrializovaných krajín nepredpokladá vo vzťahu k ďalšiemu bezproblémovému rozvoju ľudstva pozitívne prognózy. Je ale potrebné pripomenúť, že dnes už existujú koncepcie pre predĺženie obdobia dostatku surovín a spočívajú v obmedzení plytvania, zlepšení technológie ťažby, zvýšení efektivity ťažby a spracovania, recyklácii a predovšetkým v znížení nadmernej spotreby či v náhrade obnoviteľnými alebo úplne novými zdrojmi. Tieto koncepcie sú ale v porovnaní s tradičným získavaním prírodných zdrojov takmer zanedbateľné. 4. *Problémy znečisťovania prostredia.* Problémy znečisťovania ovzdušia, vody či degradácia pôdy a chemizácia horninového prostredia patria rovnako ako predošlé, k veľmi závažným súčasným environmentálnym problémom. Znečistené ovzdušie má nepriaznivý vplyv na celú biosféru vrátane človeka a jeho zdravia. Znečistenou vodou sa šíri množstvo nákazlivých chorôb a parazitov, nielen v rozvojových krajinách. Nevhodné zaobchádzanie s pôdou, obhospodarovanie a jej kontaminácia môže mať pre človeka ďalekosiahle následky, predovšetkým zníženie poľnohospodárskej produkcie, čo má späťne za následok v mnohých oblastiach sveta hlad a iné sociálne problémy. Medzi ďalšie environmentálne problémy, ktoré majú vplyv na životy mnohých organizmov obývajúcich Zem možno zaradiť 5. *Skleníkový efekt a problém globálneho otepľovania* alebo 6. *Narušovanie ozónovej vrstvy* (Braniš, 2005, s. 27-53).

Environmentálna kríza v súčasnosti obsahuje celé spektrum týchto vzťahov. Popisované vzťahové súvislosti svedčia o tom, že vzťahy medzi environmentálnymi problémami a sociálnymi problémami sú čoraz zjavnejšie a čoraz krehkejšie pričom dôsledky environmentálnej nezodpovednosti sa týkajú nielen ohrozenia mnohých živočíšnych druhov či ekosystémov, ale zasahujú priamo aj do sociálneho prostredia. Vďaka neustále narastajúcej

globalizácii kultúrnych štruktúr a ich vzájomnej závislosti (politika, ekonomika, politika, veda a pod.) má environmentálna nezodpovednosť omnoho širšie dôsledky než tomu bolo či už blízkej, alebo ďalekej minulosti.

Už od sedemdesiatych rokov minulého storočia vzrastalo povedomie, že ekologické dopady nie je možné chápať len ako technologické problémy, ale aj ako problémy sociálne, morálne a politické. Rozsah environmentálnych zmien a ich širšie dôsledky čoraz intenzívnejšie vytvára trans-nacionálne vzájomné závislosti spoločností a štátov (Suša, 2016, s. 17).

Globalizácia vytvárajúca tieto trans-nacionálne závislosti jednotlivých krajín prináša medzi nimi množstvo konfliktov, ktorých príčiny môžeme v týchto kontextoch hľadať v znemožnení doterajšieho spôsobu produkcie zdrojov potravín či v nespravodlivej dostupnosti vyčerpatelných prírodných zdrojov. V súčasnosti sa poukazuje aj na priamy súvis environmentálnej zodpovednosti a environmentálnej bezpečnosti.²⁸ Environmentálna kríza neprináša len znečistenie, ale aj klimatické zmeny, ktoré mnohí považujú za najzávažnejšiu hrozbu, pretože znemožnia doterajší spôsob produkcie potravín.²⁹ Environmentálna kríza sa tak javí ako kríza potravinová, hospodárska, sociálna a politická. Dokladá to príklad severnej Afriky, či blízkeho východu, kedy v dôsledku kombinácie neustále rastúcej populácie či rastúcich cien potravín a klesajúcej schopnosti dopestovať, či doviest' dostatok potravín, kolabujú nielen politické režimy, ale aj štátne zriadenia pričom bezpečnosť je nemysliteľná vtedy, ak nie je zabezpečený dostatok základných zdrojov, akými sú potraviny a voda (Sťahel, 2015, s. 1-3). Klimatické zmeny budú aj naďalej čoraz viac spôsobovať poklesy poľnohospodárskej produktivity, a to v dôsledku klimatických výkyvov, šírenia škodcov a invázných druhov. Ovpływujú a budú aj naďalej ovpływovať dostupnosť vodných zdrojov, pobrežné prostredie, výskyt extrémnych udalostí či šírenie rôznych chorôb. Ich dopady sú intenzívnejšie v oblastiach, ktoré sú viac závislé na prírodných zdrojoch a v oblastiach environmentálne a sociálne znevýhodňovaných.³⁰ Znalosť biotechnológií, ktoré priamo

²⁸ Environmentálnu resp. ekologickú bezpečnosť môžeme definovať ako ochranu ľudskej populácie a prírodného prostredia či už pred ekologickými katastrofami alebo znečistením. Pod ekologickú bezpečnosť patrí aj zabezpečenie základných predpokladov potrebných pre ľudský život a zdravie (Vačkář, Lorencová, Loučková, 2015, s. 54).

²⁹ Za najpálčivejší problém v rámci environmentálnej bezpečnosti možno považovať problém potravinovej bezpečnosti, pretože tú určuje a aj naďalej bude určovať stav prírodných systémov (Vačkář, Lorencová, Loučková, 2015, s. 54).

³⁰ Za príklad, kedy environmentálne dopady môžu byť násobené sociálnymi podmienkami možno považovať hurikán Katrina, ktorá je považovaná za jednu z najničivejších prírodných katastrof za posledných 100 rokov v Spojených štátoch. Štúdia, ktorá skúmala dopady tohto hurikánu na telesné a duševné zdravie obyvateľov

podporujú pružnosť a biodiverzitu prírodného prostredia je preto základným predpokladom pre dosiahnutie potravinovej bezpečnosti (Vačkář, Lorencová, Loučková, 2015, s. 54). V rámci tejto diskusie sa poukazuje ešte na jednu významnú súvislosť týchto vzťahov, a tou je boj o územie v dôsledku nedostatku či vyčerpatelnosti prírodných zdrojov. Už prehistorické národy si boli vedomé toho, že možnosti poskytovať obnoviteľné a neobnoviteľné zdroje ktoréhokolvek teritória sú obmedzené. V dôsledku toho vyvinuli rôzne stratégie napríklad obmedzovanie pôrodnosti resp. kontroly početnosti populácie. Boj o územie vždy predstavoval aj boj o pôdu, vodu a iné zdroje. Jedným z dôsledkov týchto bojov je napríklad rastúci počet environmentálnych utečencov (St'ahel, 2015, s. 1-3). Mnohí autori, ktorí sa týmito otázkami zaoberajú vidia riešenie týchto konfliktov³¹ v spoločnom manažmente prírodných zdrojov, pretože podľa nich environmentálne témy prekračujú politické hranice. Majú preto potenciál aktivizovať medzinárodnú a medzikontinentálnu spoluprácu (Waisová, Klímová, Kudláčová, 2016, s. 18-19). Rovnako z hľadiska individuálnej či inštitúciami garantovanej environmentálnej zodpovednosti je potrebné, aby sme poukázali ešte na jeden aspekt problému. Jednotlivec, či inštitúcia, ktorá sa rozhodne pre environmentálne zodpovedný prístup je často v reálnej situácii konfrontovaná vyvažovaním medzi ľudskými záujmami a environmentálnymi aspektami. Vedci a inžinieri majú za úlohu vyrábať energiu, ktorá spĺňa požiadavky na vykurovanie, elektrickú energiu a dopravu v priemyselnom, obchodnom a rezidenčnom sektore. Avšak každý zdroj energie má vplyv na životné prostredie: ropné vrty, ropná bridlica a dechtový piesok majú nepriaznivý vplyv na životné prostredie; jadrová energia predstavuje vážne ohrozenie zdravia a bezpečnosti v prípade štrukturálneho zlyhania spôsobeného zemetrasením, cunami alebo poruchou vybavenia; veterná energia má vplyv na populáciu vtákov; vodné elektrárne často vyžadujú zálohovanie potokov a pod. Ako sa počet obyvateľov zvyšuje, mestá rastú, rastie aj počet komunikácií, vzrastá väčší dopyt po továrňach na výrobu výrobkov, ktoré uľahčujú život a zefektívňujú procesy. To všetko zasahuje do prírody (Taback; Ramanan, 2014, s. 41).

Predchádzajúci text len z časti naznačuje zložitosť vzťahov medzi environmentálnou zodpovednosťou a inými oblasťami ľudskej pôsobnosti, resp. jej sociálnymi dôsledkami. Spektrum týchto reflexií je naozaj široké, preto sa v poslednej časti textu zameriavame na

v nižších príjmových oblastiach ukázala, že výskyt vážnych duševných chorôb sa po vyčíňaní hurikánu zdvojnásobil a množstvo ľudí trpelo príznakmi posttraumatickej duševnej poruchy (Rhodes, 2010, s. 233-243).

³¹ V rámci tejto diskusie môžeme rozlíšiť príčiny vzniku ozbrojených konfliktov: zraniteľné živobytie, chudoba, oslabený štát, migrácia (Barnett, Adger, 2007, s. 639-655). Všetko tieto príčiny môžu veľmi úzko súvisieť so stavom prírodného prostredia a s nerovnovážnou dostupnosťou prírodných zdrojov.

analýzu len niektorých čiastkových problémov. Tieto problémy súvisia s dôsledkami spôsobu života západných krajín, nielen vo vzťahu k prírodnému prostrediu, ale aj vo vzťahu ku krajinám tretieho sveta, kde sú jedinci často konfrontovaný s rôznymi chorobami, chudobou, zlými životnými podmienkami a inými sociálnymi problémami, ktoré sú dôsledkom environmentálnej nezodpovednosti západných rozvinutých krajín.

Súčasnú civilizáciu možno považovať za výsledok aktivácie viacerých životných stratégií, ktoré sa v dejinách ľudstva postupne vyvíjali. Tieto životné stratégie pomáhali ľudstvu čeliť dvom základným determinantom, a to rastu populácie a dostupnosti zdrojov. Životné stratégie sú tak determinované možnosťami a stavom životného prostredia, zároveň však životné stratégie spätne ovplyvňujú podobu životného prostredia (Sťahel, 2016, s. 117-118). V týchto kontextoch je dôležité sa zamyslieť nad tým ako motivovať ľudí k zmene doterajšej životnej stratégie. Ak vychádzame z predpokladu, že naša kultúra je závislá od jej vzťahu k prírodnému prostrediu, musíme uznať, že naše prežitie závisí od našej životnej stratégie vo vzťahu k nemu. Súvis medzi stavom prírodného prostredia a stavom spoločnosti sa vďaka vyššie popisovaným dôsledkom ukazuje pomerne markantným, pričom najjednoduchší spôsob ako motivovať ľudí k environmentálne zodpovednému prístupu je poukázať na úzky súvis environmentálneho zdravia a ľudského zdravia. Ľudia túžia byť zdraví a cítia morálnu povinnosť zdravie podporovať, pretože vracia povedomie, že je ťažké žiť zdravý život, v nezdravom prostredí (Rolston III, 2012, s. 33).

Táto otázka poukazuje ešte na jednu rovinu problému, ktorú sme v texte viackrát naznačili. Táto rovina sa týka dôsledkov nezodpovedného správania rozvinutých krajín, a tie môžu predstavovať znečistenie životného prostredia v rozvojových krajinách. V ohrozených oblastiach dochádza k rôznym ťažko liečiteľným chorobám, v neznesiteľných podmienkach, v ktorých pracujú chudobní ľudia z rozvojových krajín častokrát zomierajú nielen fatálne znečisteným prostredím, ale aj následkami rýchleho pracovného tempa, ktoré je diktované požiadavkami trhu. Pre požiadavky trhu sú devastované celé ekosystémy tzn. životné prostredie mnohých biologických druhov. Známe a diskutované sú dnes ničujúce dôsledky produkcie palmového oleja na prostredie, kde sa pestuje. Jeho pestovanie znamená veľký záber poľnohospodárskej pôdy alebo vyrúbanie, či vypálenie pôvodného pralesa vplyvom čoho prichádzajú o svoje prostredie mnohé živočíšne druhy, ktorým je prales prirodzeným domovom. Produkcia palmového oleja má dôsledky nielen na životné prostredie, ale aj životy domorodcov, ktorí neustálym rozširovaním plantáží prichádzajú o vlastnú pôdu (mnohokrát je vyvlastňovaná bez náhrady). Európska únia je tretí najväčší spotrebiteľ tohto oleja na svete,

pričom je to surovina, ktorá je veľmi lacná a má široké využitie (výroba rastlinných masiel, zložka čokoládových tyčínok, pracích práškov, či biopalív). Jeho narastajúca spotreba rozširuje plantáže v Malajzii, Indonézii a iných krajinách.

Tento príklad, ako aj mnohé ďalšie poukazujú na to, že environmentálna nezodpovednosť rozvinutých krajín neprináša len environmentálne dôsledky prejavujúce sa konkrétnymi environmentálnymi problémami, ale prináša aj dôsledky sociálne, ktoré sú rovnako širokospektrálne.

Záver

Naše viac ako štyridsať ročné snahy zmiernovať negatívne dopady ľudskej činnosti na prostredie sa aj v súčasnosti ukazujú ako beh na dlhé trate. Náš súčasný životný štýl, ktorý so sebou vo veľkej miere prináša okrem iného aj devastáciu životného prostredia podľa mnohých ukazovateľov neustále naberať na intenzite. Globálny charakter spoločnosti spôsobuje, že jej negatívne dopady zasahujú aj oblasti sveta, ktoré sú v tom „nevinne“. Ako sme uviedli, tieto dôsledky tak negatívne zasahujú nielen do prírodného prostredia, ale negatívne ovplyvňujú aj rôzne mechanizmy a štruktúry ľudskej spoločnosti, resp. prinášajú množstvo negatívnych sociálnych dôsledkov. Nikdy nekončiacie diskusie o potrebe prijať environmentálnu zodpovednosť, či už na úrovni jedincov, štátov, alebo celých medzinárodných spoločenstiev, neuberajú na intenzite ani v súčasnosti. Práve naopak, sú čoraz intenzívnejšie, naliehavejšie, a to v dôsledku čoraz častejšieho poukazovania na súvislosti medzi environmentálnymi a sociálnymi problémami. Súhlasne s Rolstonom III. konštatujeme, že účinný spôsob ako motivovať ľudí k environmentálnej zodpovednosti spočíva práve v poukazaní na tento zjavný obojstranný vzťah. Pokladáme preto za dôležité, aby sa téma sociálnych dôsledkov environmentálnej nezodpovednosti/zodpovednosti dostala medzi primárne témy environmentálneho myslenia a etiky, pretože si myslíme, že môže účinne aktivizovať environmentálne zodpovedné konanie či už jednotlivcov alebo spoločností.

Literatúra

- BARNETT, J. & ADGER, N. W. 2007. *Climate change, human security and violent conflict*. In. *Political Geography*, 26, pp. 639-655.
- BENERJEE, P. M. & SHASTRI, V. 2010. *Social Responsibility and Environmental Sustainability in Business: How Organizations Handle Profits and Social Duties*. Response Books. SAGE Publications Inc.: Los Angeles; London; New Delhi; Singapore; Washington DC.
- BRANIŠ, M. 2005. *Environmentální problémy*. In. Mezřický, V. et al. 2005. *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Portál: Praha. pp. 25-53.
- GLUCHMAN, V. 1996. *Etika sociálních důsledkov a jej kontexty*. PVT: Prešov.
- JONAS, H. 1997. *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. OYKOYMENH: Praha.
- KOLÁŘSKÝ, R. 2011. *Filosofický význam současné ekologické krize*. Filosofia: Praha.
- RHODES, J. & CHAN, C. & PAXSON, C. & ROUSE, C. E. & WATERS, M. & FUSSELL, E. 2010. *The Impact of Hurricane Katrina on the Mental and Physical Health of Low-Income Parents in New Orleans*. In. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, pp. 233-243.
- SŤAHEL, R. 2015. *Environmentálna zodpovednosť a environmentálna bezpečnosť*. In. *Filozofia*, 70/1, pp. 1-12.
- SŤAHEL, R. 2016. *Filozofia environmentálnej krízy globálnej priemyselnej civilizácie*. In. Suša, O – Sťahel, R. et al. 2016. *Environmentální devastace a sociální destrukce*. Praha: Filosofia. pp. 97-225.
- SUŠA, O. 2016. *Svět sociální a environmentální změny: K otázkám kritické teorie politické ekologie*. In. Suša, O Sťahel, R. et al. 2016. *Environmentální devastace a sociální destrukce*. Praha: Filosofia. pp. 15-94.
- TABACK, H. & RAMANAN, R. (2014): *Environmental Ethics and Sustainability: A Casebook for Environmental Professionals*. CRC Press, Taylor & Francis Group: London and New York.
- VÁČKÁŘ, D. & LORENCOVÁ, E. K. & LOUČKOVÁ, B. (2015): *Ekologická a biologická bezpečnost*. In. Hák, T. - Oulehová, A. – Janoušková, S. et al. 2015. *Environmentální bezpečnost*. Ekopress: Praha. pp. 54-68.
- WAIŠOVÁ, Š. & KLÍMOVÁ, N. & KUDLÁČOVÁ, L. (2016): *Environmentální spolupráce jako nástroj řešení konfliktů*. Libri: Praha.

EKOGRAMOTNOSŤ PODNIKATELSKÝCH SUBJEKTOV V SÚČASNOM SVETE – POŽIADAVKA ČI PODMIENKA?

Eva Pechočiaková Svitačová³²

Abstrakt:

Načrtávajúc niektoré dôvody pre posilňovanie ekogramotnosti podnikateľov v súčasnom svete a reflektujúc potrebu nahradiť industriálny model podnikania udržateľným modelom, poukazujeme na potrebu adekvátne pripravovať podnikateľské subjekty na podnikanie v rámci tohto nového modelu. Realizácia udržateľného podnikania predpokladá posilňovať ekogramotnosť podnikateľských subjektov v súčasnom globalizovanom svete a v tejto súvislosti nastoľujeme otázku, či ide o aktuálnu požiadavku alebo skôr o podmienku. Následne zdôvodňujeme potrebu biofilnej výchovy a proprirodného vzdelávania podnikateľských subjektov, ktoré majú za úlohu posilňovať environmentálnu zodpovednosť podnikateľov a celkovo ich ekogramotnosť. Ich príprava pomocou týchto foriem vzdelávania je dôležitým predpokladom realizácie udržateľného podnikania, ale najmä predpokladom zabráňovania ďalšej degradácií životného prostredia, deštrukcií podmienok života na planéte a zabezpečenia udržateľnosti civilizácie.

Abstract:

By indicating some of the reasons for enforcement of ecoliteracy at entrepreneurs in the current world, and reflecting a need to replace an industrial model of entrepreneurship by a sustainable model, we point out at the need to prepare the entrepreneurial subjects adequately for business making within this new model. Sustainable business making presumes reinforcement of ecoliteracy in the current globalizing world and in such relations we ask a question whether it is an actual requirement or rather a condition. Furthermore, we define the need of biophilia and

³² Eva Pechočiaková Svitačová, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, Fakulta ekonomiky a manažmentu, Katedra spoločenských vied. Tr. Andreja Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovensko. E-mail: eva.svitacova@uniag.sk

pro-natural education of entrepreneurial subjects, the task of which is to reinforce environmental responsibility of entrepreneurial subjects and, overall, also their ecoliteracy. The preparation of entrepreneurial subjects with the help of these forms of education thus becomes not only an important presumption of sustainable business making but mainly the presumption of preventing further degradation of environment, destruction of living conditions on the planet and providing the sustainability of civilization.

Úvod

Ekogramotnosť či ekologická gramotnosť sa pokladá za schopnosť ľudí, ktorú si vynútila nová situácia vo svete, ohrozenie súčasného i budúceho rozvoja jedinca, kultúry, civilizácie. Model rozvoja ľudskej civilizácie je totiž neudržateľný, ohrozuje súčasnú civilizáciu ako aj súčasnú a budúcu existenciu človeka. Značný podiel má na tom rozvíjajúca sa globálna ekonomika, využívajúca nové produktívne technológie za účelom zvyšovania produkcie a dosahovania ekonomického rastu. Natíska sa otázka, do akej miery si ohrozenie človeka, prírody, kultúry a civilizácie, uvedomujú podnikateľské subjekty v globalizovanom svete a či sú dostatočne pripravené na to, aby k tejto situácii zaujali správny postoj a aktívne sa podieľali na jej zlepšovaní. Ich podnikateľské aktivity, zameriavajúce sa predovšetkým na dosahovanie ekonomického rastu a v ideálnych prípadoch na rast blahobytu pre čo naviac ľudí na svete, sú totiž zatienené produkciou problémov, rizík, hrozieb či kríz globálneho charakteru. A tie sa týkajú každého z nás. Najmä pre podnikateľské subjekty, ale prakticky pre všetkých obyvateľov súčasného sveta, sa stáva aktuálnou požiadavkou zamedzovať prehľbovaniu existujúcich rizík, hrozieb a kríz globálneho charakteru a vzniku ďalších, a zároveň, v záujme udržania života na Zemi nachádzať cesty k ich odstraňovaniu.

Vychádzame z predpokladu, že k tomu, aby subjekty v ekonomike a podnikaní porozumeli podobným problémom, rizikám a hrozbám globálneho charakteru, a následne sa správali zodpovedne k prírode, životnému prostrediu, a napokon aj k sebe samým, je nevyhnutné zvyšovať ich ekogramotnosť. Napriek úsiliu vzdelávacích, i niektorých ďalších inštitúcií, integrovať najnovšie poznatky z kľúčových odborov do vzdelávacích programov pre ekonómov, manažérov a podobne, a to s cieľom kvalitne pripravovať tieto subjekty na realizáciu podnikateľských činností v globálnom prostredí, máme isté pochybnosti, či je ich príprava postačujúca. Vyvolávajú ich niektoré správy o tom, ako podnikanie v tej-ktorej oblasti

ohrozuje životné prostredie či narušuje ekologickú stabilitu, ako niektoré podnikateľské subjekty nerešpektujú opatrenia smerujúce k predchádzaniu a obmedzovaniu poškodzovania ekosystémov. Alebo o tom, že v záujme ušetriť náklady, neprikladajú dôraz na používanie bezpečných technológií, ktoré v nižšej miere znečisťujú životné prostredie, narušujú ekologickú stabilitu a podobne.

V súvislosti s potrebou zamedzovať prehĺbovaniu existujúcich globálnych problémov, rizík a hrozieb vo svete a vzniku ďalších, je potrebné prejsť na udržateľný model ekonomiky a realizovať udržateľné podnikanie. Plnenie tejto úlohy ale najprv predpokladá posilňovať ekogramotnosť subjektov v ekonomike a v podnikaní. Kladieme si otázku, či ide o požiadavku alebo skôr o podmienku, pričom súčasne upozorňujeme na potrebu implementovať do vzdelávania budúcich ekonómov a podnikateľov prírodne orientované vzdelávanie a biofilne orientovanú výchovu.

Niektoré dôvody pre posilňovanie ekogramotnosti podnikateľov v súčasnom svete

Globalizácia svetovej ekonomiky predstavuje celosvetový proces, ktorý mení tvár súčasnej civilizácie od základov a ovplyvňuje život každého človeka na celej planéte. Táto ekonomika sa vyznačuje podstatne vyššou ekonomickou efektívnosťou využívania produktívnych faktorov a aj vyššou kvalitatívnou úrovňou ekonomického rastu služieb a tovarov. Disponuje vzájomne integrujúcimi hnacími silami, a to na jednej strane technológiou a konkurencieschopnosťou a na strane druhej novou ekonomickou kultúrou týkajúcou sa podnikania. Súčasne nie je možné zamlčovať fakt, že zaznamenávame aj vážne otrasy spoločenských štruktúr a negatívne vplyvy na sociálne, kultúrne, ekologické a ďalšie podmienky, v ktorých súčasní ľudia žijú. Rozvoj techniky a technický pokrok, o ktorý sa globálna ekonomika opiera, neprinášajú len ekonomický rast a vyšší blahobyt, ale súčasne napríklad narušenie biosféry, ekosystému a hrozbu nukleárneho nebezpečenstva. Nejde iba o technologické nerovnosti, súvisiace s nerovnomerným šírením komunikačných a dopravných technológií či ekonomické nerovnosti, ale aj sociálne nerovnosti. Sú dôsledkom ekonomických nerovností, pričom a v tejto súvislosti sa uvažuje o polarizácii bohatstva vo svete, kde nachádzame bohaté centrum a chudobnú perifériu.

Chudobné krajiny globálneho Juhu a bohaté krajiny Severu, sa pochopiteľne odlišujú aj vzhľadom na kvalitu života obyvateľstva. Počet obyvateľov globálneho Juhu narastá, no množstvo nerastných zdrojov a poľnohospodárskych komodít, ktoré má k dispozícii klesá. Tie paradoxne smerujú chudobných krajín do bohatých krajín Severu, kde dochádza k rozvoju ekonomiky, ktorá je závislá od energetických zdrojov, nerastných surovín a ďalších prírodných

zdrojov. I keď počet obyvateľov globálneho Severu sa znižuje, vďaka rozširujúcemu sa konzumu tam rastie záujem o nerastné zdroje a poľnohospodárske komodity, ktoré majú k dispozícii krajiny globálneho Juhu. S tým v značnej miere súvisia aj globálne ekologické riziká (napr. skleníkový efekt, rozširovanie ozónovej vrstvy...), ktoré bohatá menšina sveta spôsobuje svojou lokálnou činnosťou, najmä vysokou spotrebou, pričom ich následky doliehajú na celú svetovú populáciu.

Za ekologické nebezpečenstvo sa pokladá aj zadlženie krajín tretieho sveta voči bohatému Severu, ako i nadmerná spotreba v bohatých častiach sveta. Krajiny tretieho sveta sekundujú vyspelým ekonomikám a v záujme splácania dlhov a udržania ekonomiky sa často zadlžujú. Sú ochotné poskytovať lacné pracovné sily, ale aj svoje územia na uskladnenie nebezpečného odpadu, chemické továrne či prírodné zdroje (Dubnička, 2007). To má zjavne negatívny dopad na životné prostredie a na ekosystém.

Naznačili sme iba niektoré problémy, ktoré vznikajú vo svete. Za ich vznik, prehĺbovanie, ale aj elimináciu a odstraňovanie nesú v značnej miere zodpovednosť aj podnikateľské subjekty. Niektoré problémy sa označujú ako globálne³³, nakoľko svojím pôsobením negatívne ovplyvňujú planétu a celé ľudstvo. Aj keď vystupujú v konkrétnych podobách (štátnych, regionálnych a pod), označujú sa aj ako celoplanetárne. Ako sa uvádza, v poslednej dobe panuje všeobecná zhoda o tom, že ekologické a environmentálne problémy sa radia medzi najpálčivejšie, ktorým ľudstvo v súčasnosti čelí (Vladyková, 2016).

Spolu s globálnymi problémami vznikajú globálne a transnacionálne hrozby, medzi ktoré nepochybne patrí znečistenie životného prostredia. Napríklad U. Beck v súvislosti s konfliktmi, ktoré sa týkajú rizík modernizácie uvádza, že v nich ide o otázku, či môžeme naďalej drancovať prírodu (vrátane našej vlastnej prirodzenosti) a rovnako či sú naše pojmy „pokrok“, „blahobyt“, „hospodársky rast“, „vedecká racionalita“ na mieste (Beck, 2011). Súčasne poznamenáva, že globalizované riziká nerešpektujú ani členenie obyvateľov na bohatých a chudobných, či rozdiely jednotlivých oblastí sveta. „Industriálne riziká a ničivé dopady nemajú žiadny rešpekt ani pred štátnymi hranicami. Spájajú nakoniec život trávy v bavorskom lese s efektívnymi medzinárodnými dohodami o boji proti škodlivým látkam.“ (Beck, 2011, s. 53).

³³ Termín globálne problémy zaviedol a bližšie špecifikoval Rímsky klub, ktorý je neformálnou ekonomickou organizáciou. Vznikol v r. 1968 a usiluje sa podporovať vzájomnú súvislosť medzi globálnou ekonomikou, politickým, prírodným a spoločenským systémom.

Ešte predtým autori správy Rímskeho klubu „Limith to Growth“ (Medze rastu)³⁴, opierajúc sa o výsledky tímu vedcov z Massachusetts Institute of Technology, zjavne poukázali na to, že pokiaľ nebudeme regulovať nárast obyvateľstva na Zemi, znižovať spotrebu zdrojov, a tiež intenzitu znečistenia, nevyhneme sa vážnej kríze (Meadows et al. 1972). Poukázali na limity rastu³⁵, limity industriálneho modelu, ktorý vtedy predstavoval základ ekonomického systému a na to, že tento systém je potrebné v budúcnosti transformovať. V tejto súvislosti označili za hlavného vinníka znečistenia a zamorenia prostredia exponenciálny hospodársky rast a požadovali jeho zastavenie (Tamtiež).

Z istého pohľadu nemožno úsilie dosahovať ekonomický rast hodnotiť jednoznačne negatívne. Sú dôležitou podmienkou spoločenského rozvoja, ale nie vždy k nemu aj vedú. Subjektom v podnikaní je ale nutné zdôrazňovať, že dosahovanie ekonomického rastu si vyžaduje istú kontrolu. V tejto súvislosti vystupujú do popredia otázky sociálno-ekonomickej a ekologickej spravodlivosti. Je potrebné uznať, že nie vždy je hospodársky rast škodlivý. Škodlivý je ten rast, ktorý je dosahovaný „neracionálnym správaním sa výrobcov a spotrebiteľov, nesprávnym využívaním vedy a techniky, rast bez určitých pravidiel hry, ktoré by zamedzovali takého správanie ekonomických subjektov“. (Hranaiová, 2007, s. 259)

Niektorí podnikatelia nie sú ochotní rešpektovať v podnikaní povinnosti, vyplývajúce z právnych ale i etických noriem a usilujú sa o dosahovanie hospodárskeho rastu a celkovo – cieľov v podnikaní, za cenu použitia nemorálnych postupov a prostriedkov, čím ohrozujú subjekty v danom prostredí, životné prostredie i prírodu. Súčasne, dostatočne si neuvedomujú konsekvencie svojich rozhodnutí pre ľudstvo, spoločnosť a prírodu. A taktiež, nie celkom dobre rozumejú požiadavke zabezpečiť udržateľný rozvoj, ktorý sa skloňuje vo všetkých oblastiach života spoločnosti i v mnohých vedeckých odboroch a predstavuje pre súčasnú civilizáciu veľkú výzvu.

³⁴ Aj ďalšie správy Rímskeho klubu sa zaoberali budúcnosťou ekonomických, spoločenských a politických systémov, problémami chudoby, problémami málo rozvinutých krajín, vplyvom moderných technológií, budúcnosťou oceánov, problémami zamestnanosti, organizácie, kultúry a pod. (Klinec, 2011).

³⁵ Ide o limity zdrojov a limity produkcie odpadov.

Ekogramotnosť ako dôležitá podmienka reštrukturalizácie globálnej ekonomiky na udržateľnú

Súhlasíme s tým, že dnešné ekonomické procesy nadobudli takú povahu, že bez filozofickej reflexie vzťahu prírody a kultúry ekonómia, bankéri, politici a ostatní ľudia, ktorí môžu ovplyvňovať podnikanie v celosvetovom meradle, nevedia, čo toto podnikanie spôsobuje Zemi (Šmajš, 2008). Napríklad to, ako sa proces globalizácie podieľa na zmene kultúry. Má zjavný podiel na tom, že kultúra sa v súčasnosti spája s hospodárskymi odvetviami až do takej miery, že sa „zmenila na sektor, ktorého kľúčovou funkciou je generovanie hospodárskych benefitov“ (Slušná, 2015, s. 6). Do jednotlivých oblastí kultúry preniká komercializácia a komodifikácia, vďaka čomu sa rozvíja kultúrny priemysel, ktorý je ovplyvnený kultom spotreby. Uvažujeme o spotrebnej globálnej kultúre, či masovej kultúre, ktorá sa opiera o kultúrne vzorce, ale aj tovary a produkty, ktoré sa začali šíriť celosvetovo – globálne.

Rozvoj masovej kultúry, ktorá sa dáva do protikladu s tzv. vysokou kultúrou, súvisí s rozvojom ekonomiky zameranej na spotrebu. Rast výroby i spotreby neúnosne zaťažuje prírodu tak, že príroda následne postupne znižuje, ba stráca produkčnú schopnosť. Jej sociokultúrne zaťaženie súvisí s ekologickou ľahostajnosťou, ktorá poškodzuje a uberá z prírodného a celkovo smeruje k prehĺbovaniu globálnej ekologickej krízy. Súčasnú ekonomiku, ktorá je dominantným subsystémom kultúry, tak môžeme označiť ako “protiprírodnú”, nedostatočne zlučiteľnú s prostredím. Nezameriava sa totiž na uspokojovanie skutočných potrieb ľudí, ale vyvoláva nové potreby a podporuje nový spotrebiteľský životný štýl. A následne za “protiprírodnú” označujeme aj svetokultúru³⁶ podporovanú trhom. Ohrozuje nás tým, že nerešpektuje potrebu uchovávať zdroje a pôvodné prírodné podmienky. Ako uvádza J. Šmajš: „Silno integrovaná svetová kultúra je dnes existenčne ohrozená, pretože likviduje prírodu - vysoko komplexný materský systém, od ktorého závisí a ktorý už nikdy nebude schopná obnoviť“ (Šmajš, 2006, s. 69). Okrem toho, že je “protiprírodná”, je aj “protiľudská”. Ako I. Dubnička uvádza: „Kultúra nemá protiprírodný charakter, ale paradoxne, protiľudský charakter, minimálne v jej súčasnom stave“ (Dubnička, 2007, s. 41).

³⁶ H. Juvin a G. Lipovetsky označujú ako svetokultúra, či planetárna kultúra, obdobie nadvlády trhu, ktorý nastoľuje - globálnu kultúru bez hraníc. Opiera sa o nový dominantný referenčný systém a zastrešujúci pohľad na to, ako má žiť človek a spoločnosť. Ide o kultúru, vyznačujúcu sa podobnými spotrebnými postupmi a cieľmi, a tiež všeobecne prijímaným myslením a konaním. Na všetko nazerá cez konkurenciu a trh, rentabilitu a výkonnosť, efektivitu či cez maximalizáciu pomeru medzi výsledkom a cenou (Juvin. – Lipovetsky, 2012).

*Globalizácia má vplyv na to, že človekom vytváraná globálna kultúra – planetárna technosféra, sa osamostatňuje, vymyká sa ľudským zámerom a stretáva sa so staršou a sofistikovanejšou planetárnou biosférou (Šmajš, 2015). Aj keď je dočasným umelým systémom, v záujme „humanizácie prírody“³⁷ nezmyselne ničí prírodu ako svoj trvalý hostiteľský prirodzený systém, ktorý ale predchádzal kultúre a vytvoril všetky nutné predpoklady jej evolúcie. Ako H. Jonas uvádza, „humanizácia prírody“ je pokrytecký verbálny obrat pre prikrášľovanie jej úplného podriadenia človeku za účelom úplnej exploatacie pre jeho potreby (Jonas, 1997). Pritom prírodu je *nevyhnutné* ponímať *ako systém, ktorý kultúru a ekonomiku umožňuje*. Vo vzťahu ekonomiky a prírody sa pokladá za zvlášť dôležité, aby bola príroda včas uznaná ako najvyššia kultúrna, ekonomická a politická hodnota a *uvedomovať si, že pomocou prírody, ktorá je nadradeným hostiteľským systémom kultúry, sa uspokojujú skutočné i rozvojové potreby človeka*. Spoločnosť ale pristupuje k prírode bez výraznejšieho zreteľa. Ako k systému, ktorý kultúru zahŕňa. Následkom toho sa dostávajú pravidlá globálneho podnikania do rozporu s konečnosťou zemegule, čo si vynútil živelný technologický vývoj nerozvinutej ekonomiky v protiprírodnej kultúre (Lysý, 2013).*

Problémom je, že *tvorcom kultúry, ktorá má protiludský charakter, je človek a ten sa v dôsledkoch správa sebadeštruktívne. V biodiverzite zastáva výnimočné miesto už len preto, že „existenčne ohrozuje ostatné druhy a paradoxne aj sám seba“ (Dubnička, 2007, s. 66). Vzhľadom na rastúce sociokultúrne zaťaženie prírody, ktoré súvisí najmä s rozvojom spotrebnej ekonomiky a vážne ohrozuje životy ďalších generácií, svetokultúru naozaj môžeme pokladať za protiludskú kultúru. Je neudržateľná z toho dôvodu, že sa rozvíja na úkor biosféry*. S rozširovaním kultúrneho bytia sa totiž **spája veľké sociokultúrne zaťaženie prírody, konzum** spôsobuje ubúdanie prírodného, ničím nenahraditeľného bytia, ktoré potrebujeme pre život. Aj globálna environmentálna kríza vzniká vďaka kultúre, teda vďaka človeku. V tejto súvislosti možno súhlasiť s R. Leakey, že zánik kultúry neznamena zánik prírody, kým zánik prírody znamená zánik kultúry (Leakey, 1996).

Faktom je, že kultúru vedú k obmedzovaniu prirodzenej usporiadanosti a k ekologickej katastrofe najmä trh a princíp zisku, o ktoré sa opiera dominantný subsystém kultúry – ekonomika. Práve ekonomika, v záujme rozvíjať kultúru, odníma prírode jej produkty, procesy a energiu. Okrem neracionálneho hospodárenia so surovinami, problémov s odpadmi, je

³⁷ Humanizácia prírody je spätá s historickým procesom premeny sveta, ktorý sa označuje ako poľudšťovanie, prírody, jej postupná premena a jej „úprava“ na ľudské účely. (Bližšie pozri napríklad: Špirko, 1999).

vážnym problémom znečisťovanie biosféry a zmena klímy. Príroda je síce systémom funkčne i hodnotovo nadradeným kultúre i ekonomike, no rastúce úsilie ekonomiky zvyšovať ekonomický rast, kumulovať a konzumovať nadprodukciiu spôsobuje, že svet kultúry rastie na úkor biosféry. Hlavný podiel na tom má rozvoj ekonomiky v novom globálnom prostredí, nakoľko sa spája so zničujúcimi účinkami na ekosystém Zeme a hlavne na jej biosféru. Aj vzhľadom na to *označujeme globalizujúcu ekonomiku za „protiprírodnú”, nakoľko je namierená proti najorganizovanejšej ontickej vrstve planéty, proti prirodzeným ekosystémom. Keďže kultúra má protiprírodný charakter, protiprírodná je aj ekonomika, lebo napomáha šíriť svetokultúru, hodnotovo ju nadraduje nad prírodu, čím poškodzuje kultúrny systém, prírodu, a napokon i človeka.* Rozširovanie kultúrneho bytia pomocou ekonomiky totiž spôsobuje ubúdanie prírodného, ničím nenahraditeľného bytia, ktoré potrebujeme pre život.

Aj vyššie uvedené prívlastky ekonomiky a kultúry – „protiprírodná“, „protiľudská“, nasvedčujú tomu, že súčasný industriálny model ekonomiky je neudržateľný. Narazil totiž na limity. Potvrďuje to aj názor, že so súčasným industriálnym modelom ekonomiky a koncepciou industrializmu, ktorá bola za posledných dvesto rokov základnou koncepciou rozvoja ekonomiky, spoločnosti a civilizácie, súvisia príčiny negatívnych celosvetových tendencií, ktoré budú viesť k prehĺbovaniu globálnej krízy a ďalšiemu ničeniu životného prostredia na Zemi (Klinec, 2010). Industriálny model ekonomiky síce vznikol v iných ekonomických, spoločenských i civilizačných podmienkach a v čase, keď bolo dostatok zdrojov i priestoru pre neobmedzený rast, neobmedzenú spotrebu zdrojov i neobmedzenú produkciu odpadov, no postupne sa vyhrotil v konflikt so životným prostredím resp. prírodou. Nerešpektuje limitovanosť zdrojov Zeme, priestoru pre rast, ako i limitovanosť priestorov pre ukladanie odpadov a vyznačuje sa neobmedzenou expanziou vo všetkých smeroch v čase i priestore (Tamtiež).

Ekonomika ale aj celá kultúra sa stávajú nezlučiteľné s predstavou udržateľného života na Zemi. To si zrejme uvedomoval aj I. Dubnička, keď uviedol, že vážnym problémom sa stáva to, že ekonomické subjekty sa trúfalo stavajú do úlohy dobyvateľov, pričom si nedostatočne uvedomujú svoju závislosť od prírodného prostredia (Dubnička, 2007). Celkovo je preto nutné reštrukturalizovať globálnu ekonomiku tak, aby bola udržateľná³⁸, čo predpokladá zmenu hodnotovej orientácie súčasného človeka. To ale zároveň predpokladá zvyšovať

³⁸ Udržateľnosť chápeme v multidisciplinárnom kontexte a musí obsahovať všetky nevyhnutné oblasti. Nielen udržateľnosť biosféry, ale taktiež životaschopnosť sociálnych, kultúrnych, ekonomických, politických systémov ľudskej populácie (Mravcová, 2018).

ekogramotnosť³⁹ podnikateľských subjektov, a napokon všetkých subjektov, ktoré sa nejakým spôsobom realizujú v ekonomickej sfére spoločnosti.

Pod ekogramotnosťou či ekologickou gramotnosťou môžeme rozumieť funkčnú gramotnosť, ktorá zahŕňa ekologické poznanie a ekologický svetonázor, smerujúci k harmónii človeka a Zeme, to značí spôsobilosť spracovávať informácie a využívať ich pri konaní v každodennom živote (Klimková, 2015). Pokladáme ju nielen za dôležitú požiadavku k tomu, aby sa týmto spôsobom zamedzilo prehlbovaniu globálnych problémov, rizík a hrozieb vo svete či vzniku ďalších, ba i celkovo, za jednu podmienku k reštrukturalizácii globálnej ekonomiky na trvalo udržateľnú.

Ekogramotnosť podnikateľských subjektov je dôležitým predpokladom nielen pre rozvoj udržateľného podnikania a uspokojovania ľudských potrieb bez ohrozovania prírody ako univerzálnej základne života. Pokladáme ju nielen za požiadavku, ale za podmienku pre zachovanie života na Zemi a záchranu našej planéty. Ako H. Jonas uvádza, vďaka environmentálnej zodpovednosti možno odvrátiť ekologickú katastrofu. Poníma ju ako etickú kategóriu, pridáva k nej novú zodpovednosť - zodpovednosť za udržanie života ľudstva na Zemi a uvádza, že ide o etiku zachovania, ochrany a odvrátenia (Jonas 1997, s. 206). Ekogramotnosť zahŕňa environmentálnu zodpovednosť a jednotlivé podnikateľské subjekty na Zemi by mali rešpektovať nový imperatív, ktorého autorom je Jonas: „Jednaj tak, aby účinky tvojho jednania boli zlučiteľné s trvaním skutočne ľudského života na Zemi.“ Alebo: „Neohrozuj podmienky neobmedzeného trvania ľudstva na Zemi.“ (Tamtiež, s. 35)

Vzhľadom na vyššie uvádzané dôvody pre posilňovanie ekogramotnosti podnikateľov najmä v oblasti ekonomiky, ktorá je dôležitou spoločenskou sférou, a rovnako dominantným subsystémom kultúry, pokladáme za dôležité venovať zvýšenú pozornosť najmä vzdelávaniu súčasných a budúcich podnikateľov, manažérov, ekonómov a ďalších odborníkov, ktorí pôsobia v ekonomickej sfére. Vďaka prírodnému a biofilne orientovanému vzdelávaniu by subjekty v ekonomike, ale aj v ďalších spoločenských sférach, mohli dosiahnuť zhodu ohľadom toho, ako zamedzovať ďalšej devastácii životného prostredia a sociálnej deštrukcii, a rovnako zhodu na spoločných postupoch s cieľom zabezpečiť udržateľný rozvoj. Konkrétnejšie, v oblasti podnikania by malo takéto vzdelávanie nabádať podnikateľské

³⁹ Ekogramotnosť (ecoliteracy) alebo ekologická gramotnosť je koncept, ktorý navrhol americký fyzik a systémovým teoretik Fritjofom Capra. Ide podľa neho o veľmi jednoduchý koncept, ktorý znamená, že človek by sa mal naučiť hovoriť jazykom prírody, imitovať svojím myslením a konaním prírodné pochody. Nazdával sa, že všetka múdrosť, ktorú potrebujeme k udržateľnému životu, je zakódovaná v jazyku prírody, a tak od toho, ako sa ho človek naučí dešifrovať, závisí jeho dôstojný život (Klinec, 2010).

subjekty k tomu, aby ešte pred realizáciou svojich rozhodnutí mali na zreteli potrebu zmysluplne a racionálne využívať prírodné bohatstvo tak, aby sa zvyšovali životné možnosti človeka bez toho, aby bola ohrozovaná a ničená príroda - univerzálna základňa života a devastované životné prostredie.

Záver

Vzhľadom na uvádzané dôvody pre posilňovanie ekogramotnosti podnikateľov v súčasnom svete, ale najmä vzhľadom na reálny stav nášho životného prostredia, je nutné konštatovať, že potrebujeme zásadnú reflexiu a reorientáciu našej kultúry a ekonomiky. Je pomerne naliehavé čo najskôr prejsť na udržateľný model podnikania a zabráňovať tak ďalšej environmentálnej devastácii, prehlbovaniu globálnej environmentálnej krízy a ďalším hrozbám na Zemi. Táto úloha predpokladá realizovať mnohé kroky a rozhodnutia, medzi ktoré patrí aj zvyšovanie ekogramotnosti podnikateľských subjektov. Možno preto označiť za naliehavé, aby najmä podnikateľské subjekty v oblasti ekonomiky prehodnotili svoj vzťah k životu a dokázali si uvedomovať skutočné hodnoty, ktoré reprezentujú ľudský svet, vrátane hodnoty prírody. Vzhľadom na stav prírody a životného prostredia je nutnosťou, aby dostatočne porozumeli tomu, že nielen človek, ekonomika ale celá kultúra jestvuje či padá s udržaním prírodných podmienok, ktoré formovali človeka. V tejto súvislosti sme upozornili na potrebu poprírodne a poprírodnému a biofilne orientovaného vzdelávania, ktoré by posilňovalo ekogramotnosť podnikateľských subjektov. Nielen by ich nabádalo k tomu, aby zamedzovali ďalšej devastácii životného prostredia, prírody, ale i k tomu, aby dosahovali zhodu na spoločných postupoch - ako zabezpečovať udržateľný rozvoj a ako sa podieľať na reštrukturalizácii globálnej ekonomiky na trvalo udržateľnú.

Literatúra

- BECK, U. 2011. *Riziková spoločnosť*. 2.vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 431 s.
- DUBNIČKA, I. 2007. *Kultúra a environmentálna kríza*. 1. vyd. Nitra: FF UKF. 284 s.
- HRANAIOVÁ, M. 2007. Ekonomický rast a stav životného prostredia. In *Životné prostredie*. Vol 31, No 5. s. 258-261.
- JONAS, H. 1997. *Princíp zodpovednosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH. 318 s.

- JUVIN, H. – LIPOVETSKY, G. 2012. *Globalizovaný Západ. Polemika o planetárni kultúře*. 1. vyd. Praha: PROSTOR. 251 s.
- KLIMKOVÁ, A. 2015. *Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika*. 1.vyd. Košice: FF UPJŠ. 155 s.
- KLINEC, I. 2010. *Zelené myslenie pre zelenú budúcnosť. Alternatívne ekonomické a sociálne teórie podporujúce smerovanie k udržateľnému rozvoju*. Študijné texty. [online]. Katedra rozvojových štúdií, Přírodovědecká fakulta Univerzita Palackého, Olomouc. 260 s. [cit. 2018-05-02]. Dostupné z: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/zelene-myslenie.pdf>
- KLINEC, I. 2011. *Nová paradigma ekonómie. (Náčrt teórie holistickej ekonómie I.)*. [online], [cit. 2018-05-12]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/266522155>
- LEAKEY, R. E. 1996. *Pôvod ľudstva*. Bratislava, Archa. 167 s. ISBN 80-7115-103-3.
- LYSÝ, 2013. Liečba Šmajsom. [online]. www.britské listy.cz. 4. 9. 2013. cit. [2018-07-07]. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/69948-liecba-smajsom.html>
- MEADOWS et al. 1972. *The limits to growth. A Report for the club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books. 205 p.
- MRAVCOVÁ, A. 2018. Globálne environmentálne problémy v kontexte udržateľného rozvoja. In *Uličná, I. (ed). Rozvojové vzdelávanie III*. Bratislava: PONTIS. s. 8 - 24. ISBN 978-80-89895-10-6.
- SLUŠNÁ, Z. 2015. *Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe*. 1. vyd. Bratislava: UK v Bratislave. 117 s.
- ŠMAJS, J. 2006. *Ohrozená kultúra. Od evolučnej ontológie k ekologickej politike*. 1.slovenské vydanie. Banská Bystrica: PRO Banská Bystrica. 2006, 221. s.
- ŠMAJS, J. 2008. *Potrebujeme filosofiu prežitií?* Doplněk: Brno.101 s.
- ŠMAJS, J. 2015. Filosofický koncept Ústavy Země. Ústava Země - Důvodová zpráva. *Slovo* [online] 27. apríl 2015. cit. [2018-06-26]. Dostupné z:

http://www.noveslovo.sk/c/Filosoficky_koncept_Ustavy_Zeme_Ustava_Zeme_Duvodov_a_zprava.

ŠPIRKO, D. 1999. *Základy environmentálnej filozofie*. 1.vyd. Bratislava: STU. 148 s.

VLADYKOVÁ, E. 2016. *Interdisciplinárne konotácie ekologicko-etických koncepcií*. 1.vyd. Košice: UPJŠ. 122 s.

JE EKOTERORIZMUS HROZBA?⁴⁰

Lukáš Švaňa⁴¹

Abstrakt:

Posledné desaťročia 20. storočia priniesli, okrem iného, aj vznik hnutí či organizácií, ktoré sa radikálnym spôsobom snažia poukázať na porušovanie etických hodnôt, noriem a princípov najmä v kontexte poškodzovania životného prostredia, zaobchádzania s inými entitami (zvieratami), apod. Často sa jedná o radikálne environmentálne skupiny, ktoré prostredníctvom násilia, prípadne iných nelegálnych akcií uskutočňujú vlastné, často však mylné a nepresné, vnímanie problematiky ochrany práv zvierat, životného prostredia, bio-piráctva apod. Cieľom tohto príspevku je analyzovať etické aspekty takýchto činov, ktoré môže verejnosť za istých okolností považovať za (minimálne) správne a to jednoduchým vyhodnotením na základe porovnaného množstva dobra, ktoré sa tým (hypoteticky) môže dosiahnuť. Zároveň príspevok skúma podstatu ekoterorizmu a možnosti pripísania statusu terorizmu takýmto činom.

Abstract:

The last decades of the 20th century have brought, among other things, the emergence of movements or organizations that radically strive to point to violations of ethical values, standards and principles, especially in the context of environmental damage, the treatment of other entities (animals) They are often radical environmental groups that, through violence or other illegal actions, make their own, but often misguided and inaccurate, perception of the issues of protection of animal rights, the environment, bio-piracy, The aim of this contribution is to analyze the ethical aspects of such acts that the public may under certain circumstances consider as (minimally) correct and by simple evaluation on the basis of the comparative amount of good that can (hypothetically) be achieved. At the same time, the paper examines the nature of eco-terrorism and the possibility of attributing terrorism to such an act.

⁴⁰ Príspevok je výstupom z riešenia projektu KEGA 010 PU-4/2018 Metodika prípravy učebných textov a didaktických prostriedkov pre etickú výchovu na stredných školách (gymnáziách).

⁴¹ Lukáš Švaňa, Inštitút etiky a bioetiky, FF PU v Prešove, U. 17. novembra 1., 080 01 Prešov Slovensko. lukas.svana@smail.unipo.sk

Charakteristika pojmu

Po viacerých útokoch, ktorých terčom boli zväčša nevinné civilné obeť, sa používanie pojmu terorizmus stalo výrazne nadmerným a jeho definícia sa stala nielen pre akademikov, ale i pre bežnú laickú verejnú nepostihnuteľnou fatamorgánou. Máme pocit, že sa k nej približujeme, no vo výsledku pozorujeme, že opak je pravdou. Svedčí o tom najmä neschopnosť akademickej, politickej i verejnej sféry zhodnúť sa na jeho podstatných rysoch a charakteristikách. Je pravda, že existujú isté podstatné a relevantné aspekty, z ktorých môžeme vychádzať pričom o ich syntézu sa pokúsili už viacerí autori (pozri napr. Schmid – Jongman), avšak terorizmus je dynamický fenomén., z čoho vyplýva i jeho kontextuálna podmienenosť. Dôvodom tejto skutočnosti je aj fakt, že pokrok vo vedách a technológiách má ambivalentnú povahu a okrem toho, že dokázu ľudský život spraviť efektívnejším a komfortnejším, prináša veda aj nové možnosti zneužitia v prospech páchania násilia a zla. S novými možnosťami následne pribúdajú i nové hrozby a možnosti zneužitia sily a moci v prospech skupín motivovaných náboženskou vierou, rasovou, etnickou či kultúrnou neznášanlivosťou ako i organizácií, ktoré sú za účelom deklarovanej záchrany planéty schopné napáchať škodlivé činy.

Zdá sa, že je stále nejasné čo rozumieme pod pojmom terorizmus a analogicky to platí aj pre neologizmus akým je ekoterorizmus. Medzi esenciálne charakteristiky terorizmu patrí použitie násilných prostriedkov na dosiahnutie cieľov rôzneho charakteru (politické, mocenské, ekonomické, náboženské, atď.) Vo všetkých prípadoch ide o deštruktívne a destabilizačné tendencie a konania, ktorých dôsledkom je nielen škoda na majetku, ale najmä smrť ľudí, ktorých by sme v tomto kontexte mohli označiť za nevinných, resp. za nekombatantov ako som to už prezentoval v mojej knihe „*Etika vojny a terorizmu*“. S pojmom ekoterorizmus sa začíname stretávať až v posledných dekádach 20. storočia a objavuje sa na novinových titulkoch i v iných médiách pričom jeho používanie je z môjho pohľadu naďalej kontroverzné a nejasné.⁴² Ako príklad ekoterorizmu uvádza David Liddick napr. útoky na výskumné ústavy, farmárske spoločnosti, stavebné spoločnosti, rybie farmy, fast-foodové reštaurácie prípadne na predajcov vozidiel typu SUV, pričom tieto útoky sú médiami zväčša buď schválené prípadne odsúdené. (Liddick, 2006, s. 1-2).

⁴² Vznik moderných environmentálnych hnutí možno datovať začiatkom 60. rokov 20. storočia a išlo o súčasť kultúrnej revolúcie, ktorá sa odohrala v mnohých západných krajinách. Išlo o éru študentských odbojov a holistickej medicíny, znovuoobjavenia západnej múdrosti v jej rozličných podobách (Laquer, 2002, s. 200).

Samotná existencia a používanie nového pojmu úzko súvisí s možnosťami vyjadrovania nesúhlasu s implementáciou praktík rozličných korporácií, ktorých (zväčša podnikateľská) činnosť poškodzuje prírodu, resp. o ktorých si isté organizácie myslia, že tak činia. Výskyt ekoterorizmu možno lokalizovať najmä do vyspelých krajín, resp. do sveta, v ktorom človeka okrem uspokojenia základných životných potrieb zaujímajú aj iné problémy. To však neznamená, že sa v rozvojových krajinách s týmto fenoménom nestretáme. Aktérom sú však zväčša skupiny alebo organizácie majúce základňu vo vyspelých štátoch „bohatého Severu“. Vo všeobecnosti pod pojmom ekoterorizmus označujeme akési násilné praktiky environmentálnych hnutí alebo spolkov, ktorých primárnym cieľom je destabilizácia možnosti naďalej poškodzovať prírodu a súbežne i poukázanie na environmentálne problémy, ktoré si vyžadujú systematické a celoplošné riešenia. David J. Whittaker píše, že jasným cieľom takýchto aktivít je maximálna publicita (Whittaker, 2002, s. 165).

Čo ale skutočne rozumieme pod ekoterorizmom? Aký je rozdiel medzi ekoterorizmom a inými praktikami, ktoré upozorňujú na environmentálne problémy prípadne nekalé a neetické praktiky korporácií, ktoré konajú v rozpore s ekologickými hodnotami a princípmi? Ako odlíšiť činy, ktoré by sme nazvali ekoterorizmom od obyčajných prejavov vandalizmu? Ľudia, ktorých označíme za ekoteroristov za žiadnych okolností nepovažujú svoje konanie za nemorálne a nie je v ich záujme, aby verejnosť ich činy odsudzovala. Pri komparácii terorizmu s ekoterorizmom tu nachádzame niekoľko odlišností, ktoré (okrem iného) napovedajú o vzájomnej nekompatibilite používania pojmu. Z etymologického hľadiska slovo teror pochádzajúce s latinského *terrere* označuje hrozbu. Ekoterorizmus by teda mal byť podobou, resp. formou hrozby a zla. Aj Steve Vanderheiden považuje za nevyhnutné oddeliť fakty od mýtov a pravdu od nepravdy najmä ak súčasná vojna proti terorizmu má uspieť. Nabáda teda ku koncepcnému ujasneniu a klarifikácii toho, čo máme pod pojmom ekoterorizmus na mysli a jeho zásadného odlíšenia od iných menej nežiaducich politických stratégií, s ktorými bol a je často spájaný (Vanderheiden, 2005, s. 426).

Z konzekvencialistického hľadiska hovoríme o zle v podobe nemorálneho konania, ak dôsledky, ktoré isté konanie prinesie sú takmer výlučne negatívne, prípadne ich výskyt značne prevažuje dôsledky pozitívne. Ak by mal byť ekoterorizmus zlom, potom musí priniesť prevažne negatívne dôsledky zvažujúc pritom aj motívy ako sekundárne kritérium hodnotenia. Istotne takéto aktivity prinášajú negatívne dôsledky – tie sú však aktuálne a týkajú sa najmä škôd na majetku apod. Sú tu však aj dôsledky, ktoré nedokážeme spozorovať ihneď a ktoré by mohli byť pozitívnymi. Dokonca si dovoľím tvrdiť, že isté aktivity skupín sústredujúcich sa na

osvetu týkajúcu sa environmentálnej problematiky môžu priniesť pozitívne dôsledky, ktoré vysoko prevážia tie negatívne. Predstavme si uskutočnenie sabotáže na továrň prostredníctvom vyradenia jej strojov z prevádzky na dlhšie obdobie. Ide o továreň, ktorá svojou produkciou výrazne poškodzuje a znečisťuje vodné toky v okolí, keďže nerešpektuje právne ani morálne normy. Pozastavenie výrobných procesov prinesie viacero pozitívnych dôsledkov (i keď v konečnom súčte krátkodobých) ako napr. dočasná obnova znečisteného prostredia, medializácia činu a s ňou súvisiace upozornenie na neetické praktiky spoločnosti, vyvolanie záujmu o prešetrenie problematiky organizáciami, prípadne dokonca pozastavenie činnosti spoločnosti/firmy na neurčito, resp. do preukázania implementácie a aplikácie etických hodnôt do jej praktík a štruktúr. Negatívnymi dôsledkami budú: bezprostredná škoda na majetku spoločnosti, ktorej továreň patrí, výpadok produkcie a s ním spojená finančná ujma spoločnosti, redukcia miezd zamestnancov kvôli vzniknutej odstavke, atď.

Ekoterorizmus vs. environmentálny radikalizmus

Spoločným ukazovateľom všetkých druhov terorizmu je už skôr spomínaná snaha o pozornosť a publicitu avšak deje sa tak z diametrálne rozličných dôvodov. Motivácia teroristov, ktorí sú ochotní usmrtiť množstvo nevinných obetí je však diametrálne odlišná od pohnútok ľudí, ktorých by sme označili za aktivistov, resp. za členov rôznych organizácií, ktoré si zaumienili poukázať na a súčasne zmierňovať dopady neetického zaobchádzania s inými entitami (zvieratá, príroda, resp. planéta ako taká). Medzi najznámejšie organizácie patria *Animal liberation front (ALF)* zameraný na ochranu zvierat a *Earth liberation front (ELF)* s cieľom ochrany prírody, resp. Zeme. Existuje však spoločné pomenovanie pre viaceré hnutia s rovnakým zameraním a to je *Radical environmentalist and animal rights movement (REAR)*.⁴³ Autori Sivan Hirsch-Hoefler a Cas Mudde v článku z roku 2014 *Ekoterorizmus: teroristická hrozba alebo politický ťah?* analyzujú aktivity tohto hnutia a poukazujú na zásadné skutočnosti. Napriek tomu, že vďaka ekonomickým a politickým spojenectvám vrátane lobistov a predstaviteľov odvetví, ktoré sú najčastejším terčom týchto aktivít, pojem ekoterorizmus sa stal synonymom pre hnutie REAR, len mizivé percento aktivít vykonaných pod záštitou tohto hnutia možno označiť za teroristické (Hirsch-Hoefler – Mudde, 2014, s. 587-588). Nemožno na jednu úroveň postaviť úmyselné poškodzovanie majetku firiem a korporácií

⁴³ Dnes je hnutie REAR medzinárodné hnutie s neznámym množstvom aktivistov a podporovateľov po celom svete. Bunky možno nájsť minimálne v 25 krajinách ako napr. Austrália, Kanada, Francúzsko, Nemecko, Mexiko, Holandsko, Švédsko, atď.

(budovy, stroje, ploty) a činy, pri ktorých útočník (terorista) úmyselne zabije množstvo ľudí a nerozlišuje medzi legitímnymi a nelegitímnymi cieľmi svojho konania? (Vanderheiden, 2005, s. 427)

Spomínaní autori Hirsch-Hoefler a Mudde poskytujú niekoľko dôkazov a argumentačných liniek spolu s rôznymi štatistikami, poukazujúc na nesprávne používanie pojmu ekoterorizmus. Uznajme, že i ekoterorizmus musí mať politické ciele, ktoré sa snaží dosiahnuť, podobne ako iné formy terorizmu. V jeho prípade však ide o ukončenie nenávratného poškodzovania prírodného sveta, ktoré možno dosiahnuť (okrem iného) aj legislatívnymi procesmi. Autori navyše kategorizujú kriminálne činy do 7 skupín na: podpaľačstvo, atentáty, vandalizmus, návštevy domov⁴⁴, oslobodzovania zvierat, bombové útoky a kyberzločiny (Hirsch-Hoefler – Mudde, 2014, s. 593-594). Mnohé z týchto aktivít by sme mohli spájať s ekoterorizmom, na to však vždy potrebujeme poznať úmysly páchatel'ov a (minimálne) dôsledky, ktoré tieto aktivity prinesú. Ak sú ohrozené ľudské životy, domnievam sa, že sa buď priamo jedná o akty terorizmu, prípadne k nim dané aktivity priamo smerujú.⁴⁵ V prípade atentátov je možnosť stotožnenia s terorizmom najvyššia, avšak skupiny ALF a ELF sa od takýchto činov výrazne dištancujú a deklarujú, že používajú praktiky, pri ktorých ľudský život nie je v ohrození. Zároveň tým poukazujú na nesprávnosť označovania ich činov za teroristické. Vandalizmus, oslobodzovanie zvierat a kyberzločiny sú podľa autorov jasnými príkladmi mylného označovania, keďže nespĺňajú napr. požiadavku navodenia strachu. Ak máme analyzovať podpaľačstvo, bombové atentáty a domové návštevy potrebujeme poznať okolnosti a jasne určiť možnosti ohrozenia ľudského zdravia a ich životov. Tak napríklad podpaľačstvo nie je a nemusí byť terorizmom ak sa vyskytne mimo ľudských obydľí a za predpokladu, že jedinou škodou budú škody na majetku. Naopak, môže byť terorizmom ak je vykonané v blízkosti ľudských obydľí prípadne ak navyše obsahuje aj predanie informácie, ktorá má vystrašiť (Hirsch-Hoefler – Mudde, 2014, s. 597).

V prípadoch kedy nie sú ľudské životy ohrozené priamo ani nepriamo možno upustiť od používania pojmu terorizmus i ekoterorizmus (ak je motivácia environmentálneho charakteru). Škody, ktoré radikálne skupiny environmentalistov napáchajú sú zväčša materiálneho charakteru. V zahraničnej literatúre sa stretávame napr. s pojmami ako je ekotáž,

⁴⁴ Pod návštevami domov majú autori na mysli legálne i ilegálne demonštrácie a protesty pred budovami i v budovách, ktoré patria súkromným osobám alebo inštitúciám (Hirsch-Hoefler – Mudde, 2014, s. 597).

⁴⁵ Azda najznámejším ekoteroristom je Theodore „Ted“ Kaczynski známy ako „Unabomber“, ktorý sa v skutočnosti nehlasí k žiadnemu radikálnemu environmentálnemu hnutiu. Jeho činnosť spočívala v rozosielaní podomácky vyrobených bômb, ktorých dôsledkom boli (okrem iného) aj prípady smrti nevinných ľudí.

resp. ekosabotáž (ecotage, eco-sabotage). Michael Martin potvrdzuje, že ekotáž označuje ekonomickú sabotáž podnikov a firiem, ktoré sa aktívne podieľajú na deštrukcii prírody. Zároveň tvrdí, že účelom ekosabotáže je „zastaviť, zmariť alebo spomaliť proces alebo čin, o ktorom si ekotér myslí, že poškodzuje životné prostredie“ (Martin, 1990, s. 294). Jeden z hlavných cieľov hnutia REAR je ukončenie deštrukcie prostredia a zneužívania zvierat a to tak, aby bolo finančne nevýhodné takto prevádzkovať podnikateľskú činnosť. Existujú však menšie radikálnejšie hnutia, ktoré neváhajú použiť všetky dostupné prostriedky a zachádzajú tým príliš ďaleko. Ich činy tak nielenže odsudzujeme za morálne neprijateľné a neospravedlňujeme. Rebecca Smith píše, že označovanie činov, ktoré nie sú teroristickými, za ekoterorizmus je účelové a je zámienkou na zaistenie ochrany ziskov priemyselných spoločností na úkor snáh o ochranu životného prostredia (Smith, 2008, s. 570).

Z uvedeného je pozorovateľným faktom, že taxonómia je v tomto prípade nevyhnutnou. Jedným z dôležitých kritérií na popísanie ekoterorizmu ako javu je intencionalita uskutočnených akcií. Úmysel spôsobiť škody nielen na majetku, ale i na ľudských životoch možno z morálneho hľadiska odsúdiť za zlý. Problémom však sú činy, ktoré priamo neohrozujú ľudské životy, ale ich uskutočnenie by mohlo takéto negatívne dôsledky priniesť. Mám na mysli nepriame dôsledky aktivít vykonaných s intenciou poškodenia majetku, kedy náhoda či nepredvídateľné okolnosti mohli spôsobiť úmrtia nielen na strane ľudí ba dokonca zvierat. Ekoterorizmom teda podľa môjho názoru nazvať aj činy, pri ktorých vyhasne život zvierat, ktoré sú schopné pociťovať bolesť. Aplikujem tu teda známe rozlíšenie bytostí podľa tejto predispozície, ktoré navrhol svojho času už Peter Singer. (Singer, 1987, s. 49-50). Ide však o veľmi zriedkavé situácie, pretože tieto činy sú často uskutočňované s úmyslom pomáhať trpiacim zvieratám a oslobodiť ich z nevyhovujúcich podmienok pre život. David Schwartz upozorňuje, že v prípade deštrukcie prostredia môžeme tieto činy rozdeliť aj na základe toho, či sa odohrali počas vojny alebo nie. Ak chceme istý čin označiť za terorizmus musí (okrem ďalších kritérií) porušovať zákony platné počas normálnych okolností (mierových časov). Teroristické činy majú podľa neho navyše symbolický charakter (Schwartz, 1998, s. 487-493).

To, že niektoré spomínané radikálne orientované skupiny v prevažnej miere zaujímajú pozíciu, ktorú nemôžeme stotožniť s terorizmom ešte neznamená, že sa to neudeje niekedy v budúcnosti. Nateraz však vylučujem možnosť označenia niektorých takýchto skupín za teroristické práve vďaka kritériám, ktoré ostávajú nenaplnené. Podľa niektorých autorov je pravdepodobnosť prekročenia „hranice“ reálna ba dokonca nie úplne vzdialená (Liddick, 2006, s. 113). Jeden z popredných odborníkov na terorizmus Walter Laquer píše, že hranica medzi

environmentalizmom a terorizmom je prekročená vtedy, ak sa začne veriť, že spásou pre planétu je zničenie civilizácie. V dejinno-historickom ponímaní možno badať názory o negatívnom vplyve kresťanskej vierouky (prípadne iných náboženstiev) hlásajúcej nadvládu a prevahu človeka nad prírodou. Yuval Noah Harrari v knihe *Homo deus* píše, že biblická viera v ľudskú výnimočnosť bola jedným z dôsledkov tzv. neolitickej revolúcie a príroda (a najmä zvieracia ríša) za tento kolektívny úspech človeka musela zaplatiť strašlivú cenu biedneho živorenia (Harrari, 2017, s. 83). To však neznamená, že predkresťanská, či dokonca predhistorická éra bola výlučne obdobím lásky k prírode a environmentalizmu. Je však pravdou, že pohanské náboženstvá pristupovali k otázkam obcovania s prírodou umiernenjšie a šetrnejšie. Pre iných je takýmto medzníkom priemyselná revolúcia a s ňou súvisiaci rozvoj technológií (Laquer, 2002, s. 200). Odhliadnuc od historických kontextov vzniku a rozšírenia neetického zaobchádzania so živými entitami, je dôležité hľadať možnosti ako reflektovať a v konečnom dôsledku aj minimalizovať typy konaní, ktoré nerešpektujú hodnotu iných živých organizmov alebo prírody samotnej. Domnievam sa, že na tieto problémy je potrebné upozorňovať a neustále tak verejnosti dávať najavo záujem o ich riešenie najmä v kontexte ich odstránenia a nastolenia udržateľného stavu. Environmentálne problémy sú v súčasnom globalizovanom svete problémami globálnymi a týkajú sa všetkých.

Záver

Pozoruhodným a pozitívnym javom je, že podľa Laquera „v poslednej dobe možno hovoriť o poklese násilných aktivít, i keď možno dočasom, zo strany radikálnych environmentalistov. Súvisí to do istej miery s faktom, že mnoho ich obáv sa nenaplnilo. Politické tlaky i ekologické lobovanie priniesli želaný efekt a s istou dávkou zveličenia možno konštatovať, že sme sa všetci stali environmentalistami a preto radikálne hnutia stratili svoj rozmach“ (Laquer, 2002, s. 207). S týmto konštatovaním môžeme i nemusíme plne súhlasiť. Najmä ak ide o 16 rokov staré konštatovanie. Neodškriepiteľným faktom je technologický a vedecký pokrok, ktorým možno dosiahnuť i pozitívne dôsledky v budúcnosti. Vyžaduje to však presvedčenie i pokrok v oblasti morálky a nárast akejsi ekogramotnosti. Aktivity environmentálnych hnutí mali svoj účinok a do povedomia ľudí vniesli pochybnosti o udržateľnosti prírodného sveta a zachovaní jeho existencie pre ďalšie generácie. Je pravdepodobne pravdou, že aktivity radikálnych environmentálnych (ekoteroristických) hnutí prešli transformáciou od čiastočne organizovanej

podoby i keď vo svojej podstate decentralizovanej a nesystematickej a stali sa z nich vo väčšine prípadov aktivity osamelých vlkov. To im zaručuje značnú dávku anonymity a zvyšuje šance, že nebudú odhalené. Ekoterorizmus sa teda stáva nielen ojedinelou, ale aj značne individuálnou záležitosťou. Násilie a jeho (ne)použitie sú teda najzásadnejším kritériom pre selekciu jednotlivých činov. Pod ekoterorizmom za žiadnych okolností nemôžeme rozumieť všetky aktivity environmentálnych hnutí. Šéf Greenpeace Slovensko Juraj Rizman takúto diferenciáciu robí a tvrdí, že „bežní environmentalisti využívajú svoje práva a upozorňujú na problémy životného prostredia, tak ekoteroristi „nestrácajú čas“ snahou zmeniť systém. Oni s ním bojujú“ (Rizman, 2012).

Problémom z etického hľadiska je, že prostriedky, ktoré ekoterorizmus využíva sú v rozpore s hodnotou života, jeho ochrany a podpory vo všetkých jeho formách i podobách. Ak sa viera v záchranu životného prostredia, prípadne celej planéty stane modlou založenou na fundamentálnom presvedčení, že jediným možným riešením ako to dosiahnuť, je ubližovať ľudským bytostiam, potom je nevyhnutné takéto konanie označiť za hrozbu. Ekoterorizmus predstavuje hrozbu a v globálnom svete založenom na spolupráci a hľadaní možností spoločného dosahovania dobra reprezentuje morálne neprijateľnú a neospravedliteľnú formu konania.

Literatúra

HARRARI, Y. N. (2017): *Homo deus*. Voznice: Leda.

HIRSCH-HOEFLER, S. & MUDDE, C. (2014): Ecoterrorism: terrorist threat or political ploy? In: *Studies in conflict & terrorism*, 37/7, s. 586-603.

LAQUER, W. (2002): *The new terrorism*. London: Phoenix press.

LIDDICK, D.R. (2006): *Eco-terrorism: radical environmental and animal rights movements*. Westport, CT: Praeger Publishers.

MARTIN M. (1990): Ecosabotage and civil disobedience. In: *Environmental Ethics* 12/4, s. 291- 310.

RIZMAN, J. (2012): Ekoterorizmus – pojmy verzus dojmy. [online] [cit. 19.9.2018] Dostupné na: <https://cliptaysa.ga/osa/clanok/71118-ekoterorizmus-pojmy-verzus-dojmy/>

SCHMID, A.P. – JONGMAN, A. J. (1988): *Political terrorism: a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature*. New Brunswick: Transaction books.

SCHWARTZ, D. M. (1998): Environmental terrorism: analyzing the concept. In: *Journal of peace research*, 35/4, s. 483-496.

SINGER, P. (1987): *Practical ethics*. Cambridge: Cambridge university press.

SMITH, R. (2008): „Ecoterrorism“?: A critical analysis of the vilification of radical environmental activists as terrorists. In: *Environmental Law*, 38, s. 537-576

VANDERHEIDEN, S. (2005): Eco-terrorism or justified resistance? Radical environmentalism and the „war on terror“. In: *Politics & Society*, 33/3, s. 425-447.

WHITTAKER, D. J. (2002): *Terrorism. Understanding the global threat*. Fakenham: Pearson Education Limited.

EKOLOGICKÁ SPRAVODLIVOSŤ - VZŤAH MEDZI ĽUĎMI A ZVYŠKOM PRÍRODNÉHO SVETA

Lubov Vladyková⁴⁶

Abstrakt:

Úlohou tejto štúdie je preskúmať, čo presne znamená 'spravodlivosť' v definíciách ekologickej spravodlivosti. Skúma, ako sa termín používa v teóriách ekologickej spravodlivosti. Cieľom je v celom rozsahu rozsiahle, viacrozmerné a napriek tomu integrované ponímanie spravodlivosti, ktoré sa môže uplatniť na vzťahy týkajúce sa ekologických a environmentálnych rizík v spoločenskom habitáte a vo vzťahoch medzi ľudskými spoločnosťami a mimoludskou sférou - a ich vplyv na politické rozhodnutia v demokratickej spoločnosti.

Abstract:

The task of this study is to explore what, exactly, is meant by 'justice' in definitions of ecological justice. It examines how the term is used in theories of ecological justice. The goal is throughout, of a broad, multi-faceted, yet integrated notion of justice that can be applied to both relations regarding environmental risks in human populations and relations between human communities and non-human nature - and their impact on political decisions in a democratic society.

Úvod

Ak je pravda, že ľudia chcú zachovať životné podmienky, ktoré sme poznali počas 150 000 až 200 000 rokov existencie nášho druhu, potom teraz meníme kontext, v ktorom sme sa doteraz vyvíjali. To znamená že *Homo sapiens* sa bude ďalej vyvíjať spolu s klimatickými a environmentálnymi podmienkami, ktoré vytvára prostredníctvom svojho planetárneho vplyvu na antropocén⁴⁷. Vzhľadom na rýchlosť zmien, ktoré ľudia nastolili, však táto ďalšia vývojová

⁴⁶ Lubov Vladyková. Katedra aplikovanej etiky, FF UPJŠ, Košice. E-mail: lubov.vladykova@upjs.sk

⁴⁷ Antropocén je pomerne nový termín z oblasti geochronológie, ktorý je motivovaný snahou označiť obdobie, keď ľudstvo svojou činnosťou globálne ovplyvňuje zemský ekosystém. Termín zaviedol ekológ Eugene Stoermer a popularizoval Paul Crutzen, držiteľ Nobelovej ceny (publikované

fáza bude kultúrna, a ako taká sa odráža v správani, postupoch, artefaktoch, inštitúciách, základných hodnotách a svetonázoroch - a preto je (okrem iného) aj politická.

Otázky životného prostredia sa v domácej a medzinárodnej politike už desaťročia objavujú vo veľkej miere, ale iba za posledných niekoľko rokov zaujali politologické reflektovanie. Environmentálna a ekologická politická teória teraz rozširuje hranice politického, aby zahŕňala prírodný svet a naše vzťahy s ním. Niektorí teoretici integrujú ekocentrizmus⁴⁸ - teda morálnu úvahu zameranú na samotnú prírodu - do koncepcií politickej komunity. Prekonávajú tak teoretickú priepasť medzi prírodným svetom a politikou, ktorá sa spája už s Aristotelom. Koncept ekologickej spravodlivosti premostuje rozdiel medzi prírodou a spoločnosťou iným spôsobom a nalieha na to, aby ochrancovia životného prostredia nehľadali len ochranu divočiny a prírodných systémov, ale aj ekologické zdravie ľudských spoločností, najmä minoritných a chudobných.

Koncepcie spravodlivosti

Spravodlivosť - ako pojem ponímaný v širších spoločenských súvislostiach, nachádza zdôvodnenie v humanitných vedách, predovšetkým v etike, v právnych vedách, v teórii politiky, v politickej filozofii. Problém spravodlivosti, aj z historického hľadiska, je rovnako problémom morálky ako problémom práva a politiky. Spravodlivosť ako etická kategória je ideálom, ktorý vyjadruje rozdelenie výhod a bremien (dobrá a zla) v spoločnosti (distributívna spravodlivosť) na základe určitého kritéria, a zároveň princípom udržiavania rovnováhy ako výsledku delenia (vyrovnávajúca spravodlivosť). Zahrňuje vzťah medzi právami a povinnosťami. Aristoteles delil spravodlivosť na celú - legalitu a čiastočnú - etickú.

v bulletine *International Geosphere-Biosphere Programme* v roku 2000). Ten považuje vplyv ľudského chovania na zemskú atmosféru za tak významný, že by mali byť moderné dejiny ľudstva označené za nové geologické obdobie. Najvýraznejším rysom antropocénu je, že to je prvá geologická epocha, kde si je určujúca sila (to sme my) aktívne vedomá svojej úlohy. Takže antropocén začína, keď sa ľudia stanú vedomí svojej globálnej úlohy pri formovaní kľúčových častí systému Zeme - a keď toto vedomie utvára vzťah s prírodným prostredím. Našou tézou je, že nech sa na antropocén pozrieme z ktorejkoľvek strany, vynorí sa predpoklad: ak skúmame človeka, ostáva nám skúmať aj vedu a Zem; ak vedu, tak aj človeka a Zem; a ak Zem, tak človeka aj vedu (určitá miera slabého holistického pohľadu).

⁴⁸ Ekocentrizmus (z gréčtiny: οἶκος - dom a κέντρον - centrum) je termín používaný v ekologickej politickej filozofii a etike. Je to snaha o preorientovanie západnej kultúry z jej súčasnej trasy na úspornú ekologickú cestu. Znamená nájsť nový a presvedčivý systém, ktorý presmeruje náš spôsob života. Je to životne dôležité poznanie našej kultúry založenej na vedách. Zdá sa, že jedným zo sľubných systémov je ekocentrizmus, definovaný ako posun od *Homo sapiens* k planéte Zem. Vedecké zdôvodnenie podporuje posun hodnôt. Všetky organizmy sa vyvíjajú na Zemi, sú udržiavané Zemou. Všetky druhy, vrátane človeka, sú výsledkom dlhého evolučného procesu a sú vzájomne prepojené vo svojich životných procesoch.

Spravodlivosť bola pre neho stredom medzi dobrom a zlom. Jej opakom je bezprávie a nespravodlivosť. Pravdepodobne najslávnejšou artikuláciou toho, o čom je spravodlivosť je Rawlsova *teória spravodlivosti* (1971). Rawls zakladá svoju teóriu na tom, čo nazýva "politickou koncepciou spravodlivosti", ktorá tvorí základ spolupráce pre občana v rámci liberálnej spoločnosti. Hlavným predmetom princípov sociálnej spravodlivosti „je základná štruktúra spoločnosti, usporiadanie veľkých sociálnych inštitúcií do jedinej kooperačnej schémy“ riadenej spravodlivosťou ako férovosťou (Rawls 1993: 95). Je pravdepodobné, že úvahy o spravodlivosti sa vzťahujú na viac ako len na túto veľmi špecifickú oblasť (situáciu), ktorú predpokladá Rawls. Existuje rozsiahla literatúra, ktorá artikuluje spravodlivosť ako uplatňovanie na celosvetovej úrovni (napr. Caney 2005, Risse 2012) a medzi generáciami (napr. Grosseries a Meyer 2009). Preto je možné považovať spravodlivosť za použiteľnú v mnohých scenároch. Vo veľkom systéme vecí sa ekologická a sociálna spravodlivosť do istej miery dopĺňajú (Cripps 2010). Toto zmiernuje mnohé konflikty, ktoré pretrvávajú na individuálnej úrovni, keď sa na spoločenskej úrovni uvažuje o tom, ako žiť a aké formy politiky treba prijať. Napríklad politiky, ktoré sa zameriavajú na spravodlivosť medzi generáciami, zvyčajne prinášajú úžitok pre súčasné a aj budúce generácie. Nakoniec, väčšina živých bytostí má "úžitok" z postupov, ktoré sledujú udržateľnosť (aspoň v zmysle silnej tzv. trvalej udržateľnosti). Zbytočné konflikty, ktoré bránia ekologickej spravodlivosti, by sa mohli obísť, ak sa ekologická spravodlivosť obmedzí na vzťah medzi ľuďmi a nedomestikované mimoludské (napríklad vylúčenie hospodárskych zvierat a plodín) a konflikty, kde ľudia stelesňujú úlohu „koristi“ (napr. baktérie salmonely).

Počas posledných dvoch desaťročí sa väčšina autorov zaoberajúcich sa tzv. 'zelenými' reflexiami, vyhýbala preskúmaniu rozhrania medzi spravodlivosťou, životným prostredím a mimoludským. Centrom ich záujmu bola predovšetkým environmentálna axiológia alebo etika. Len nedávno autori, ako Dobson (1998, 1999), Low a Gleeson (1998) začali používať jazyk distribúcie na vytváranie koncepcií *dlhodobej udržateľnosti*⁴⁹, *environmentálnej spravodlivosti a ekologickej spravodlivosti*.

⁴⁹ Udržateľnosť je široká oblasť, ktorá poskytuje pohľad na väčšinu aspektov ľudského i mimoludského sveta - od podnikania, technológie až po životné prostredie a humanitné/spoločenské vedy. Udržateľnosť sa opiera o politiku, ekonomiku, filozofiu, etiku a iné vedy. Definícia "trvalej" udržateľnosti (uprednostňujeme termín *dlhodobá udržateľnosť*) odráža štúdium toho, ako prírodné systémy fungujú, zostávajú rôznorodé a vytvárajú všetko, čo je potrebné na udržanie rovnováhy a diverzity v ekosystémoch. Uznáva tiež, že ľudská civilizácia využívajúc prostriedky na udržanie nášho moderného spôsobu života, devastuje prírodný svet. Existuje nespočetné množstvo príkladov v celej ľudskej histórii, kde civilizácia poškodila vlastné prostredie a vážne ovplyvnila vlastné šance na prežitie (niektoré z nich skúma Jared Diamond vo svojej knihe *Collapse: How*

Na úvod nášho (zo zrejmých dôvodov stručného) náčrtu, je dôležité poukázať na rozdiely medzi myšlienkami *environmentálnej spravodlivosti a ekologickej spravodlivosti*.

1. *Environmentálna spravodlivosť* sa často používa v diskusii o vzťahu medzi ľuďmi, pokiaľ ide o ľudské ekologické niky – prostredie človeka.
2. *Ekologická spravodlivosť* sa používa na diskusiu o vzťahu medzi ľuďmi a prírodným svetom.

Teoretici v tejto oblasti napr. Dobson (1998, 1999) sa pokúsili prekročiť túto ekologicko/environmentálnu dichotómiu, skúmajúc vzťah medzi rozdeľujúcimi pojmami sociálnej spravodlivosti a chápaním dlhodobej udržateľnosti. Ako tvrdí Dobson (1998), chudoba sa často identifikuje s degradáciou životného prostredia a relatívne bohatstvo určuje prístup k environmentálnym tovarom. Dobson teda tvrdí, že distribučná spravodlivosť je kľúčová pre ekologickú spravodlivosť. Dobsonova štúdia zostáva v distribučnej paradigme spravodlivosti a nezaoberá sa kľúčovými otázkami, akými sú *totožnosť, uznanie a politický proces* v ekologickej spravodlivosti. Namiesto toho jasne vyjadruje svoje stanovisko, že "...všetka spravodlivosť je distribučná" (1998: 17).

Sú tu však koncepty, ktoré poukazujú na malú pozornosť venovanú otázke *procedurálnej spravodlivosti*. Hampton (1999) hovorí o spravodlivom rozdelení s účasťou verejnosti. Tvrdí, že podpora ekologickej spravodlivosti si vyžaduje poskytnutie podmienok a zdrojov, ktoré umožňujú komunitám slobodne vyjadrovať svoje názory (1999: 165). Zainteresovaná verejnosť, ako poznamenáva, by mala mať možnosť vyjadriť svoje hodnoty explicitne a mať *procedurálnu príležitosť* preskúmať rôzne rozdiely či kompatibilitu návrhov týkajúcich sa mimol'udského prírodného sveta. Nakoniec by táto účasť verejnosti, založená na rôznych hodnotách, mala mať určitý reálny účinok na politiku; to je rozhodujúce pre podporu zmyslu pre spravodlivosť v komunite.

Rozšírený pojem spravodlivosť je traktovaný teoretikmi, ktorí kombinujú teoretickú a empirickú prácu s dôraznou pozornosťou na otázky a pohyby ekologickej spravodlivosti. To rozširuje križovatky vymedzenia spätosti prírodného sveta, mimol'udských spoločenstiev, prostredia a spravodlivosti, ktoré sú náročné a neustále sa nasycujú novými pohľadmi.

Complex Societies Choose to Fail or Survive. 2005. <http://cpor.org/ce/Diamond%282005%29Collapse-HowSocietiesChooseFailureSuccess.pdf>). Udržateľnosť berie do úvahy, ako by sme mohli žiť v harmónii s prírodným svetom okolo nás, chrániť ho pred poškodením a ničením. Alternatívny trojuholník dlhodobej udržateľnosti je tvorený triádou "Place", "Permanence", "Persons".

Ekologická spravodlivosť

Akýkoľvek pokus nájsť spoločný základ medzi dlhodobou udržateľnosťou a spravodlivosťou si vyžaduje preskúmanie nesprávneho pochopenia - nielen malého rozdelenia - oboch oblastí, keď sa usilujeme o ekologickú spravodlivosť vo vzťahu k prírodnému svetu. Low a Gleeson (1998) upozorňujú na možnosti prekonania úzkej koncepcie distribučnej spravodlivosti. Uznávajú kontextové a kultúrne základy významov oboch pojmov - prostredie a spravodlivosť, ale neprenášajú koncepciu kultúrnych rozdielov do ich definície ekologickej spravodlivosti. Spravodlivosť je chápaná ako *univerzálny morálny vzťah*, ktorý máme spoločné s inými ľuďmi, ale keďže sa musí interpretovať prostredníctvom kultúrne špecifických inštitúcií, musí sa aj meniť (1998: 67). Zdá sa, že je dôležité uznávanie rozmanitosti kultúrnych kontextov, z ktorých sa odvodzuje význam, a to tak z hľadiska prírodného sveta, ako aj spravodlivosti. Tiež trvajú na tom, že *autonómia* je kľúčovým princípom spravodlivosti. Navyše sú tu ďalšie dva princípy ekologickej spravodlivosti - *rešpektovanie* potenciálu prírodného sveta a *závislosť ľudí* na realizácii tohto potenciálu v prírodnom svete. Autori upozorňujú na argumenty týkajúce sa politickej účasti, obhajobou nových foriem globálneho a demokratického riadenia, ktoré pracujú pre spravodlivosť v oblasti prírodného sveta. Vidia spojenie medzi *účasťou a právomocami*, súhlasne a pozitívne hovoria o účasti a o tom, že "...každá fyzická entita má právo užívať si plnosť vlastnej formy života" a "...všetky formy života sú vzájomne závislé na formách abiotického prostredia" (ibid. 199).

Ekologická spravodlivosť (teda vzťah medzi ľuďmi a zvyškom prírodného sveta), tzn. spravodlivosť pre prírodu s cieľom umožniť udržateľnosť prírodného kapitálu, ochranu nenahraditeľnej povahy, alebo ochranu prirodzenej 'hodnoty', alebo procesov prírody vo všeobecnosti, vyžaduje rozšírenie uznania prírody. Rovnako ako vo vymedzení sociálnej spravodlivosti, musíme skúmať štruktúry, mravy, normy, jazyk, symboly, ktoré sprostredkujú náš vzťah s prírodou. Veľa z toho bolo urobené v rozsiahlej literatúre o 'zelenej teórii', environmentálnej etike a ekologickej etike - väčšina ekoteoretikov argumentuje, že existuje inštitucionalizované a kultúrne stelesnenie základných pracovných definícií dlhodobej udržateľnosti. Ale nestalo sa tak v rámci spravodlivosti - s cieľom vytvoriť *rekonštrukčnú teóriu ekologickej spravodlivosti*.

Existuje však niekoľko prekážok pre rozšírenie predstáv spravodlivosti na prírodný svet a mimoludské. Prvou je pomerne často kladená otázka, či je 'spravodlivosť' niečo, čo sa môže rozšíriť aj na prírodu. Väčšina teoretikov spravodlivosti, od Rawlsa (1971) po Barryho (1989), odmieta predstavu, že spravodlivosť môže byť rozšírená aj na mimoludské komunity. Spoločným argumentom je, že spravodlivosť a nespravodlivosť sa vzťahujú len na vzťahy medzi bytosťami, ktoré sú považované za morálne významné⁵⁰.

Nemyslíme si, že skúmanie pochopenia prírody, pri skúmaní rozšírenia spravodlivosti na prírodný svet si vyžaduje, aby zvieratá alebo samotná príroda boli na rovnakej morálnej úrovni s ľuďmi. A. Leopold⁵¹ (1949), jeden z kľúčových zakladateľov súčasného ekologického

⁵⁰ Pokiaľ chceme identifikovať fundamentálne znaky morálnej významnosti v ekologickej etike, musíme prihliadať na jej antropocentrické alebo neantropocentrické ukotvenia a na holistické alebo individualistické preferencie. V tomto type uvažovania môžu byť morálne významní jednotlivci, ako aj celé spoločenstvá, ekosystémy, biosféra alebo celý kozmos. E. Sober (1995) sa domnieva, že sú aj ďalší kandidáti na morálnu významnosť: napríklad entita vyznačujúca sa rôznorodosťou častí, vlastnosťou funkčnej integrácie častí, harmóniou, bytím samoregulačných systémov (synergetikou), krásou a i. Táto skupina vlastností, ak sa považuje za determinanty morálnej významnosti, je relevantným znakom ekologického holizmu. Je to tak preto, že ide o vlastnosti najvýstižnejšie ilustrované ekosystémami a biosférou. Stratégia predovšetkým biocentricky orientovanej ekologickej etiky spočíva v rozšírení okruhu morálnej významnosti stanovením podrobností medzi takými druhmi vecí, ktoré sa uznávajú za významné, a inými druhmi, ktoré sa vo všeobecnosti za také nepovažujú. Uvažované rozšírenia sú buď *individualistické* – pozornosť sa sústreďuje na predpoklad priority jednotlivcov, napríklad zvierat (P. Singer, T. Regan), alebo sa uprednostňuje *holistický aspekt* (A. Leopold, F. Capra, R. Sheldrake, P. Shepard, H. Rolston III. a i.). Určujúcim argumentom je tu tvrdenie, že veľké systémy - *biosféra a ekosystémy, ktoré ju konštituuju*, sa vyznačujú organizáciou a integráciou dostatočnou na to, aby sme ich chápali ako živé v tom zmysle, že majú intrinzičnú hodnotu. Sama vlastná hodnota sa stáva základom morálnej významnosti a implikuje myšlienku, že jednotlivé prvky si zasluhujú úctu, resp. musia sa rešpektovať. Jednotlivé prírodné bytosti a entity majú význam iba vo vklade, ktorým prispievajú k udržiavaniu významného celku, ku ktorému patria (viac pozri: L. Vladyková: *Etika o vzťahu človeka a Zeme*. (druhé vydanie) 2013).

⁵¹ Za duchovného 'otca' ekologickej etiky je považovaný Aldo Leopold, ktorý tento typ etiky načrtnol v roku 1933 a znova uverejnil v podstatne upravenej forme pod názvom *Etika Zeme* v roku 1949. *Etika Zeme* je súčasťou Leopoldovej práce venovanej ochrannárskej a ekoetickej problematike *Sand County Almanac* a medzi teoretikmi je považovaná (aj keď to tak nebolo vždy; pozri: L. Vladyková: *Etika o vzťahu človeka a Zeme - Kapitola 1.*) za *ekoetické evanjelium*, paradigmatický prípad pre takmer všetky stratégie v tzv. zelenom myslení a ekologickej etike. Aj teoretici v tejto oblasti na Slovensku sa domnievajú, že východiskové princípy ekologického uvažovania, ako boli naformulované v *etike Zeme* Alda Leopolda v roku 1949, v zásade neboli dodnes prekročené, v mnohých prípadoch sa východiská dokonca zúžili. Ako upozorňuje J. B. Callicott, nie je tu radikálna požiadavka zosúladenia celej ekologickej etiky s Leopoldovou paradigmou. *Etika Zeme* síce predstavuje niečo ako *exemplárny* typ pre ofenzívne definovanie ekologickej etiky, ale rozsah, v akom určitý etický systém akceptuje východiská *etiky Zeme*, slúži skôr ako kritérium toho, do akej miery je alebo nie je ekologickou etikou. Pasáže zo *Sand County Almanac* sa stali nielen teoretickými maximami ekologickej etiky, ale aj praktickými východiskami dnešného hnutia za ochranu prírody. Leopold si uvedomoval, že teoreticko-vedecké východiská ekológie sú príliš abstraktné a nie sú samospasiteľné. V zásade nemenia naše správanie. Rozhodujúcou zmenou prechádza ľudské správanie až vtedy, keď sa ekologická informovanosť (racionalita) snúbi s emocionálnym vzťahom k niečomu, čo môžeme vidieť, cítiť, milovať, čomu môžeme porozumieť, alebo v to inak veriť. Jednoducho, keď sa ekologická racionalita snúbi s etikou. Leopold bol prvým mysliteľom, ktorý uvažoval o *morálnej významnosti mimoludských bytostí a entít v priamej nadväznosti s evolučnou teóriou Ch. Darwina a modernou ekológiou*. Vhodnejšia je formulácia jedným z prvých, pretože pred ním myšlienku rozšírenia morálnej významnosti týmto smerom naznačili G. Santayana (jeho prednáška z roku 1911 *The Genteel Tradition in American Philosophy* znamenala výrazný posun v hľadaní novej ekologicke orientovanej etiky), A. Schweitzer a H. Salt (nespájali ju však s poznatkami konkrétnej prírodnej vedy). Významný bol aj prínos A. Schweitzera (pozri: L. Vladyková: *Etika o vzťahu človeka a Zeme*. (druhé vydanie) 2013).

).

myslenia, považoval prírodu za rozšírenie našej vlastnej morálnej komunity, ku ktorej máme záväzky; ale Leopold zastával tento názor bez toho, aby obhajoval egalitárny morálny postoj k prírode. Namiesto toho jeho forma uznania jednoducho rozširuje obavy o prírodný svet a uznanie prírody, ktorá je našou komunitou, kontextom a domovom. Uznanie prírody je kontextom, ktorý je napríklad potrebný pre lepšiu distribúciu environmentálnych tovarov. V tomto zmysle rozšírenie uznania prírody nie je rozdielne od rozširovania uznania vzhľadom na otázky pohlavia, kultúry alebo sexuality. Kľúčom k pochopeniu nespravodlivosti v týchto oblastiach je uznanie spoločenských noriem - jazyka a mravov, ktoré sprostredkujú kontext tých, ktorí sú kultúrne znevažovaní - teda v systéme spravodlivosti.

Na tomto mieste je možné spomenúť aj princíp *zodpovednosti*⁵² ako uvedomia ľudí, že sú zodpovední pri budovaní identity iných. Pohľad je tu akoby foucauldovský: my, naše inštitucionálne kontexty (pridali by sme: naše koncepcie prírodného sveta, resp. prírody), sú vytvárané prostredníctvom vzťahov a diskusií, a to tak priamych, ako aj nepriamych. Aká je príroda a ako sa s ňou zaobchádza/lo, je čiastočne zachované našim vlastným - a tu máme na mysli individuálne, kultúrne a inštitucionálne - spolupôsobením a budovaním vzťahu s prírodou a ponímaním. Musíme sa stať zodpovednými za toto zaobchádzanie a uznávať prírodný svet. To je samozrejme spoločné východisko napríklad pre Bookchinovo (1986) radikalizované pochopenie prírody, rovnako ako pre ekocentrický prístup. Napriek tomu a zásadne, takéto uznanie nevyžaduje, aby sme poskytli morálnu rovnosť prírode alebo jej zložkám; vyžaduje len, aby sme *venovali pozornosť príčinám a procesom degradácie prírodného sveta*. Je ďalšou artikuláciou pre prekonávanie prekážok, ktoré bránia rozšíreniu uznania na prírodný svet a mimoludské spoločenstva.

⁵² Pre H. Jonasa je metafyzika bázou tvorby *etiky budúcnosti* vo svete určenom vedou a technikou. Etiky s fundamentom metafyzickej legitimacy prírody ako ideovým zakotvením *princípu zodpovednosti* rozšíreným *ex-ante*. Etiky ako teórie uspokojivo zdôvodňujúcej zodpovednosť *ľudského rodu* voči prírode. Táto zodpovednosť nie je vedená po osi recipročnej symetrie, solidarity či správcovstva vo vzťahu človek - príroda, pretože „ako tí, ktorí boli vytvorení prírodou, dlhujeme prírodnému celku...*vernost'*, kde predstavuje vernosť nášmu vlastnému bytiu len jedno z popredných miest. Táto vernosť, správne pochopená, zahŕňa v sebe všetko ostatné“ (Jonas 1997: 203). Príroda je ontologicky uznaná a uznanie účelu o sebe je rozšírené na oblasť mimoludského, k čomu tradičná antropocentrická etika nebola vedená a nemusela brať ohľad na globálne ekologické podmienky. Veď vo vzťahu k prírode sa nikdy predtým neuplatňovala etika, ale „človek sa dostal v ovládnutí nutnosti práve tam, kam sa dostal, vďaka... svojmu dôvtipu“ (ibid.: 23) a daru vynachádzavosti. H. Jonasom formulovaný *princíp zodpovednosti*: konaj tak, aby následky tvojho konania umožnili život ďalších generácií na neohraničene dlhú dobu; nie je ukotvený v ľudskom rozume, ale je fundovaný *bytím prírody* (*das Sein der Natur*). Etické princípy, píše H. Jonas, nemôžu byť odvodené z ľudskej prirodzenosti (aktuálne v mnohých klasických filozofických a etických výkladoch) ani zo skúmania praktického rozumu o morálnej povinnosti ako výsadnej pohnútky správania (I. Kant), ale z *prírodzenosti celku*, lebo z ontologickej legitimizácie prírody vyplýva to, čo ukladá človeku *povinnosť*. Metafyzika prírody odpovedá na otázku, prečo platí *prvý imperatív: aby ľudstvo existovalo* (ibid.: 78) a *nepodmienený imperatív: zabezpečiť existenciu v budúcnosti*. Práve preto vec filozofie a etiky spočíva v otázke *možnej povinnosti byť*, späť s rekonštrukciou nazerania na poznanie a hodnotenie.

Rovnako, ako je potrebné vyriešiť rodovú 'nespravodlivosť', tak je potrebné aj odstraňovanie ekologickej 'nespravodlivosti'. Nápravný prostriedok proti nespravodlivosti v oblasti rodovej rovnosti (ako tvrdí Fraser 1998), je kultúrna alebo symbolická zmena: 'precenenie' nerešpektovaných identít. Fraser pripúšťa, že to môže zahŕňať veľkú transformáciu spoločenských vzorcov reprezentácie a komunikácie. "Prehodnotenie uznania preto vyžaduje zmenu inštitúcií a spoločenských postupov" (Fraser 1998: 26). Ide tu o to, aby sme uplatnili ten istý argument v súvislosti s prírodným svetom a mimoludskými spoločenstvami.

Široká koncepcia ekologickej spravodlivosti môže slúžiť ako *veľká diskurzívna aréna*, v ktorej sa môžu angažovať rôzne pojmy spravodlivosti a rozmanité pohyby, ktoré ich podporujú. V tejto súvislosti možno súhlasiť s Lyotardovým (1984) tvrdením, že *spravodlivosť nie je zastaraný alebo podozrivý cieľ - jednoducho nemôže byť založená na jednej koncepcii alebo konsenze*. Spravodlivosť je "...množstvo konečných meta-argumentov" (Lyotard 1984: 66) lokálnych, dočasných a premenlivých. Takže diskurz o spravodlivosti je dôležitý, rovnako ako otvorenosť rôznym interpretáciám tohto pojmu. Takýto diskurz umožňuje interakciu rôznych predstáv nielen o spravodlivosti, ale aj o *dobro*. V oblasti environmentálnej etiky niekoľko vedcov podporilo tvrdenia, že každá živá bytosť je dobro. Napríklad Rolston (2012) a Taylor (1986) argumentovali o živote ako o dobre. Rolston uvádza „ organizmus má *dobro - svojho - druhu* "(2012: 97). Podobne aj Taylor zdôrazňuje, že "...biocentrický pohľad na prírodu ... zahŕňa určitý spôsob vnímania a porozumenia každého jednotlivého organizmu. Každý z nich je teleologickým centrom života, ktorý sleduje svoje vlastné dobro svojou jedinečnou cestou "(Taylor 1986: 44-45). Nakoniec myšlienka 'dobrá', ktorú majú živé bytosti, je jedným zo spôsobov, ako dokázať, že má zmysel hovoriť o *blahu* živého organizmu. Práve toto úzke prepojenie medzi životom a blahom vnáša do diskusie synergiu života s morálnou silou (Von Wright, 1963). Navyše na základe tohto spojenia možno rozlišovať medzi tým, či organizmus *žije* alebo *žije dobro*, a to nám umožňuje rozmýšľať o jeho rozkvetu ako o spôsobe opísania "*dobrého života*". Ide o spravodlivosť, ktorá zohľadňuje všetky živé bytosti, pretože rozširujú morálnu citlivosť na základe toho, že sú subjekty, ktoré sa usilujú o svoje vlastné blaho. Preto sú práce, ktoré sledujú tendovanie živých bytosti usilujúcich o vlastné dobro, kompatibilné s viacerými biologicky zameranými názormi, ako je *autopoiesis teória*, ktorá tvrdí, že živé organizmy sú "*self-sustaining and self-producing systems*" (pozri: Deplazes-Zemp & Biller-Andorno 2012: 959), alebo názor, ktorý chápe živé bytosti ako nosiče génov. Pre väčšinu ľudí nemusí byť dostatočným dôvodom presvedčenie,

že spravodlivosť sa má v tomto kontexte uplatňovať, pretože tu môže existovať vzťah, ktorý je pozorovateľný, ale stále nevedie k úvahám o spravodlivosti. Možno však pripustia, že je potrebné prinajmenšom zohľadniť záujmy mimoludských spoločností. Jedným z hlavných východísk je, že toto rozmanité chápanie spravodlivosti - zahŕňa otázky *distribúcie, uznania a účasti* - ponúka jazyk, ktorý umožňuje prepojenie rôznych problémov a pohybov. Netvrdíme, že by malo existovať jedno hnutie za spravodlivosť v oblasti životného prostredia, ktoré by zahŕňalo všetky problémy od globálneho otepľovania až po ochranu divočiny; v skutočnosti vidíme takúto naliehavosť ako teoreticky problematickú a strategicky nesúvislú. Iba naznačujeme, že široký a dôkladný pojem sociálnej spravodlivosti - aj keď je dôležitý a podľa definície ten, ktorý je založený na lokálnom a osobitom - má teoretické i strategické výhody. Ako uvádza D. Schlosberg (2001, 2007) tieto výhody spočívajú v tom, že sa rozširuje pojem spravodlivosti používaný v environmentálnej a ekologickej spravodlivosti v súlade s nedávnym teoretickým vývojom v oblasti sociálnej spravodlivosti; pomáha diskurzívne prepojiť rôzne hnutia, napríklad tie, ktoré pracujú s pojmom environmentálnej spravodlivosti a tie, ktoré sú zamerané na ekologickú spravodlivosť, tzn. pomáha im komunikovať navzájom. A následne: keďže táto interpretácia spravodlivosti nie je jednoznačne ekologickou interpretáciou, ale všeobecne chápanou sociálnou spravodlivosťou, umožňuje ďalšie diskurzy s inými hnutiami a koncepciami ktoré kooperujú s kategóriami uznania, schopnosti a participatívnej demokracie.

Zdieľanie Zeme⁵³ zjednocuje vzťah spravodlivosti, ktorý nie je vytvorený semi-dobrovoľnou alebo hypotetickou spoločenskou zmluvou, ale je skôr súbežnou súčasťou evolúcie. Nezáleží na tom, či chceme opísať Zem ako záchranný člň, vesmírnu loď alebo našu spoločnú domácnosť - základná intuícia zostáva rovnaká: že sme spoločnosťou zdieľania. Je to aktívny, vzájomne závislý vzťah, ktorý je implicitný v tom, že je spoločným vzťahom ľudského a mimoludského - na rozdiel od jednoduchého spolužitia - hoci podmienka koexistencie je nevyhnutným predpokladom pre tento vzťah.

Komplikácie, ktoré rozširujú rozsah spravodlivosti na prírodný svet a jeho súčasť - mimoludské spoločenstvo, sa javia ako teoreticky inšpiratívne a prakticky užitočné pre reflexie, ktoré sledujú blahobyt a pretrvávajúcu existenciu prírodného sveta a mimoludského

⁵³ Je dôležité poznamenať, že 'zdieľanie' (v tejto súvislosti) neznamená žiadnu formu vlastníctva. Práve naopak je tu argument, že spravodlivosť sa môže uplatniť bez akejkoľvek formy 'spoločného vlastníctva', ktoré všetky bytosti majú voči Zemi. Skôr pôvodne 'nezadaný' stav Zeme otvára cestu pre ekologickú spravodlivosť.

spoločenstva, pretože vnášajú prírodné a mimol'udské do sféry politiky. Inými slovami, len široká a inkluzívna myšlienka spravodlivosti je spôsob, ako prehodnotiť obmedzený napr. distribučný prístup. Umožňuje spojenie medzi koncepciami ekologickej spravodlivosti, medzi otázkami životného prostredia, udržateľnosti a otázkami o sociálnej spravodlivosti a následne politickými rozhodnutiami. Umožňuje skúmať postupy ekologickej reflexivity a politickej angažovanosti a návrhy na demokratické a inštitucionálne transformácie, ktoré nám môžu pomôcť implementovať širokú a pluralitnú predstavu ekologickej spravodlivosti.

Literatúra

BARRY, B. Sustainable and Intergenerational Justice. In Andrew Dobson, ed., *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

BARRY, B. *A treatise on social justice, vol 1: Theories of justice*. Berkeley: University of California Press, 1989.

BERLIN, I., RAWLS, J., NORICK, R. a i.: *O slobode a spravodlivosti – liberalizmus dnes*. Archa, 1993.

BOOKCHIN, M. *The Modern Crisis*. Philadelphia: New Society, 1986.

CANEY, S. *Justice beyond borders*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

CRIPPS, E. Saving the polar bear, saving the world: Can the capabilities approach do justice to humans, animals and ecosystems? *Res Publica*, 16 (1): 1–22, 2010.

DEPLAZES-ZEMP, A. & BILLER-ANDORNO, N. Explaining life. *Synthetic biology and non-scientific understandings of life*. *EMBO Rep.* 13 (11): 959-962, 2012.

DOBSON, A. *Justice and the Environment: Conceptions of Environmental Sustainability and Dimensions of Social Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

DOBSON, A. (ed). *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

FRASER, N. *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation*. In *The Tanner Lectures on Human Values, Vol. 19*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1998.

GROSSERIES, A. & MEYER, L. H. (eds.). *Intergenerational justice*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

- HAMPTON, G. Environmental Equity and Public Participation. *Policy Sciences*, 32: 163-174, 1999.
- JONAS, H. *Princip odpovědnosti*. Oikoymenh: Praha, 1997.
- LOW, N. & GLEESON, B. (ed.) *Justice, Society and Nature: An Exploration of Political Ecology*. London: Routledge, 1998.
- LOW, N. & GLEESON, B. (ed.): *Ecosocialisation and Environmental Justice*. Paper for the Conference of the International Critical Geography Group, Université of Taegu, 2000.
- LYOTARD, J.-F. *The Postmodern Condition*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
- RAWLS, J. *A theory of justice (Revised ed.)*. Cambridge, Mass: Belknap Press, 1971.
- RISSE, M. *On global justice*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- ROLSTON, H. *A New Environmental Ethics: The Next Millennium for Life on Earth*. Routledge, 2012.
- SCHLOSBERG, D. *Three Dimension of Environmental and Ecological Justice*. Prepared for the European Consortium for Political Research Annual Joint Sessions, Grenoble, France. Workshop: *The Nation-state and the Ecological Crisis: Sovereignty, Economy and Ecology*, 6-11, 2001. Dostupné na internete: <https://ecpr.eu/.../5ef89598-7149-4b8d-82b3-567750b392f6.pdf>.
- SCHLOSBERG, D. *Three Dimension of Environmental and Ecological Justice* Published to Oxford Scholarship, 2007.
- TAYLOR, P. *Respect for nature: A theory of environmental ethics (25th Anniversary ed.)*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- VLADYKOVÁ, Ľ. *Etika o vzťahu človeka a Zeme*. Košice: Acta Facultatis, 2013.
- Von WRIGHT, G. H. *The varieties of goodness*. London: Thoemmes Press, 1963.

FRANTIŠKOV ODKAZ PRE EKOGRAMOTNOSŤ V 21. STOROČÍ

Marián Bednár⁵⁴

Abstrakt

Technologický človek v digitálnom veku 21. storočia naplno zažíva ekologickú krízu, ktorá v niektorých oblastiach nadobúda katastrofálne rozmery. Jedným z riešení ako aspoň spomaliť devastujúci trend je formovať u ľudí ekogramotnosť – ekologické poznanie a svetonázor, ktoré vedie ku ekologickému konaniu a spôsobu života človeka. Podstatnou inšpiráciou pre nás môže byť aj František z Assisi a jeho vzťah k stvorenstvu (prírode). František nebol teoretik, intelektuál ani snílko, ale mystik a praktik. Františkovo prežívanie prírody ako dobrej a krásnej, jeho hodnota fraternity ako univerzálneho bratstva a jeho láska a starostlivosť o všetkých a všetko môže byť aj pre nás hlbokým a praktickým odkazom ako myslieť o prírode a žiť v symbióze s prírodou, bez ktorej nemôžeme v tomto viditeľnom svete existovať.

Abstract

Technological human, in digital age of 21th century, is fully experiencing the ecological crisis, which has catastrophic proportions in some areas. One of the solutions how to reduce the devastating trend is to form an eco-literacy - ecological cognition and worldview. This leads to the ecological acting and the way of life. Francis of Assisi and his relationship to the creation (nature) should be an substantial inspiration for us. He was not a theoretician, intellectual nor dreamer, but mystic and practical man. Francis's experiencing of the nature as good and beautiful, his value of the fraternity as the universal brotherhood and his love and care about everybody and everything; this all could be deep and practical message how to think about nature and how to live in symbiosis with nature, without which we can not exist in this visible world.

⁵⁴ Marián Bednár, Katedra aplikovanej etiky, FF UPJŠ, Košice, Slovensko.
e-mail: marian.bednar@upjs.sk

Úvod

Celé to začalo v roku 1967, keď americký historik profesor *Lynn T. White Jr.* (1907-1987) publikoval štúdiu *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis* (Historické korene našej ekologickej krízy)⁵⁵. Analyticky sa tu zamerával hlavne na náboženské a teologické aspekty ekologickej krízy na Západe, ktorej príčinu videl v kresťanskom resp. žido-kresťanskom svetonázore, ktorý reprezentuje a legitimizuje nadradenosť človeka resp. ľudstva nad prírodou (White, 1967, s. 1203-1206). Je len o to zaujímavejšie, že na záver svojej štúdie poukazoval aj na alternatívu – sv. *Františka z Assisi* (1181-1226) a jeho postoj k stvorenstvu. Staval ho dokonca do protikladu k bežne zaužívanému „kresťanskému“ náhľadu voči prírode. Štúdiu končil výzvou, aby sa sv. František stal patrónom ekológov (White, 1967, s. 1207)⁵⁶.

Reakcie na seba nenechali dlho čakať, a tento polemický text vyprovokoval mnoho osožných a plodných diskurzov, ale aj zrod a počiatky *ekospirituality* a *ekoteológie*, ktoré za posledných päť dekád prešli bohatým tvorivým vývojom.

Nie menej zaujímavou skutočnosťou je, že argentínsky kardinál *Jorge Mario Bergoglio* (1936) si pri svojom zvolení za rímskeho biskupa – pápeža vyberá meno *František* inšpirovaný práve sv. Františkom z Assisi. Pre svoj pontifikát si práve jeho berie za „smernicu“ pre svoje konanie. Svedčí o tom aj fundovaná encyklika *Laudato Si'* (2015)⁵⁷, ktorá sa aktuálne zaoberá ekoproblematikou „starostlivosti o náš spoločný domov“ (Laudato Si', čl. 10-12).

Čím je sv. František taký výnimočný, iný, inšpiratívny, aktuálny, že počas osemstoročnej histórie neustále priťahuje mnoho ľudí bez rozdielu vierovyznania, kultúr, rás. Čo je teda také príznačné pre Františkovu „ekológiu“? Má čo odkázať aj nám, technologickým ľuďom žijúcim v antropocéne 21. storočia? V stručnosti si prejdeme niektoré kľúčové aspekty tak typické a charakteristické pre „ekogramotnosť“ sv. Františka a inšpiratívne aj pre nás.

⁵⁵ Analýzu a interpretáciu uvedenej historickej retrospektívy L. White Jr. podáva vo svojej monografii Vladyková (2013, s. 147-151).

⁵⁶ Táto výzva neostala nevy počutá, lebo v roku 1979 pápež Ján Pavol II. bulou *Inter Sanctos* vskutku vyhlásil sv. Františka z Assisi za patróna ekológov (pozri aj Brázda 1998).

⁵⁷ Encyklika pápeža Františka pozostáva zo 6 kapitol: I. čo sa deje s naším domovom, II. evanjelium stvorenia, III. ľudský koreň ekologickej krízy, IV. integrálna ekológia, V. niektoré línie smerovania a činnosti, VI. výchova a ekologická spiritualita.

Františkov vzťah k stvorenstvu (prírode)

Pre bližšie pochopenie Františkovo vzťahu k stvorenstvu (prírode) bude potrebné sa najprv vzdať mnohých romantizujúcich, idealizujúcich a infantilných predstáv, ktoré máme často o Františkovi z počutia, z internetu, z filmov, z interpretácií iných autorov o ňom a jeho často „sladkých“ životopisov. Pri tomto kroku nám pomôžu historické a teologické vedy, ktoré v novodobých dejinách urobili obrovský kus práce na poli historicko-teologickej kritiky Františkovej a františkánskej spisby. Od čias protestanského historika a teológa *P. Sabatiera* (1858-1928), ktorý započal vedecký výskum vo „františkánstve“, a publikoval dielo *Život sv. Františka z Assisi* (1894), ktoré sa hneď dostalo na vtedajší *Index zakázaných kníh*, cez mnoho významných historikov a teológov v 20. storočí, ktorí sa venovali problematike františkánskej spisby, až po súčasnosť vzniklo mnoho kníh, diel a štúdií, ktoré nám podávajú reálnejší a realistickejší obraz o Františkovi, jeho živote, spiritualite, teológii, ale aj o ostatných františkánskych autoroch a celej vyše osemstoročnej františkánskej tradícii.

Obraz o Františkovom vzťahu k stvorenstvu (prírode) môžeme nájsť v mnohých prameňoch, ktoré zachytávajú jeho život a skutky, ktoré konal: jeho vlastné spisy, životopisy, svedectvá o ňom, legendy, ktoré sa tradovali.

Jedným z najautentickejších prameňov je jeho pieseň *Chválospev stvorenia* alebo aj ináč nazývaná *Pieseň brata Slnka*. Toto významné dielko vzniká v poslednej etape jeho života, niekedy v mesiacoch marec – máj roku 1225 v San Damiane pri Assisi. V tom čase je už František stigmatizovaný (na rukách, nohách a boku má stigmy, t.j. znaky Kristovho ukrižovania), je slepý, a práve po noci naplnenej veľkým utrpením skladá túto pieseň. Útechou mu bolo Božie uistenie o jeho spáse.

Konečná verzia⁵⁸ piesne v jednom zo slovenských prekladov, aj keď pôvodne bola napísaná Františkom v reči ľudu, t.j. rannej forme taliančiny:

*Najvyšší, všemohúci, dobrý Pane,
Tebe patria chvály, sláva i česť a každé dobrorečenie,
len Tebe patria, Najvyšší;*

⁵⁸ Predposledná sloha (*) bola Františkom vložená asi o mesiac neskôr, keď hrozila vojna medzi Assisi a Perugiou (na jeho prosby sa predstavitelia miest medzi sebou zmierili a odpustili si (!?) a posledná sloha (***) bola zložená krátko pred jeho vlastnou smrťou v septembri (?) 1226 (Green 1992, s. 287-288 a s. 297).

a nijaký človek nie je hoden vysloviť Tvoje meno.

*Bud' pochválený, môj Pane, so všetkým svojím tvorstvom,
najmä s pánom bratom Slnkom,
ktorý je dňom a skrze neho nám dávaš svetlo.
A on je krásny a žiari veľkým jasom;
o Tebe, Najvyšší, je nám znamením.*

*Bud' pochválený, môj Pane, za sestru
Lunu a hviezdy;
na nebi si ich utvoril jasné, vzácne a krásne.*

*Bud' pochválený, môj Pane, za brata Vietor,
za vzduch i mračná, za jasnú oblohu i každé počasie,
čím dávaš svojim tvorom obživu.*

*Bud' pochválený, môj Pane, za sestru Vodu,
ktorá je veľmi užitočná, pokorná, vzácna a čistá.*

*Bud' pochválený, môj Pane, za brata Oheň,
ktorým osvetľuješ noc.
Aj on je krásny, veselý i silný a mocný.*

*Bud' pochválený, môj Pane, za sestru našu
matku Zem,
ktorá nás živí a stará sa o nás
a vydáva rozličné plody s farebnými kvetmi i trávou.*

**Bud' pochválený, môj Pane, za tých,
čo odpúšťajú pre Tvoju lásku
a znášajú slabosť a trápenie.
Blahoslavení tí, čo to pokojne znášajú,
lebo Ty, Najvyšší, ich budeš korunovať.*

***Bud' pochválený, môj Pane, za sestru telesnú Smrť,
ktorej žiaden živý človek nemôže uniknúť.
Beda tým, čo zomierajú v smrteľných hriechoch;
blažení tí, ktorých nájde v Tvojej najsvätejšej vôli,
lebo druhá smrť im neublíži.*

*Chváľte môjho Pána a dobrorečte mu,
ďakujte mu a slúžte s veľkou pokorou!*

Táto pieseň je istým vyvrcholením jeho celoživotnej cesty obrátenia, lásky k Bohu, k bratom, k ľuďom, k celému stvoreniu. Je to snaha vyjadriť ľudským jazykom, aj keď nedokonalým a nepostačujúcim, mystiku Boha, utrpenia, bratstva a sesterstva (zjednotenia a harmónie) celého stvorenia. Je to akási „kozmickejšia“ liturgia, kde stvorená príroda chváli svojho Stvoriteľa, kde krása prírody poukazuje na Krásu ako takú, samú o sebe. Dokonca aj telesná Smrť je sestrou (?!), celé stvorenie je pre Františka univerzálnou fraternitou.

Ďalším z prameňov je svedectvo Františkovho životopisca františkána *Tomáša z Celana* (1190-1260), ktorý bol viackrát poverený, aby napísal jeho životopis. Najautentickejšim je jeho prvý životopis (*1 Cel*) napísaný na príkaz pápeža Gregora IX. v roku 1228-1229. Práve tu môžeme nájsť plno príhod vo Františkovom živote a konaní, ktoré poukazujú na jeho blízky a vrelý starostlivý vzťah ku všetkým stvoreniam.

Ako svedčí Tomáš z Celana v Prvom životopise:

„František bol plný ducha lásky. Nepociťoval úprimný súcit iba s trpiacimi ľuďmi ale aj ale aj s nerozumnými zvieratami, so všetkým »čo liezlo alebo lietalo«, so všetkým živým i neživým stvorením.“ (1 Cel 77)

„V skutku, keď pozoroval a obdivoval tvory, prekypoval obdivuhodnou a nevypovedateľnou radosťou, či už obdivoval slnko, pozoroval mesiac alebo ho nadchla krása hviezd.“ (1 Cel 80)

„Ako kedysi pozývali traja mládenci v ohnivej peci všetky živly ku chvále Tvorcu, tak neustával tento muž plný Ducha Božieho dobrorečiť Tvorcovi za všetky živly a Tvory.“ (1 Cel 80)

„Všetky tvory tiež nazýval svojimi bratmi a sestrami, a tak vnikal pre iných nezvyčajným, ale jedinečným a hlbokým spôsobom srdca do tajomstva tvorov. Dospel totiž už ku slobode a sláve Božích detí.“ (1 Cel 81)

Raz, keď František prechádzal s bratmi cestou spoločným údolím prišiel do blízkosti veľkého množstva vtáčikov najrôznejšieho druhu „... a videl, že na neho čakajú, pozdravil ich svojim obvyklým spôsobom. A nemálo sa divil, že vtáci ako obvykle, neodlietajú. Veľmi sa preto zaradoval a pokorne ich prosil, aby si vypočuli Božie Slovo. Hovoril im: „Moji bratia vtáčikovia! Musíte svojho Stvoriteľa usilovne chváliť a vždycky ho milovať! Ved' vám dal za odev perie, k lietaniu krídla a všetko, čo potrebujete. Dokonca vás medzi svojimi tvormi urobil vznešenými a dal vám príbytok na čistom vzduchu. Nesejete ani nežnete a predsa vás bez vášho pričinenia chráni a opatruje.“ Vtáčiky sa tomu veľmi radovali. Naťahovali svoje krčky, rozpínali krídelka, otvárali zobáčky a dívali sa po svätcovi. Ten medzi nimi chodil a jeho habit im hladil ich hlavičky a telička.“ (1 Cel 58).

Alebo inokedy, keď kázal v mestečku Alviano, bolo tam veľa lastovičiek, ktoré si lietali a štebotali a robili veľký hluk, takže ľudia nerozumeli slovám Františka. Preto sa k nim obrátil a povedal: „Moje sestry lastovičky, už ste si toho narozprávali dosť. Teraz je čas, aby ste pustili ku slovu aj mňa. Počúvajte Božie Slovo a buďte ticho, dokiaľ nebude kázanie skončené“. A vskutku, lastovičky stíchli a nepohli sa z miesta, pokým kázanie neskončilo.“ (1 Cel 59).

Veľmi rád mal aj zajacov a králikov. Keď bol raz v dedine Greccio „... jeden brat priniesol zajačika, ktorý sa chytil do oka a bol ešte živý. Keď ho František uvidel, plný súcitu povedal: „Brat zajačik pod' ku mne! Prečo si sa dal prekabátiť?“. Brat zajačika pustil a on sa rozbehol k Františkovi a uvelebil sa mu na klíne ako na najbezpečnejšom mieste.“ (1 Cel 60)

S takou istou nehou sa František staral aj o ryby. Keď ich videl chytené v sieti, ihneď ich púšťal na slobodu aj s napomenutím, aby sa na budúce nenechali chytiť. A ak mu niekto podaroval nejakú živú rybu, tak ju okamžite vhodil do vody a nazýval ju bratom alebo sestrou (1 Cel 61).

Medzi zvieratami obzvlášť miloval *baránkov*, lebo Biblia prirovnáva Ježiša Krista k baránkovi, ktorý bol zabitý za ľudské hriechy. Keď putoval a uvidel baránka pást' sa spolu s kozlami a kozami alebo videl ho zviazaného ako ho nejaký kupec nesie na trh, aby ho predal, bol pohnutý hlbokým súcitom, a aj keď nemal peniaze, snažil sa ho zachrániť a oslobodiť. Častokrát daroval svoj plášť, resp. iní mu dali peniaze, aby ho vykúpil alebo aj majiteľ pohnutý jeho súcitom mu ho daroval. Vtedy František ho naspäť vrátil majiteľovi s napomenutím, aby sa o neho dobre staral a nezabíjal ho (1 Cel 77-79).

Obdivoval a chválil usilovnosť a pracovitost' *včiel*, o ktoré sa staral tak, že keď bolo chladno, tak im k včelínu dával med a dobré víno, aby nemuseli zahynúť zimou a hladom (1 Cel 80).

Svoju vrúcnu blízkosť a starostlivosť neprejavoval len zvieratám ale aj *rastlinám* a *ostatnej prírode*. Ako svedčí Celano „*Ako jeho ducha utešovala nádhera kvetín, keď obdivoval ich pôvabné tvary a vťahoval ich lúbeznú vôňu! ... A keď niekde našiel pohromade veľa kvetín, kázal im a povzbudzoval ich ku chvále Pána, akokeby to boli rozumom obdarené bytosti. Tak pripomínal osiatym poliam i viniciam, kameňom i lesom, bublajúcim potôčkom i zeleni záhrad, zemi i ohni, vzduchu i vetru Božiu lásku a napomínal ich k radostnej poslušnosti.*“ (1 Cel 81).

Posledným fragmentom bude príbeh o Františkovi a vlkovi z Gubia, ktorý pochádza z prameňa zvaného *Kvietky sv. Františka* (Fioretti)⁵⁹. Je to výber najkrásnejších epizód (zázrakov a zbožných príkladov) zo života sv. Františka a jeho druhov. Boli napísané v poslednej štvrtine 13. storočia neznámym autorom z Toskánska. Sú skvostom staroitalskej literatúry. Podstata je historická, ale ústnym tradovaním získala legendárne zafarbenie, ktoré sa často prejavuje v zidealizovanej a veľmi čistej forme príznačnej pre františkánske ideály spirituálov a ich spisby.

V českom preklade sa jedná o 21. kapitolu s názvom *Ako svätý František vyslobodil mesto Gubbio od dravého vlka*. Podstata príbehu je nasledovná: pri meste Gubbio žije dravý vlk, ktorý zabíja a živí sa nielen zvieratami ale aj ľuďmi. Ľudia v meste sa hrozne boja dokonca aj vychádzať z neho. Raz tam z bratmi zavíta František a povedia mu o tom. V dôvere v Boha sa

⁵⁹ Toto dielo bolo preložené do slovenčiny a vydané vo vydavateľstve Serafín v roku 1993, v českom jazyku tvorí súčasť diela *Františkánske prameny I.*, ktoré boli preložené z talianskeho jazyka ešte za totality českými františkánmi patrom Janom Bárto OFM a patrom Radimom Jáchymom OFM.

vydá ho hľadať, aj keď ho všetci odhovárajú. Nasledovaný z úctyhodnej vzdialenosti bratmi a mešťanmi sa František stretá s vlkom. Osloví ho „brat vlk“, požehná ho a rozpráva sa s ním. Tu sa z vlka stáva krotký baránok. František ho napomína za všetko zlé čo urobil a ponúka mu, že uzavrie medzi ním a mestom pokoj. On dá mestu pokoj a ľudia sa budú o neho starať. Vlk vloženie laby do Františkovej ruky to sľubuje. Tu ho František volá, aby to išiel potvrdiť aj do mesta. Obidvaja prichádzajú na námestie, kde sa schádzajú obyvatelia a vlk potvrdzuje svoj sľub neškodiť a František mu sľubuje pokoj a starostlivosť od ľudí z mesta. Tak sa aj stáva. Vlk do svojej smrti chodí slobodne po meste, od domu k domu, ľudia sa o neho starajú a on im dá pokoj. Vždy keď ho vidia, tak ďakujú Bohu za pokoj a rozpomínajú sa na cnosť a svätosť Františka.

Františkov odkaz a inšpirácia

Pri obsahovom naplnení pojmu ekogramotnosť, by sme mohli analogicky vychádzať zo všeobecného pojmu gramotnosť. *Gramotnosť* (resp. funkčná gramotnosť) je jednoducho povedané schopnosť (zručnosť) jednotlivca čítať, písať, počítať. Môžeme to chápať v primitívnej forme, keď žiak číta jednotlivé písmenká abecedy, holé vety, píše písmenká a vety či počíta s číslicami napr. do sto. Samozrejme, že ako človek vyzrieva a dozrieva, tak aj gramotnosť má rásť spolu s učením a opakovaním. V komplexnejšej a najvyššej forme môže čítanie znamenať čítanie odborných textov s porozumením v cudzom jazyku, ovládanie cudzích rečí, filozofovanie, písanie a tvorenie textov a poézie, či počítanie zložitých matematických algoritmov.

Tak aj ekogramotnosť znamená schopnosť „čítať, písať, počítať“ v prírode. Táto schopnosť sa získava výchovou, neustálym učením a opakovaním. Je to proces dozrievania človeka. Môže to ostať iba v primitívnej podobe alebo sa to môže rozvinúť aj do komplexnej podoby. Ako poznamenáva A. Klimková (2015, s. 20), *ekogramotnosť* zahŕňa ekologické poznanie a ekologický svetonázor. *Ekologické poznanie* je typ poznania, ktorým sme schopní dešifrovať svet a prírodu a naše miesto v nich. Príroda je neustálym zdrojom interdisciplinárneho skúmania, ktoré sa snaží porozumieť ontologickej prepojenosti bytí, úrovni a systémov (Vladyková 2009, s. 10; 2013, s. 63-64). *Ekologický svetonázor* je kľúčom ku chápaniu nášho vzťahu k prírode, lebo je tým ako nazeráme na svet, prírodu, bytia, biosféru, ako vnímame seba a svoje miesto v spleti vzťahov (Klimková 2015, s. 146).

Naša ekogramotnosť je formovaná triadickou štruktúrou našich postojov k prírode (Klimková 2015, s. 21):

- a) poznávacia (*kognitívna*) dimenzia;
- b) afektívna resp. hodnotovo orientačná (*regulatívna*);
- c) pretváracia (*konatívna*) dimenzia.

Túto triadickú štruktúru so svojou kognitívnou, regulatívnou a konatívnou dimenziou môžeme dešifrovať aj vo Františkovom vzťahu k prírode. Môžeme to pokladať za inšpiráciu a odkaz Františka pre nás, technologických ľudí 21. storočia. Je len samozrejmé, že všetky tieto tri dimenzie sa prelínajú, prestupujú a vzájomne dopĺňajú. Nie je možné ich celkom striktné a umelo vymedziť, ale aj napriek ťažkostiam sa o to pokúsime.

V *kognitívnej* oblasti je to prvé poznanie, že *príroda je dobrá a krásna*. František neutekal zo sveta a prírody, neznevažoval hmotu (matériu) či zmyslový svet, obdivoval prírodu a jej krásu – zvieratá, rastliny, živly. Aj my môžeme skrze zmysly a rozum poznávať prírodu, obdivovať ju, kochať sa v nej, neprestávať sa diviť ako všetko obdivuhodne funguje a zapadá do seba.

Druhým poznaním je *univerzálne bratstvo stvorenia – fraternita*. Františkova fraternita sa nevzťahovala iba na jeho bratov františkánov ale aj na sestry klarisky, terciárov laikov, ba celé stvorenstvo – rastliny, živočíchy, živly ba dokonca telesnú smrť. Aj my môžeme dnes spoznávať, že existujeme v spleti vzťahov nielen ľudských ale aj mimoludských, bez ktorých nie je možná naša normálna existencia a fungovanie. Kooperujeme a koexistujeme s druhými a v závislosti na druhých.

Ďalšie tri poznania sú prejavom Františkovej transcencie a vyjadrením jeho spirituálno-mystickej kresťanskej cesty. Preto tretím poznaním je to, že *Ten, kto stvoril prírodu musí byť sám Dobrý a Krásny*. František skrze krásu a dobro prírody išiel ďalej, transcendoval ju, odkazovala ho na Tvorcu. Skrze krásu a dobro prírody ospevovala chválil Tvorcu, ktorý ju stvoril. Aj my, v kráse prírody môžeme transcendovať seba samých a hľadať zmysel toho všetkého, čo je okolo nás, pýtať sa na podstatu a cieľ všetkého viditeľného a zmyslového.

Štvrtým Františkovým poznaním je, že *Boh-Trojica je Spoločenstvo, Láska, Dobro, Krása*. František analogicky poznáva, že príroda je obrazom a odleskom Boha, že príroda má v sebe Božie atribúty, aj keď nedokonalé, nezavršené a nie absolútne. Františkova otázka, môže znieť aj nasledujúco: ak príroda a viditeľný zmyslový svet je taký dobrý a krásny a my v ňom badáme stopy a atribúty Boha iba ako v hmle a zrkadle, tak aká bude realita sama osebe? Aký je Boh, ktorého uvidíme z tváre do tváre, takého aký je?

Veľmi silným poznaním, ktoré prestupuje Františkov život skrz na skrz je piate poznanie, že *Boh Otec (Božia Prozreteľnosť) sa stará o všetkých a o všetko*. František toto poznanie nadobúdala nielen teoreticky, teda intelektuálne skrze rozum, či intuitívne skrze vieru ale aj svojou dennodennou zmyslovou skúsenosťou. Pre Františka sa Boh Otec, ktorý je Dobro stará o prírodné živly, rastliny, zvieratá, anjelov, ľudí, neho a jeho bratov, prosto o všetkých a o všetko. Františkov Otec je Dobrý aj k nevďačným a zlým. Preto František nepotrebuje nič vlastniť a odmieta peniaze. A práve tu je kameň úrazu pre našu dobu. My sme ustarostení a staráme sa o všetko, sme poistení a zaistení, ale aj tak nám často všetko uniká. Myslíme si, že peniaze a moc nám zabezpečia istotu našej existencie. Je to obrovský sebaklam, lebo rovnako hynie mýdry aj hlupák, bohatý aj chudobný, strácame aj peniaze ale hlavne slobodu a radosť z existencie.

V *regulatívnej* rovine, kde sa formuje naša afektívna a hodnotová orientácia vzťahu k prírode, tam nám môže byť František veľkou inšpiráciou. Prvým Františkovým regulatívom je jeho *celobytná (aj zmyslová) skúsenosť*. František nebol teoretik ani snílko, ale mystik, ktorý k realite a aj k prírode pristupoval celostne. Dôležitá bola jeho zmyslová skúsenosť, skrze ktorú vnímal prírodu, realitu a aj Boha. Skúsenostne zažíval Boha, utrpenie, krásu prírody, vzťahy k ostatným ľuďom. Aj pre nás to môže byť regulatívom začať aj zmyslovo zažívať prírodu, vzťahy, realitu okolo nás a aj Boha. O to viac v dnešnej dobe, kde do popredia sa dostáva virtuálna realita a fungovanie ľudí vo svete sociálnych sietí.

Druhým významným regulatívom bola *Františkova metanoia*, premena alebo obnova zmýšľania. Celobytná skúsenosť s Bohom spôsobovala jeho metanoiu. Čo predtým považoval za dôležité, to strácalo význam a niečo iné nadobúdalo prioritu. Premena zmýšľania sa prejavovala v zmene spôsobu života a v konaní. Aj my by sme sa mali snažiť o zmenu

zmýšľania o našu osobnú metanoiu vo vzťahu k prírode ale aj k ľuďom, ktorí sú jej súčasťou. Metanoia úzko súvisí aj so zmenou nášho ekologického svetonázoru, ktorý máme.

Tretím regulatívom je *fraternita – univerzálne bratstvo*. Pre Františka je to jeden z kľúčových regulatívov a hodnôt. Pre neho je každý brat a sestra. Všetci tvoria jednu veľkú Božiu rodinu. Jej súčasťou sú aj všetci ktorí sú slabí, nedokonalí, odvrhnutí, opomenutí, stigmatizovaní. Všetci sú pozvaní prežívať a užívať si Božiu lásku a starostlivosť. V technologickom veku, kde sa každý stará sám o seba, sleduje iba svoje potreby a záujmy, to skôr zneje ako nejaká fantazmagória. Ale iný recept ako sa nezbláznit' zo samoty nie je. Je to iba vzťah a láska k druhému bytiu, ktorý dáva zmysel našej existencii ale aj našej práci.

Konatívna dimenzia akosi prirodzene vyplýva z kognitívnej a regulatívnej. Vzájomne sa prelínajú. Kľúčovou líniou vo Františkovom konaní bolo, že *miloval a staral sa o všetkých a všetko*, tak ako sa o všetko a všetkých staral Boh Otec. Keďže František zažíval Božiu starostlivosť a lásku, tak aj on podľa toho konal. Miloval a staral sa o všetkých a všetko. Stával sa sluhom všetkých a vôbec tým neutrpela jeho dôstojnosť a česť. Pokorný a chudobný František pri svojom chatrnom zdraví aj na smrteľnej posteli sa považoval za najväčšieho hriešnika a sluhu všetkých. Aj my by sme si mali zobrat' príklad a byť sluhami všetkých. Nie je to jednoduché, lebo chceme vládnuť a panovať. Ale iba slobodný a pokorný človek tým, že sa stará o „hierarchicky nižšie“ bytia a celú prírodu vôbec nič nestratí, nepríde o svoju dôstojnosť ani česť, práve naopak.

Záver

Františkov odkaz pre našu ekogramotnosť môžeme nájsť dvoma spôsobmi, ktoré sa vzájomne dopĺňajú. Prvým spôsobom je zahĺbenie sa do Františkovej spisby – chvál, modlitieb, reguly či do jedného z jeho životopisov. Práve vtedy nás môže niečo osloviť a dotknúť sa nás, môžeme byť očarení, fascinovaní ale aj pohoršení a vyburcovaní jeho myslením a konaním. Počas dejín osemstoročnej františkánskej tradície mnohí považovali františkánsku spiritualitu „chudoby, čistoty a poslušnosti“ za bláznovstvo a pohoršenie. Druhým spôsobom je vyjdenie zo sféry moci vedotechniky a nášho technopolisu do skutočnej prírody. Nielen intelektuálne ale aj zmyslovo. Práve tam, v prírode, môžeme zažiť divokosť ale zároveň aj krásu prírodných javov búrky, slnečných horúčav, divokého vetra, snehovej metelice a bohatstvo i pluralitu foriem fauny a flóry. Môžeme sa nechať prenikať tým dobrom a krásou, ktorú vyžaruje príroda, ale aj zažiť strach a bázeň na jednej strane a na druhej strane úchvatnú fascináciu, ktorá nás

transcenduje. Iba v prírode môžeme zažiť, že nedisponujeme Božími atribútmi, že peniaze a moc nič neosožia, že sme malí, zraniteľní, a že nutne sa potrebujeme adaptovať a žiť v symbióze.

Literatúra

- BRÁZDA, C . J. 1998. *František z Assisi – patrón ekologov a ochrancov prírody*. In. Život. Prostr., Vol 32, č. 2, s. 69-71.
- CELANO, T. (1228-1229). *První život a podivuhodné činy svatého Františka z Assisi*. In. Františkánske prameny I. 2001. Olomouc, Matice cyrilometodějská, s. 103-181.
- FRANTIŠEK Z ASSISI. (1225). *Chválospev stvorenia*. In. Františkánske prameny I. 2001. Olomouc, Matice cyrilometodějská, s. 76-77.
- FRANTIŠEK. (pápež). 2015. *Laudato Si'*. Encyklika. Trnava, Spolok svätého Vojtecha. *Františkánske prameny I*. 2001. Olomouc, Matice cyrilometodějská.
- GREEN, J. 1992. *Brat František*. Bratislava, Serafín.
- JÁN PAVOL II. 1979. *Inter Sanctos*. Bula. In. <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/inter-sanctos> (8.1. 2019).
- KLIMKOVÁ, A. 2015. *Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika*. Košice, UPJŠ.
- KVIETKY SV. FRANTIŠKA. 1993. Bratislava, Serafín.
- KVÍTKY. (13. st.). In. Františkánske prameny I. 2001. Olomouc, Matice cyrilometodějská, s. 671-783.
- SABATIER, P. 1894. *Vie de saint François d'Assise*. Paris, Fischbacher.
- VLADYKOVÁ, Ľ. 2009. *Morálno-filozofické implikácie netradičných ekologických vied v ekofilozofickom diskurze*. Košice, UPJŠ.
- VLADYKOVÁ, Ľ. 2013. *Etika o vzťahu človeka a Zeme*. Studia Philosophica. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Košice, UPJŠ.
- WHITE Jr, L. T. 1967. *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis*. In. Science, New Series. Vol. 155, No. 3767 (Mar. 10, 1967), pp. 1203-1207.

Aplikovaná etika – Kontext a perspektívy III – ekogramotnosť a ekokriticizmus

Recenzovaný zborník monografických vedeckých štúdií

Zostavovateľ: doc. PhDr. Ľubov Vladyková, PhD.
Ilustrácie: Monika Vitanyi
Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo: ŠafárikPress
Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk
Dostupné od: 12.02.2019
Vydanie: prvé
Rok: 2019
Počet strán: 119
Rozsah: 5,5 AH

ISBN 978-80-8152-714-2